

MUINSUSKAITSE

KEILA-JOA MÕIS / KOTLANDI MÕIS / NÕUKOGUDE MODERNISMI RESTAUREERIMISEST TALLINNAS
PÄRNU MUDARAVILA ÕPPETUNNID / KELLELE, MILLEKS JA KUIDAS TEHA MÄLESTISE UURINGUID
SUUR TÕLL 100 / PEETER SUURE SÕJASADAM TALLINNAS

Toimetaja: LEELE VÄLJA

Keeletoimetaja: KRISTEL RESS, OÜ PÄEVAKERA

Korrektor: AIRI MÄNNIK, OÜ PÄEVAKERA

Kujundaja: TUULI AULE

Väljaandjad: MUINSUSKAITSEAMET,

TALLINNA KULTUURIVÄÄRTUSTE AMET,

EESTI KUNSTIAKADEEMIA MUINSUSKAITSE

JA KONSERVEERIMISE OSAKOND

Autoriõigused: MUINSUSKAITSEAMET,

TALLINNA KULTUURIVÄÄRTUSTE AMET,

EESTI KUNSTIAKADEEMIA MUINSUSKAITSE

JA KONSERVEERIMISE OSAKOND, 2015

Trükkitud: Printon Trükikoda AS

ISSN 2228-2033

Kolleegium: BORIS DUBOVİK, LILIAN HANSAR,
HILKKA HIIOP, JUHAN KILUMETS, ELLE LEPIK,
MARI LOIT, KAIS MATTEUS, ILME MÄESALU,
OLIVER ORRO, CAROLIN PIHLAP, ANNELI RANDLA,
TÕNU SEPP, LEELE VÄLJA

Esikaanel: Hans Stackenschneideri maal

Keila-Joa lossikompleksist. Tretjakovi galerii Moskvas

Keila-Joa mõisa peahoone jõe poolt

Foto Asko Salmiainen 5

Energia avastuskeskuse keldrikorrus Tallinnas

Foto Martin Siplane 13

Maaling Nõo kirikus. Foto Peeter Säre 45

Vaade Kuressaare kindlusele

Foto Margus Muld 53

Jäälõhkuja Suur Tõll Tallinna lähel 1930. aastatel

Foto Eesti Meremuuseum 59

Tapeedifragment Hiiu Suuremõisast

Foto Kristiina Ribelus 65

Saesaare pais Ahja jõel Taevaskojas lähel

lammutamisele. Foto Leele Välja 73

Pesukööök ja teenijatemaja trükikoja õuel

Haapsalus Lembitu tänavas. Hävinud

Foto 1968, R. Valdre 87

Tartu Jaani kiriku arheoloogilised kaevamised

1983. aastal. Koori lõunaküljele tuleva kaevendi

kohal seisab uurimistööde grupi juht Udo Tiirmaa

(paremal) koos arheoloog Romeo Metsallikuga

Foto Tartu Linnavalitsuse kultuuriväärtuste teenistuse

arhiiv 109

Salme tänav Kalamajas Tallinnas

Foto Martin Siplane 117

Loo Ajaveski Jõelähtme vallas

Foto Margit Pärtel 128

SISUKORD

EESSÕNA

Muinsuskaitse valikud lähiaastatel Siim Raie3

AASTA SÜNDMUS

Keila-Joa loss. Ülevaade peahoone restaureerimistöödest Allan Strus, Silja Konsa, Andrei Dvorjaninov 6

HOONED JA RAJATISED

Juuksed püsti! Elektriijaama uus elu Artur Ümar 14

Nõukogude modernismi restaureerimisest Tallinnas Maris Mändel, Kaarel Truu 16

Kotlandi mõisahäärberi ärkamine. Tuhkatriinu-lugu Mihkel Koppel, Rita Peirumaa, Indrek Raudne 20

***Creativ House*, esimene restaureeritud objekt uuevevas Noblessneris** Artur Ümar 25

Villa Oru 21 Viljandi Trepimäel Kaari Metslang 26

Väikese Vanemuise uus kuub Leele Välja 28

Pärnu mudaravila õppetunnid Nele Rent 30

Kunagi ei maksa lootust kaotada. Tina 26 juugendvilla taassünd Marko Bäärs 32

Kaju talu ait Koimla külas Saaremaal on üle kaheaja aasta hoitud pärand Alar Läänelaid, Tõnu Talvi 34

Kirikukatused 2014. Pöide ja teised Juhan Kilumets 36

Tornikiiver ja -mesi Järva-Jaanis Katrin-Helena Melder 37

Restaureeritud pukktuulik Kuusnõmmes Saaremaal Mihkel Koppel, Rita Peirumaa 38

Arhitekt Erich Jacoby elumaja restaureeritud Henry Kuningas 39

Vana-Posti 2 / Harju 3 Henry Kuningas 40

Pajusi mõisa kuivati Sille Raidvere 41

Kuressaare linnapea häärberi uus elu Rita Peirumaa 42

Pesuköögist vesiravilaks Mikk Mutso 43

Vallikraavi 25 puitelamu Tartus Egle Tamm 44

Uued sindlikatused Sindis Nele Rent 44

KUNST

Kellele, milleks ja kuidas teha mälestise uuringuid? Hilka Hiiop, Anneli Randla 46

Kindlustamine kui mälestise ettehooldus Inga Raudvassar 49

Maalingud Kostivere mõisa trepihallis Ly Renter 49

Haljala kiriku maalinguleiud Anneli Randla 50

Nõo kiriku maalinguleiud Anneli Randla 50

Heade lahendusteni ei vii alati otseteed Rita Peirumaa 51

Kindralkuberner Flemingi hauaplaadi fragment Olevistes Anu Mänd 52

ARHEOLOOGIA

Uurimistööd Kuressaare kindluses aastatel 2010–2015 Tõnu Sepp, Garel Püüa 54

Kivijärve peitleid Riina Rammo, Nele Kangert 58

TEHNIKAPÄRAND

Suur Tõll 100. Jäämurdja renoveerimine ja uue püsinäituse loomine (2013–2014) Mihkel Karu ... 60

PRAKTILIST

Viimistluskihtide kinnikatkumise metoodikast Kristiina Ribelus 66

Tuleohutus ajaloolistes hoonetes Rait Pukk 69

Plekitööd tornikiivritel Ain Pihl 71

PÄEVAKAJALIST

Pärand *versus* keskkonnakaitse. Tammide likvideerimisest Henry Kuningas 74

Spordiaasta 2014 ja Saadjärve rattaaia uus elu Sulev Oll 78

Kutsestandardid ja kultuuripärandi kaitse Lilian Hansar 80

Laevavrakid, taluarhitektuur ja nõukogude aja parimad pärlid. Uued mälestised aastal 2014 Triin Talk, Maili Roio 82

Tallinna ajalooliste plaanide lokaliseerimine tänapäevasele linnaplaanile Ragnar Nurk 86

AJALUGU

Põlisbalti majad on meie linnade väarikaimad vanakesed Oliver Orro	90
Haruldane Palmse rehemaja võeti riigi kaitse alla Heiki Pärdi	98
Peeter Suure Sadam, uus sõjasadam Tallinnas Robert Treufeldt	102

PERSOON

Udo Tiirmaa – arhitekt, ehitusarheoloog ja pomoloog Egle Tamm	110
Põlvkonnad muinsuskaitstes Madis Tuuder	113

TEADUS JA MÕTE

Projekt „Rode altar lähivaates”. Eesti teadusressurss pürandiuuringutes Hilikka Hiiop	118
Keskaegsed kerishüpokaustid Tallinna vanalinnas Kaarel Truu	120
Miljööväärtuslike piirkondade taaselustamine kultuuriliste ja majanduslike valikute koosmõjus. Kalamaja näitel Tuuli Pöldma	123
Kas Tallinna Püha Katariina kiriku tulevik on konserveeritud vare või toimiv hoone? Heli Nurger, Lilian Hansar	126

KROONIKA JA TRÜKISED

Muinsuskaitseamet tunnustab	128
Mõni mõte pühakodade programmi esimesest kümnendist Anneli Randla	130
Kultuurimälestiste riikliku registri arendustööd 2014. aastal Urve Russow	131
Eesti, Läti ja Vene arheoloogide koostööprojekt Ants Kraut	131
Uued trükised	132
In memoriam Tõnis Padu Lilian Hansar	135
Tapeet Tartu linnakodaniku puitelamus 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses Heli Tuksam	136

AUTORID

Muinsuskaitseamet: peadirektor Siim Raie; vaneminspektorid Silja Konsa (Lääne-Harjumaa), Nele Rent (Pärnumaa), Sille Raidvere (Jõgevamaa), Mikk Mutso (Raplamaa), Kaarel-Truu (Lääne-Virumaa), Ly Renter (Ida-Harjumaa), Inga Raudvassar (Tartumaa), Rita Peirumaa (Saaremaa), Maili Roio (veealune pärand); arhitektuurimälestiste peainspektor Triin Talk; registri-osakonna juhataja Urve Russow, nõunik Ants Kraut

Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond: professor Lilian Hansar, dotsent Hilikka Hiiop, teadurid Maris Mändel ja Oliver Orro, kunstikultuuri teaduskonna dekaan Anneli Randla

Tallinna Ülikool: ajaloo instituudi vanemteadur Anu Mänd ja doktorant Ragnar Nurk

Tartu Ülikool: maastikuökoloogia dotsent Alar Läänelaid

Tartu Kõrgem Kunstikool: maalingute osakonna juhataja Heli Tuksam

Tallinna Kultuuriväärtuste Amet: peaspetsialistid Henry Kuningas ja Artur Ümar

Tartu Linnavalitsus: arhitektuuri ja ehituse osakonna kultuuriväärtuste teenistuse vanemspetsialist Egle Tamm

Narva Linnavalitsus: arhitektuuri ja linnaplaneerimise osakonna muinsuskaitse vaneminspektor Madis Tuuder

Päästeamet: tuleohutusjärelevalve osakonna juhataja Rait Pukk

Keskkonnaamet: looduskaitse peaspetsialist Tõnu Talvi

Eesti Vabaõhumuuseum: teadusdirektor Heiki Pärdi

Eesti Meremuuseum: teadur Mihkel Karu

Saaremaa Muuseum: projektijuht Tõnu Sepp ja ekspositsiooniosakonna juhataja Garel Püüa

SA Padise Restauraator: Heli Nurger

Tartu Restaureetori OÜ: maalikonservaator Kristiina Ribelus

Stora Enso AS: kuluanalüütik Tuuli Pöldma

Projekteerijad: arhitektid Allan Strus (AB Allan Strus OÜ), Mihkel Koppel (Koppel Koppel Arhitektid OÜ), sisearhitekt Kaari Metslang (Lennuk Sisearhitektid OÜ), insener Ain Pihl (Rändmeister OÜ)

Omanikud või nende esindajad: Andrei Dvorjaninov (National Heritage Foundation OÜ), Marko Bäärs (OÜ Pertion Ehitus), Indrek Raudne (OÜ Gutshof Gotland), Katrin-Helena Melder (EELK Järva-Jaani Ristija Johannese Kogudus)

Ajaloolased: Juhan Kilumets (Rändmeister OÜ), Sulev Oll (Tallinna Ülikool), Robert Treufeldt (Castellum OÜ), Leele Välja (Arhitektuuriväljad OÜ)

MUINSUSKAITSE VALIKUD LÄHIAASTATEL

Siim Raie

„Artefaktid pole lihtsalt kultuuri staatilised kehastused, vaid pigem kanal, mille kaudu toodetakse ja taastoodetakse identiteeti, võimu ja ühiskonda.”

Report on Research, Values and Heritage Conservation

Muinsuskaitse lähiaastate valikud ei puuduta ainult homset ja ülehomset. Vaja on pikaajalisemaid ja põhimõtelisemaid muudatusi kultuuripärandi hoidmisel, sellest rääkimisel ning pärandi rolli mõtestamisel ühiskonnas.

Lühidalt öeldes seisab meie ees strateegiline valik, kas muutuda või marginaliseeruda lõplikult. Eelkõige vajab uuendamist laialt levinud arusaam muinsuskaitsest kui paindumatust ja tüütust, kohati isegi tarbetust riiklikust sunniinstrumendist. Iseseisvuse taastamise aastate romantilist ja poliitiliselt laetud muinsuskaitset, „Eesti aja ja asja” renessansi eestvedajat, hakati selle sajandi alguse kinnisvarabuumi ajaks pidama piduriks ning tema sarjamisest sai kohati moeasi.

MUINSUSKAITSE PRAEGUSES KULTUURIELUS

Positiivse poole pealt saab esile tuua kahte aspekti. Traditsioonilises tähenduses on riiklik muinsuskaitse justkui oma ülesande täitnud – meil on olemas ülevaade kultuuriväärtustest, tähtsamad objektid on kaitse all, on olemas seadus ja seda püütakse jõudumööda täita. Teine positiivne aspekt on filosoofilisem – ühiskond, mis on teinud kahe kümnendi jooksul läbi suure muutumise, **ei otsi tulevikuvisioni minevikust**. Ajas kiivalt tagasi vaatav ühiskond ei saa olla väga uuendusmeelne ja loov. Paljud briti autorid on näiteks Suurbritannia kunagise pärandibuumi põhjusena nimetanud üldist mandumist ja loomingulisuse puudumist.¹

Tundub, et Eestis on asjalood tegelikult päris hästi. Me ei tegele ainult minevikuga, vaid kõikides kultuurivaldkondades (muusika, teater, kino, kujutav kunst ja kirjandus) toimub kiire ja mitmekülgne areng. See võib olla küll pisut spekulatiivne järeldus, aga muinsuskaitse rolli nõrgenemises võib näha märki elujõulisest nüüdiskultuurist.

Muinsuskaitse rolli vähenemise negatiivne pool on selle marginaliseerumine alla kriitilise piiri, kus jääb vajaka inimestest ja ressurssidest, mis valdkonna rolli hoiaks ja selle ülesandeid täidaks, isegi juhul, kui need ülesanded ise on kahanenud või ümbermõtestamisel. Kellelgi ei ole vaja leiget ja formaalset, pelgalt vormitäiteks eksisteerivat muinsuskaitset, näitamaks, et oleme kultuurriik.

OBJEKTIKESKSUSEST SUBJEKTI POOLE

Muinsuskaitse on alati sõltuvuses sellest, kuidas me asju, kohti ja objekte vaatame, tajume, väärtustame ja tähtsustame. Tegu on subjektiivse, st inimesest lähtuva tegevusega ning pärand on viisil või teisel alati mittemateriaalne.

Pärandidiskursus kipub Eestis olema liiga objektiivne, sest meil jätkub julgust ja jõudu tegutseda ainult objektilistes ja objektiivselt mõõdetavates, faktidega tõestatavates või ümberlükatavates raamides. Viiteid muinsuskaitse teistele rollidele ühiskonnas, mõjust majandusele, rahvusidentiteedile, rollile hariduses jne peaaegu ei kuulegi. Pärandi kandja on siiski alati inimene, mitte mõis või muuseum.

UUE MUINSUSKAITSE POOLE

Pärand on varjatult ja ka varjamatult osa inimeste enesemääratlusest. „Konserveerimine ja muinsuskaitse kui tegevusala riskib kaotada kandepinda ühiskonnas, kui pärandihoiu mittetehniline keerukus – roll, mida ta mängib tänapäeva ühiskonnas, ning selle sotsiaalsed, majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised mehhanismid, mille kaudu conserveerimine teostub – ei ole paremini mõistetud ja arusaadavaks tehtud.”² Seda arusaadavust ja usutavust saab suurendada nii igapäevase töö kui ka poliitikakujundamise kaudu ning see peaks olema Muinsuskaitseameti üks põhilisi eesmäärke.

Olemuslikult on muinsuskaitse politiseeritud ja vaidlustele avatud protsess. See nagu ka iga teine demokraatiseerumisprotsessi läbiv distsipliin peab saama hakkama võimu jagamise ja koostöö katsumustega, mis omakorda eeldab hoiakute muutmist ja ka koolitust.

Sissejuhatuses küllap üledramatiseeritud muinsuskaitse maine asemele peab tekkima **arusaam kultuuripärandist kui osast meie identiteedist ja võimalikust majandusliku väärtuse loomise allikast**. Seda visiooni tuleb ka strateegiliselt kommunikeerida. Selleks peab Muinsuskaitseamet võtma kultuuripärandi üle peetava avaliku arutelu vedamisel aktiivsema rolli.

Nii kultuuripärandi kaitsjate, loojate kui ka mälestiste omanike jaoks on parim motivaator see, kui nad mõistavad ja väärtustavad oma **pärandi tähendust praeguses ajas**. Pärandihoid saab olla edukas vaid siis, kui see on tehtud arusaadavaks laiemale hulga ühiskonnast.

Tuleb nõustuda, et kahe abstraktse ja kompamatu kontseptsiooni – minevik ja tulevik – korraga „mahamüümine” ongi keerukas. Enamik meist tunneb tõenäoliselt

2015. aasta aprillist juhib Muinsuskaitseametit Siim Raie. Foto Raigo Pajula

võimetust muuta nii eilset kui ka homset ning seetõttu on pärandi tähtsuse ja rolli toomine tajutavasse olevikku mõõdapääsmatu.

Tänasesse päeva aitaks meid uuem arusaam kultuuri-pärandist. **Uue muinsuskaitse** (ingl *new heritage*) mõiste väljapakkujad usuvad, et toimunud on märkimisväärne muutus selles, kuidas me pärandit tajume ja määratleme. Nad nimetavad põhiliseks erinevuseks seda, et **pärand ei ole mitte see, mida me plaanime tulevastele põlvedele edasi anda ja säilitada, vaid kõik see, mis on jõudnud meieni**, sõltumata sellest, kas me plaanime seda edasi anda või mitte. Kultuuripärand on palju enam kui pärandatav vara.

ORGANISATSIOONI UUED PROOVIKIVID

Tänapäevase pärandihoiu arusaamade levitamiseks ja motivatsiooni tekitamiseks kõikide asjaosaliste hulgas on vaja eestvedamist ja eestvedajaid. Viimase aasta jooksul on olnud areng küll positiivne, kuid kui endalt küsida, kes on Eestis mineviku ja pärandi eestkõnelejad, siis ei ole eilsete korüfeeide kõrval uut põlvkonda, ehkki potentsiaali on.

Edukamalt aitaks tegutseda ka suhe teiste mäluasutustega. Muinsuskaitse, muuseumid ja arhiivid võiks toimida ühtse süsteemina ning olla rohkem seotud akadeemilise maailmaga. Käimasolev pärandi digitaliseerimise protsess saaks olla hea ühenduslüli nii asutuste kui ka

mineviku ja tuleviku vahel. Digiarhiivist pole mingit kasu, kui seda kasutatakse sama vähe kui füüsilist arhiivi.

Meil on Eestis olemas üks suurepärase näide, mis aitab mõista tänapäeva arusaama kultuuripärandist – laulupidu. Iga kord muutuv ja samas nii muutumatu, tuhandetele vaimset eneseteostust pakkuv, nii isiklik ja samas ühine, identiteeti loov ja tugevdav, ajalooline ning samas juba järgmise korra ootusärevust tekitav, tänapäeva põlvkondade jaoks tähendusega ja tähtis traditsioon. Sama elav võiks olla ka ülejäänud kultuuripärand.

¹ Wright, Paul. On Living in an Old Country. London: Verso 1985.

² Report on Research, Values and Heritage Conservation, lk 6.

AASTA SÜNDMUS

Keila-Joa mõis, Keila-Joa alevik, Keila vald, Harju maakond
Muinsuskaitse eritingimused: Aleksander Pantelejev
Projekteerija: AB Allan Strus, sisekujundus koostöös
Marje Luhalaidiga (Luxor mööblisalong)
Maastikuarhitekt: Lootusprojekt; Artes Terrae
Ehitaja: National Heritage Foundation OÜ, objektijuht Ants Keel
Ehituse järelevalve: Deivy Paavo, Bruno Liik
Muinsuskaitsejärelevalve: AB Allan Strus
Tellija: National Heritage Foundation OÜ

KEILA-JOA LOSS. ÜLEVAADE PEAHOONE RESTAUREERIMISTÖÖDEST

Allan Strus, Silja Konsa, Andrei Dvorjaninov

Keila-Joa mõis on pikka aega olnud paljude jaoks natuke uinuva kaunitari rollis, sest kogu 20. sajandi teise poole oli see Nõukogude sõjaväe kasutuses ja üldsuse eest mõnevõrra peidus. See mõis on oluline mitmel põhjusel. Esimene põhjus on tema roll meie arhitektuuriloos, sest Keila-Joa mõis pakub omas ajas ühena esimestest klassitsismikaanonist erinevat vormikeelt. Teiseks on tähtis ansambli rajanud kindralleitnant Konstantin Alexander Karl Wilhelm Christoph von Benckendorffi positsioon tsaaririigis – temaga seostatakse enamikku Nikolai I aegse sisepoliitika reaktsioonilisi samme.

1819. aastal oli Benckendorff tõusnud kaardiväe-korpuse ülemaks. Dekabristide ülestõusu mahasurumisel juhtis ta ratsakoondist ning hiljem oli ta ülestõusu uurimiskomisjoni liige. 1826. aasta juunis nimetati Benckendorff sandarmeeria šefiks ja imperaatori kolmanda kantselei ülemaks. Oma eluõhtuni juhtis ta revolutsioonilise tegevuse jälgimist, vastuhakkude mahasurumist. Tema koordineerida oli ka tsensuur ning ta oli imperaatori lähedasemaid nõuandjaid ja ustavamaid käsutäitjaid.

1827. aasta sügisel 65 000 paberrubla eest Keila-Joa mõisa ostnud¹ Benckendorff on kaasaegsete mälestustes kirjeldatud siiski meeldiva, haritud ja vaimuka mehena, sageli on märgitud tema ilumeelt ja peent maitset. Just tema ajal ehitati välja hoonerikas ansambel ja kujundati suurejooneline park. Omaniku kõrge positsioon, tulud tsaari kingitud 34 000 tiinult² Bessaraabias³ ja Siberi kullakaevandustes lubasid tal rajada mõisa, mis oli oma rikkuselt ja luksuselt Eesti tähelepanuväärsemaid.⁴

UUS MÕISAHOONE JA SELLE

ARHITEKT HANS STACKENSCHNEIDER

Mõisa peahoone stiil valiti maastikku ning kahtlemata ka tollel ajal Euroopas valitsenud moevoolusid ja suundumusi järgides – mõisast pidi saama keskaegne rüütlipesa. Projekt telliti noorelt Peterburi arhitektilt Hans (vene-

päraselt Andrei Ivanovitš) Stackenschneiderilt (1802–1865). Ta oli sel hetkel veel suhteliselt tundmatu arhitekt, ainult mõne aasta Peterburi Iisaku kiriku ehituskomitees ametis olnud, kuid hiljem kujunes temast vene 19. sajandi arhitektuuri üks kesksemaid kujusid. Stackenschneider, keda Benckendorffile oli tõenäoliselt soovitanud arhitekt Auguste de Montferrand, alustas mõisa projekteerimist varasematele andmetele tuginedes väidetavalt 1831. aasta sügisel, ent praeguseks selgunu põhjal ilmselt juba 1828. aastal.⁵

Erinevad allikad märgivad kord seda, et Stackenschneideril paluti algul uuendada olemasoleva (mõne allika kohaselt puit)hoone fassaade ning anda neile moodne ja suursugusem väljanägemine, kui ka seda, et ehitati täiesti uus hoone uude kohta. Vana hoone ümberehitamise väide pärineb Stackenschneideri tunnustatud uurijalt Tatjana Aleksandrovna Petrovalt, kes on ka allakirjutatule kinnitanud, et Stackenschneider kasutas lossi peahoone puhul varasemaid vundamente ning plaanilahendust ja peaaegu muuta ei saanud. Aleksander Pantelejev on väljendanud selle väite paikapidavuses kahtlust.⁶

Keila-Joast on säilinud küllalt palju graafilist materjali ning lossi eri ajal külastanud või seal elanud kaasaegsete mälestusi. Lisaks leidub hiljem ilmunud raamatuid ja kirjutisi, millest mitu sisaldab ka vasturääkivusi ja jätab õhku vastamist ootavaid küsimusi.

Muu hulgas on nauditav lugemine inglanna Elizabeth Rigby-Eastlake'i mälestusteraamat „Letters from the Shores of the Baltic” (London, 1848). Selles kirjeldab autor, kuidas mõisahärra Benckendorffi abikaasa Jelizaveta põhjendab oma külalisele uue lossi asukoha valikut kaunite joovadega. Seega ei pea väide praegusest peahoonest kui varasema hoone ümberehitusest tõenäoliselt paika.

See karjääri⁷ algul projekteeritud hoone oli Stackenschneideril esimesi, kus ta pani pearõhu neogooti eksootilisele dekoorile. Ühtlasi on Keila-Joa mõis üks esimesi neogooti stiilis projekteeritud uushooneid Eestis.⁸

1. Hans Stackenschneideri maal Keila-Joa lossikompleksis. Tretjakovi galerii

Hoone põhiplaan oli veel klassikalises võtmes, st kesktelje suhtes peaaegu sümmeetriline, aga uksed, aknad, valgustid ja seinapaneelid olid juba gootipärased, samuti teravkaaraknad, torni ülaosas mašikulii ja sissekäikude ažuursed valumalmist baldahhiinkatused. Fassaadi dekooris kasutati Märjamaa marmorit ning eesruumi sammastel olid mustrisse põimitud Benckendorffide vapid (Tallinna skulptori Johann Gottfried Exneri töö). Vapid olid ka peafassaadi frontoonidel.

Mõisa peahoone soolaleivapidu, millest võttis teiste seas osa tsaar Nikolai I koos kaaskonnaga, peeti vana kalendri järgi 27. mail 1833. Peahoone projekteerimise algusest kuni soolaleivapeoni kulus seega umbes poolteist aastat. Nii lühike ehitusperiood ja lossis tehtud hilisemad uurimistööd (millest nähtub, et ehitustööd olid teostatud väga heal tasemel) kinnitavad, et ressursipuudust ehitajatel ilmselt ei olnud. Tsaar jäi nähtuga sedavõrd rahule, et tellis Stackenschneiderilt Keila-Joa eeskujul Peterhofi arhitekt Adam Menelasi (Menelaws) projekti järgi ehitatud Cottage'i suvemaja laienduse.

Peahoone plaanides on peidus väike matemaatiline numbrimäng. Nimelt vastavad esimese korruse mõlema suure saali mõõtmed nii pikkuse, laiuse kui ka kõrguse poolest täpselt kuldloikelisele suhtele. Samuti vastab nn sambaruumi pikkus peaaegu täpselt suurte saalide laiusele.

Keila-Joa mõisa õitsenguajast on kasutada üsna üksikasjaline materjal mõisa eluolu kohta. Nii on säilinud 1851. aastast mõisas leidunud varade detailne loend⁹ ja alles on külaliste register¹⁰. Ka vürst Sergei Volkonski

mäletab Keila-Joal möödunud aega „muretu pikniku, suure kapriisina”. Olustikukirjelduste kõrval võib tema memuaaridest lugeda üht-teist välja hoone ruumide ja interjööride kohta, näiteks selgub, et vürsti vanaema magamistuba asus akendega kose poole ja sealt viis uks torni. Mööbel oli gootipäraselt valge mustaga. Peosaali kõrval asunud sammastega ruumi parkettpõrand oli tamme- ja mustpuust maleruudustikuga. Selle ruumi kohal asus suur magamistuba. Kabineti aknast paistsid kosk ja „tare” ehk vene stiilis suvemaja teisel jõekaldal¹¹. Ka varasemast, Benckendorffide-aegsest peahoone sisustusest on üht-teist teada sisustuse loetelude järgi.

Alexander von Benckendorff suri 1844. aasta 11. septembril laeval, millega ta sõitis Amsterdamist Tallinna.

RESTAUREERIMISKONTSEPTSIOON

Alates Nõukogude sõjaväe Eestist lahkumisest 1994. aastal seisis Keila-Joa mõisa peahoone tühjana. Lõhutud olid torni hambuline rinnatis, põhjafassaadi rõdu, korstnad ja enamik välisdekoori elemente. Juba nõukogude ajal olid vahetatud kõik akna- ja ukseplökid, nii et algsetest avatäidetest ei olnud midagi säilinud. Ka hoone siseplaneeringut oli osaliselt muudetud, ruume oli vahe-seintega jagatud. Vanema ehitusperioodi ahjud ja kaminad olid lammutatud. 1990. aastatel oli peahoonele pandud uus plekk-katus.

Restaureerimisprojekti koostamine algas 2010. aasta sügistalvel. Selleks ajaks olid hoone kandekonstruktsioonid

2

2. Lossikompleks linnulennult. Foto Kaupo Kalda

küllaltki heas olukorras, kuid enamus dekoorist ja detailidest hävinud. Nende taastamisel tuli appi võtta säilinud graafiline materjal, fotod ja kirjeldused mälestuste jm dokumentide näol. Tellija soovis taastada lossi välisilme võimalikult sarnasena valmimisjärgsega. Keldrikorrusele kavandati mõisa ajalooa seotud väljapaneku jaoks muuseumiruumid. Esimese korruse ruumid plaaniti kujundada 1830. aastate võtmes, säilitades maksimaalselt esialgset plaanilahendust. Teisele korrusele kavandati 1–2toalised majutusruumid. Ühe vähese uuenduse muudeti esimesel korrusel peatrepi ja Benckendorffi kabineti vahel asuv ruum väikeseks köögiks, et seal saaks pakkuda külalistele hommikueinet jm seni, kuni valmivad mõisa teistesse hoonetesse planeeritud suuremad toitlustusruumid.

Kui eksterjööris tundus seatud eesmärkide saavutamine teostatav, sest aluseks oli rohkesti säilinud fotosid jm graafilist materjali, siis interjööri kohta oli alles tunduvalt vähem infot. Kasutada oli peamiselt kirjeldusi ruumide sisustuse ja mööbli kohta, kuid fotosid ei olnud interjööri peaaegu üldse.

Tuleb tunnistada, et tänapäevase restaureerimisteooria ja -filosoofia vaatenurgast nähtuna põhjustas selline teatud mõttes oletuslik restaureerimine esmapilgul hulga küsimusi, eriti interjööris. Erinevalt Veneetsia hartas sätestatust loobuti teadlikult väheste säilinud originaal-detailide ning Stackenschneideri suhteliselt raskesti loetavate visandite põhjal taastatud elementide eristamisest analoogide alusel rekonstrueeritustest.

Töö käis sammhaaval. Esmalt kujundati need elemendid, mille kohta oli säilinud originaal detaile või Stackenschneideri enam-vähem loetavaid visandeid ja vinjette. Viimaste kasutamisega kaasnes kahtlus, kas interjööris selliseid detaile ka tegelikult leidis või kajastasid need pelgalt arhitekti visiooni.

Oli teada, et Keila-Joa loss oli suurel määral mõjutanud Peterhofi Cottage'i laienduse interjööri ning seejärel lähtuti Keila-Joa lossi sisearhitektuurse lahenduse restaureerimisel nii mõnelgi pool nende eeskujust. Kuna sisearhitektuurse projekti koostamise ajaks olid värviuuringud ja sondaažid ka siseseintel tehtud, kuid suuremamahulised lammutustööd ei olnud veel alanud, sai nn Peterhofi paralleelil tugineva lähenemisviisi õigsus kinnitust alles restaureerimistööde käigus. Nimelt leiti sissemürituna dolomiidist kapiteelid ning üks täis- ja üks poolsammas, mis olid peaaegu identsed Peterhofis säilinud elementidega.

Lisaks säilinud raidkividetailidele tuginesid Stackenschneideri visanditele mõne ruumi (nn muusikatoa ja sambaruumi) parketimustrid ning esimese ja teise korruse siseuste kujundus. Veel oli visanditest suur abi nn muusikatoa ja nn vaasitola lae geomeetria ja stukkdekoori kujundamisel, vaasitola lambrii ja muusikatoa ukseavade, avade palede ning avade kohal olnud vappepitaafide kujundamisel. Eksterjööris oli visandist kasu läänepoolse terrassi plaadistuse kavandamisel. Muude detailide kujundus põhineb võrdlusel ajastuomaste ehitistega ja viimastelt n-ö laenamises.

RESTAUREERIMISTÖÖD

Restaureerimise käigus tehtud otsuste ja kasutatud tehniliste lahenduste kohta võib asjast huvitatu saada täpsemat teavet restaureerimistööde aruandest. Osa töö käigus tehtud avastusi ja tekkinud küsimusi, millest mõnigi jäi vastuseta või sai vastuse alles peale restaureerimistööde lõppu, väärrib siiski esiletoomist (vt fotod).

Restaureerimisprojekti arhitektide jaoks sai väärt kogemuseks ning ühtlasi varasema veendumuse kinnituseks asjaolu, et mõnikord annab terviklikuma lõpptulemuse selline lähenemine, kus esteetiliselt ja visuaalselt vastavust algpärasele peetakse olulisemaks kui

3. Lossi esifassaad. Restaureerimistööde alguseks originaalaknaid ega -uksi säilinud ei olnud, seepärast ei olnud teada ka nende täpne värvitoon. Vanadelt fotodelt võis aimata, et vähemalt 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses oli aknaraamide toon fassaaditoonist tunduvalt tumedam. Samuti oli selgelt nähtav ajalooliste avatäidete klaasijaotus. Uued aknad-uksed tehti tammepuidust, peitsiti ja lakiti, lähtudes ajaloolistel fotodel jm graafilisel materjalil nähtuvast. Kremoonide, linkide jm furnituuri kujundamisel lähtuti Benckendorffi vapimotiividest ja need valati tellimustööna Keila-Joa lossi jaoks. Foto Asko Salmiainen

3

4. Silindervõlvid läänepoolse terrassi all. Läänepoolse terrassi all avastati tööde käigus ida-läänesuunalised silindervõlvid, mis olid suures osas täis ehitusprahti ja pinnast. Andmeid ega jälgi selle kohta, et neid väikesemõdulisi ruume oleks kunagi kasutatud või et need oleksid olnud ühenduses muude keldriruumidega, ei leitud. Restaureerimise käigus otsustati terrassialuseid võlvikuid mitte avada ega keldriruumiga ühendada. Võlvid konserveeriti ja suleti. Foto Allan Strus

4

5. Kinnimüüritud aknaava kabineti seinas. Benckendorffi kabineti seintelt krohvi eemaldades avastati selle idapoolses seinas tellistega kinni müüritud aknaava, mis oli identne teises selles ruumis oleva aknaavaga. Säilinud oli ka ava ümbritsenud stukkdekoori fragmente. Restaureerimise käigus aken avati kui arvatavalt hilisemas ehituses - mingil põhjusel kinnimüüritud ava. 2014. aastal leidiski ajaloolane Aleksei Kraikowski krahv Benckendorffi kirjavahetuse oma abikaasaga, milles välismaal viibiv krahv palub abikaasat korraldada tema kabinetiakna kinnimüürimine, et vältida kirjutuslaua taga istudes aknast läbi puhuvat tuult. Foto Allan Strus

5

6.–7. Kinoruumi lammutamisel leitud valumalmist rõdukandur. Hoone põhjapoolsel fassaadil oli algul malmkanduritele toetuv väike konsoolne rõdu, mille Nõukogude sõjaväelased olid kinoseadmete ruumi ehitades lammutanud. Kui restaureerimise ajal kinoruum lammutati, leiti selle pörandalt mõlemad rõdu malmkandurid ja algselt neile toetunud, kuid nüüdseks osaliselt purunenud malmist karniis. Konstruktiivsetel kaalutlustel (ennekõike malmivalu ja malmdetailide parandamise keerukuse tõttu) otsustati konsoolne rõdu taastada oma esialgses asukohas ja esialgse kujuga, kuid selliselt, et kanduritena kasutati vahelae tasapinnas läbi välisseina väljuvaid terastalasid, millele valati õhuke raudbetoonplaat. Originaalsed malmkandurid ja -karniis paigaldati esialgsele asukohale, ent peale restaureerimise lõppu ei ole nad enam kandvad elemendid. Fotod Allan Strus

6

7

nn autentse eksponeerimist. Loobuti uue ja vana selles kontekstis vägivaldsena tundunud eristamisest.

Tellijal soovis üritada taastada olukorda või hetke, mis valitses mõisas soolaleivapeo ajal 1833. aasta maikuus. Asjatundlikule kunstiajaloolasele või uurijale on ka ilma lisaviideteta selge, kus jookseb piir originaali ja taastatu või analoogide põhjal kopeeritu vahel. Interjööris säilinud dolomiidist originaalkapiteelide 3D-skannimine ja seejärel CAM-freespingil valmistatud puuduvate kapitoolide koopiad on originaalidest selgesti eristatavad. Nende puhul väljendasid restauraatorid nn oma ajastut, ehkki kindlasti tahtmatult. Elemente, mida ei saanud täpselt kopeerida, imiteeriti.

Tänapäeva arhitektuuri- ja restaureerimisfilosoofias on peetud koopiat ja imitatsiooni sageli kitsiks, millekski halvamaitseliseks, ning on soovitud tõmmata piiri originaali ja hilisemal ajal rekonstrueeritu vahele. Väärtustatakse ajastu vaimu väljendamist iga elemendi, nii vana kui ka uue ehitise osa puhul. Leidub aga ka teooriaid, milles

peetakse võrdselt tähtsaks mistahes ehitusperioodist pärinevat ja mistahes esteetilise väärtusega ehitise osa. Keila-Joa lossi restaureerimistööde tulemus näitab, et kuigi ülalkirjedatud nn *Zeitgeist*'i teooria ja kõikide ajastute elementide võrdne kohtlemine võib mõnes olukorras õigustatud olla, ei saa seda siiski pidada kõikjal ja alati ainuvõimalikuks lähenemiseks. Ei ole vist ühtki külastajat, kes igatseks Keila-Joa lossis taga 1960. aastaist pärit Nõukogude raketiväelaste lattrauast trepipiiret või silikaattellistest kinoruumi hoone fassaadil.

Lossi uut omanikku ja kõiki teisi objektiga seotud osapooli tuleb tänada selle eest, et nüüdseks on ühe ainulaadse hoone lagunemine peatatud ning see on äratatud uuesti ellu, pakkudes ajastutruud ekskursi ülemöödunud sajandisse — loodetavasti võrdväärse oma esialgsele hiilgusele.

KOMMENTAAR KEILA-JOA MÕISA PEAAHOONE RESTAUREERIMISELE

Silja Konsa, Lääne-Harjumaa inspektor

Harjumaal on kaks tähelepanuväärset mõisa, mis ei olnud varem kaitse all, sest kuni need kuulusid Nõukogude sõjaväele, ei pääsenud me nende territooriumile uudistama, saati siis hooneid lähemalt uurima. Nendeks on Viimsi ja Keila-Joa mõis. Siinkirjutaja esmamulje Keila-Joa mõisa peahoonest pärineb 1990. aastate keskpaigast, mil Muinsuskaitseamet asus kaaluma selle kaitse alla võtmist. Paik oli räämas, tokerdunud ja hoone oma hooldamatuses üsna ilmetu, ent mõisa kultuuri- ja arhitektuurialalugu, säilinud hoonemaht ja kõnekad detailid andsid aluse tunnustada hoone mälestiseks.

Asusin hoone säilimise ja hooldamise tagamise teemal kirjavahetusse mõisa tollase omaniku Välisministeeriumiga, paraku ühepoolsest. 2006. aastal läks valdus üle Riigi Kinnisvara ASile, kes mitte ainult ei asunud Muinsuskaitseameti ettekirjutust täitma, vaid tegi meiega kaasavat koostööd. Paaril korral aastast tõdesime kohapeal, et jälle on hoonesse sisse murtud. Sündis otsus panna valdus müüki.

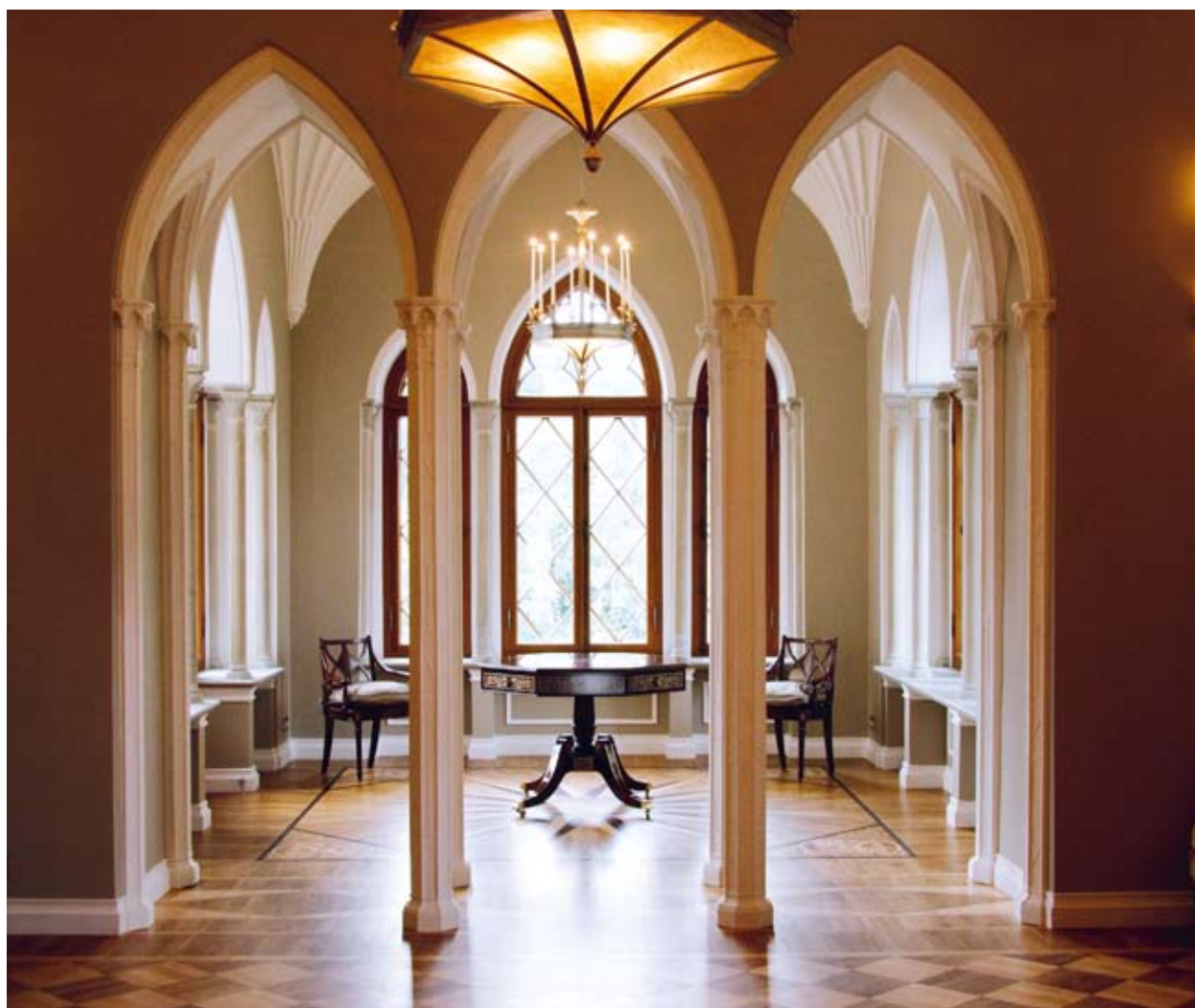
2010. aasta enampakkumisel müük õnnestus. Uus omanik oli mõisa ajalooa tutvunud ning tal oli olemas tahe ja visioon kompleks taastada. Ka siinkohal tuleb märkida juba mõisa omandamisest saati kestvat

toimivat ja tihedat koostööd. Alates kontseptsiooni väljatöötamisest kuni teostuseni on olnud läbivateks märksõnadeks tähelepanuväärset põhjalikud uuringud, omaniku ülim hool ja nõudlikkus ning restaureerimistööde tippvaliteet.

Üldjuhul on tänapäeva muinsuskaitse fookus mälestiste konserveerimisel, põhiülesandega säilitada pärandi väärtuslikud kihistused. Keila-Joa mõisa peahoone puhul, kus originaali oli alles ainult vähesel määral ja hilisem lisandus pärines põhiliselt nõukogude ajast, kaaluti konserveeriva lähenemise kõrval ka muid lahendusi. Restaureeriva lahenduse kontseptsioonini jõuti lähtuvalt eelnevast tõdemusest, mõisa kultuuri- ja arhitektuuriloost ning väli-, arhiivi- ja bibliograafiauringute tulemustest, mille käigus leiti arhitekti enda algseid lahendusi, kaasaegsete kirjeldusi ning muud ikonograafilist materjali määral, mis andsid üsna täpse teabe hoone rajamis-aegsest ilmet. Teine ja kolmas märksõna toimusid koos.

Omanik viibis objektile peaaegu iga päev — töökoosolekutel, huvilistega ringkäiku tehes, korrastustööd organiseerides ja ise neist osa võttes. Restauratorid valiti tööle puhtalt parimate oskuste alusel. Töö hindele „rahuldav” tuli neil ümber teha.

Keila-Joa mõisa peahoone on restaureeritud hoonele vääriliselt. Õpetlikud ja olulised on olnud nii protsess kui ka tulemus.

8

9

8. Gootipärane kaaristu saalis 9. Keskne hall oma endises hiilguses. Fotod Ardo Kaljuvee

SCHLOSS FALL

Andrei Dvorjaninov, National Heritage Foundation OÜ

Eesti kirjanik Eduard Vilde kirjutas 1887. aastal ühes ajalehekirjutises „Lahtised lehed minu päeva-raamatus” Keila-Joa kohta: „Ja tõesti teist sarnast kohta, mis looduse ilu poolest nii rikas oleks, ei taha Eestimaal vististi mujalt leida”. Arvatavasti on see Joa kohta esimene eestikeelne kirjutis.

Elades ise mõned sajad meetrid eemal Meremõisas, saan seda kinnitada. Pikad igapäevased jalutuskäigud pargis, lossi ümber, kaaslasena liri setterist sõber Donna – milline pöörane looduse ilu, kuidas saab seda kohta mitte imetleda!

Sergei Mihhailovitš Volkonski on oma mälestustes¹² kirjutanud:

„Fall, imeline Fall Revali lähedal mere ääres. Falli tähe all puhkes õitsele minu lapsehing ja terveks eluks jäi „Fall”, selle nime kõla, sümboliseerima kõike kaunist ja puhast, mis on vaba reaalsuse taagast. Ta kosutab mind mereõhu värskendava paitusega, männimetsa vaiguse lõhnaga. Mälust kerkivad ähvardavate kaljude teravad kontuurid, loojangutes lõkendav meri, roheline pehme sammal torssis kuuskede niiskes varjus ja terav hall sammal kuival liival punaste mändide all; tormakas jõgi kallaste sügavuses, hoolitsetud pargi kaugelelaotuvad orud ja künkad; tohutud krampikiskunud okstega kastanid, peened sulgjad lehised; vulisev vesi ja sammaldunud kivi, sõbralik mustikas ja naeruline maasikas metsa-aluses vaikuses; väänlevad, põgenevad, kivitrepidena tõusvad ja langevad teerajad; lehtlad mägedel kobrutava jõe, roheliste tasandike kohal vaatamas kaugele sinisele merele või künklikule metsakaharusele, mille tagant roosa torn heiskab oma sini-kollase lipu...”

Iga kord lossi juures jalutades painas mind mõte, kuidas on võimalik, et sellise ainulaadse asukoha ja ajalooga hoone lihtsalt hävineb. Rõõmusõnum saabus 2007. aastal, kui kuulsime, et Keila-Joale plaanitakse rajada presidendi residents. Paraku riigi plaanid muutusid ja loss pandi taas enampakkumisele.

27. mail 2010 sõlmiti leping ligikaudu 5 hektarile kahanenud mõisasüdame ja sinna juurde kuuluvate ehitiste müümiseks eraisikuile. Huvitaval kombel sattus tehing kuupäevale, mil 1833. aastal valmis uus härrastemaja, mille sisseõnnistamisel viibis ka tsaar Nikolai I koos abikaasaga.

Sügisel 2010 tuli loomulikult alustada lossi ajaloost, olemasolevate materjalidega tutvumisest nii Eesti kui ka välismaa arhiivides. Mida rohkem sai ajalugu uuritud, seda suuremaks kasvas vastutus ja põnevamaks kujunes restaureerimise alustamise ootus.

Restaureerimiskontseptsiooni aluseks oli soov taastada lossi välisilme võimalikult sarnasena valmimisjärgsega. Tõeliseks väljakutseks kujunes 19. sajandi esimese poole kuulsaima Peterburi arhitekti Andrei Stackenschneideri

kavandatud interjööride taasloomine. Abi saamiseks pöördusime Tretjakovi galerii poole Moskvast, kust anti meie käsutusse koopiad A. Stackenschneideri unikaalsetest, varem avaldamata maalidest ja graafikast. Järgnes uurimistöö Peterburi lossides ja paleedes, et tutvuda keiserliku õukonna arhitekti loominguga. Sellest peamised olid Maria palee Iisaku väljaku ääres, mille tsaar Nikolai I tellis kingituseks oma armsale tütrele suurvürstitar Maria Nikolajevnale, Beloselskite-Belozerskite loss, Novo-Mihhailovski loss ja loomulikult Cottage Peterhofis. Saades aru sisetööde keerukusest, otsustasime mingil hetkel kaasata protsessi Peterburi Kunstiakadeemia juures töötavad arhitektid-restaureatorid.

REEGLID, MIS TAGAVAD EDU

1. Ära kuula neid, kes ütlevad, et see on võimatu. Kui palju sa oled kuulnud, et toda pole võimalik teha ja see on ka võimatu ning seda pole keegi varem teinud? Mulle meeldib, kui keegi ütleb, et seda pole varem tehtud. See tähendab, et kui mina selle ära teen, siis olen esimene, kes on selle teinud. Ära pööra tähelepanu inimestele, kes ütlevad, et seda ei ole võimalik teha. Ma kuulan alati ainult iseennast ja ütlen endale *Jah, sa suudad!*
2. Anna midagi vastu. Ükskõik, kui palju sul tegemist on, sa pead alati leidma aja, et anda midagi ka tagasi oma riigile ja rahvale. Teiste inimeste aitamine toob sulle rohkem rahuldust kui ükski teine asi, mida sa eales teed.

¹ ERA, f 2249, nim 1, s 124, lk 1.1-4.

² Umbes 1,1 ha. 1 tiin on 2400 ruutsülda.

³ Maa-ala Ida-Euroopas Dnestri ja Pruti jõe vahel.

⁴ Mõisa ajaloo lühikokkuvõtte põhineb A. Pantelejevi koostatud muinsuskaitse eritingimustel ja A. Heina uurimistöödes avaldatul.

⁵ Tuginedes A. Kraikowski veel avaldamata artiklile.

⁶ Praeguseks on välja tulnud mõisa plaanid 1927. aastast (omaniku valduses), kus vana peahoone asukohaga praegusest mõisahoonest joa pool on peale märgitud. Uus peahoone rajati seega täiesti uude asukohta.

⁷ Tema projekteeritud suuremaid objekte: Maria palee Peterburis Iisaku väljakul (1839–1844), Novo-Mihhailovski loss (1857–1861) Peterburis, Nikolajevski loss (1853–1861) Peterburis, Beloselskite-Belozerskite loss (1846–1848) Peterburis ning hulk ehitisi Peterhofis ja Krimmi Oreandas; hulgaliselt kujundatud interjööre Talvepalees, Vanas Ermitaažis, Anitskovi lossis jm.

⁸ Stiiliilminguid oli esimest korda näha juba varem, 19. sajandi alguses, kui Krause kavandas Tartu toomkiriku varemetesse Tartu ülikooli raamatukogu.

⁹ EAM, f 81, n 1, s 92, lk 225–226.

¹⁰ EAA, f 2249, n 1, s 122, lk 1–152.

¹¹ Князь Сергей Волконский. Родина. Быт и бытие. Том II. М., 2004.

¹² Volonski, Sergei. Kodumaa. Mälestused. Varrak, 2013.

HOONED JA RAJATISED

Tallinna elektriijaama turbiinisaal, Põhja pst 27, Tallinn
Muinsuskaitse eritingimused: Liivi Künnapu
Restaureerimisprojekt: Kaos Arhitektid OÜ, Margit Aule,
Margit Argus, Pelle-Sten Viiburg
Tööde teostaja: AS Restor
Muinsuskaitse järelevalve: Sulev Mäeväli
Tellija: SA Tallinna Tehnika- ja Teaduskeskus

JUUKSED PÜSTI! ELEKTRIJAAMA UUS ELU

Artur Ümar

„Inimese töös ja tegewuses tuleb meiepäewil wähe juhtumisi ette, kus elektrimootor kaasa ei aitaks.”

Insener V. Vaher, 1913

Tallinnas energia avastuskeskust külastades tõusevad kõigil külalistel juuksed püsti, see on kindel! Kellel arhitektuurset kvaliteeti nähes, kellel ajaloolises turbiinisaalis jalutades, mõnel planetaariumis või teadusteatri, aga staatikademonstratsiooni käigus ei jää kellegi kiharad pealaele. Eriti soovitan viimast naistele — see on elamus! Keskusest leiab üle 130 eksponaadi, millest võikski rääkima jääda, kuid meie keskendume hoonetele.

Kui elekter jõudis varemalt meieni hirmu ja õudu tekitava nähtuse äikesena, siis Tallinna linna kodanikele hakati seda kunstlikult tekitama alles 28. märtsil 1913. Revali tööstusettevõtete toodeti elektrienergiat alates 20. sajandi algusest ning suuremad tegijad, nagu AS Volta ja Schuckert & Co, üritasid saada linnalt luba müüa elektrit tänavavalgustuse, sadama ja eratarbijate jaoks, ent linnavalitsus lükkas taotluse tagasi. Arvamus oli ühene — elektriijaam olgu linna oma.

Kõigepealt korraldati turbiinide tootmise konkurss, mille võitis AS Volta kolme 250hobujõulise Lavalt-tüüpi masina valmistamiseks. Kui seadmetega oli asi selge, asuti hoone projekti koostama. Väljavalituks osutus Hans Schmidt, kelle joonestatud projekt kinnitati 18. jaanuaril 1912.

Esimesena püstitati masinamaja (masinasaal), mille otsa ehitati kolmekorruseline osa. Keldrikorrusel oli 3 kV jaotusseade, esimesel korrusel olid meistrite toad ja ruum jaama valvavale linna kordnikule. Teisel korrusel paiknes töökoda ja kolmandal tööriistakamber.

Elektriijaama hoonete ehitust juhatas insener P. Kürenius. Masinamaja paigutas AS Fr. Krull 6000 rubla eest sildkraana. Telliskorstna ehituse ülesanne anti J. Russwurmile ehituskontorile Peterburist ning töö läks maksma 8957 rubla ja 50 kopikat. Ehitustööd kulgesid üsna ruttu ja oktoobris võidi asuda katlaid paigaldama. 8. detsembril oli aga vaja katelde all tuli süüdata, sest kontorihoone vajas oma küttesüsteemile auru.

Turboagregaatide montaaž algas novembri lõpus. Esimene agregaat sai kiiresti kohale ja töökorda, kuid

käivitada seda ei saadud, sest katelt ja turbiini ühendava aurutorustiku projektis ilmnemise vead ning torustik tuli ümber teha. See võttis aega ja alles järgmise aasta algul sai lõpuks kõik korda. Kuigi jaama seadmete peaproov oli aprillis, oli esimene abonent elektrivõrku ühendatud juba 11. märtsil (vana kalendri järgi) 1913. Seda päeva loetakse Tallinna Linna Elektri Keskjaama töö alguseks.

Kuni tsaariaja lõpuni allus elektriijaam Tallinna linna volikogu valgustuse ja veemuretsmise komisjonile. Jaam mitte üksnes ei tootnud elektrienergiat, vaid ka jaotas ja müüs seda ning kõrvaldas elektriseadmete rikkeid.

„Elektriwoolu vargus. Vladimiri tänav nr. 21 oli Johannes Siwo korteri akna kaudu ühe elektrilambi linna kaabeliga ühendanud ja nii ilma elektriijaama teadmata woolu tarwitanud. Rahukohtunik mõistis Siwo 20 päevaks vangi.” Vaba Maa, 1919

Kuigi vajadus selle järele oli tekkinud juba palju varem, hakati elektriijaama võimsust suurendama alles iseseisvunud Eestis 1919. aastal. Toonane direktor Aleksander Markson (kes jäi sellele ametikohale kuni 1941. aastani) koostas laienduskava, kuna suurema tarbimise takistamiseks olid korteritesse paigaldatud isegi takistid. Georg Hellati projekti järgi paigaldati uued, võimsamad ja osaliselt tänapäevani säilinud seadmed, mis valmistati Saksamaal Wumagi tehases Siemens-Schuckberti tellimusel. Kuni okupatsioonini võeti peaaegu igal aastal jaamas ette ehitus-, laiendus- või võimsamaks muutmise protseduure.

Kolmapäeval, 27. augustil 1941 laskis taganev Punaarmee elektriijaama õhku — püsti jäi vaid lülitushoone, täielikult purustati masinasaal ja korsten. Generaatorid olid enne ohtu välja monteeritud ja sadamasse viidud. Õhku lasti ka kõik teised jaamad kuni Ellamaani välja.

Kuigi elektriijaama taastamise (1948) epopöa on kogu nõukogulikule ehitamisele iseloomulik, võib hoone arhitektuuri pidada siiski küllalt terviklikuks ja esteetiliseks. Uue lahenduse projekteerimisel võeti eeskuju Eugen Habermanni varasematest joonistest. Tunduvalt muudeti sisseseadet, täiustati masinaparki ja võeti kasutusele moodne tehnoloogia. Riiklikust Rajooni Elektriijaamast sai soojus- ja elektriijaam Tallinn (ühendati

1

praeguse Kultuurikatlaga). Turbogeneraatorid tootsid viimased kilovatt-tunnid 1979. aastal ja seejärel tootmine lõppes.

Peale pikka pimeduses kobamist on hoone energia avastuskeskusena taas elule ärganud. 2010. aastal korraldatud avaliku ideekonkursi hoone uuendamiseks võitsid Kaos Arhitektid (Margit Aule, Margit Argus, Sander Aas ja Pelle-Sten Viiburg), kes valiti ka hoone restaureerimisprojekti koostama.

Maja arhitektuurne kehand jäi muutmata, interjööri toodi aga senisest enam esile 1920. aastatest säilinud mustvalge käsitlus. Mõjusa kontrasti loovad tumedad seadmed ja hoone valged raudbetoonkonstruktsioonid. Konkursi võitmisel sai määravaks ajaloolise hoone eri tasandite ühendamise muuseumile loogilise liikumistrajektoori loomiseks.

Projekteerimise tegi keerukaks asjaolu, et suur osa hoonest asub maa sees, st tänavapinnast madalamal. Peasissepääs viidi korruse võrra tänavast allapoole ja see annab kavala efekti, sest jätab muuseumi parimad pärlid viimaseks. Samuti leidub hoones geniaalseid pisilahendusi, nagu näiteks peidetud ventilatsioon. Mingi ja vaadake, kus asub sissepuhe ja väljatõmme!

2

3

1., 3. Energiakeskuse hoone Põhja puiesteel peale restaureerimist
2. Energiakeskuse peasaal. Fotod Martin Siplane

NÕUKOGUDE MODERNISMI RESTAUREERIMISEST TALLINNAS

Maris Mändel, Kaarel Truu

Aastatel 2007–2012 kaardistati Kultuuriministeeriumi tellimusel Eesti 20. sajandi arhitektuuripärand ja sellest uuringust lähtuvalt kavandatakse mitme objekti kaitse alla võtmist. Nõukogudeaegset modernistlikku arhitektuuri oli kaitse all ka varem, kuid ainult Tallinnas: olümpiapurje-sportikeskus, linnahall, Kosmose kino, Kalevi spordihall, Lillepaviljon, Teaduste Akadeemia raamatukogu hoone, endise Tallinna Polütehnilise Instituudi (praegu Tallinna Tehnikaülikool) peahoone jt.

See on ehituspärand, mis on küll argiselt tuttav, aga erineb põhimassist. Muinsuskaitsepraktikas kanooniliseks muutunud säästva ja traditsioonilise ehitusviisi põhimõtteid tuleb selliste objektide puhul sageli kohandada. Modernistlike mälestiste korrastamisel ilmneb probleeme, mis paljude muude objektide puhul kõne alla ei tuleks.

Nende ridade kirjutamise ajal on värskest lõppenud Kosmose kino rekonstrueerimine ja tööd on käimas Tuljaku restoranis. Eelmisel aastal lõppes renoveerimine uues raadiomajas. Linnahall ja Pirita TOP ootavad oma aega. Käesolev artikkel on põgus kokkuvõte senistest kogemustest modernistliku pärandiga tegelemisel.

MODERNISTLIK ARHITEKTUUR ENSVS

Modernistlik arhitektuur seostub Eestis eeskätt nõukogude ajaga, täpsemalt 1960.–1970. aastatega. Ehkki ka sõdadevahelise aja funktsionalistlikud valged kastid kannavad modernistliku mõttelaadi tunnuseid, avaldusid uued ideaalid arhitektuuris kõige ehedamalt just pärast stalinistlikust surutisest vabanemist.

Uued konstruktsioonid ja ehitusvõtted, nagu üleminek industrialiseeritud ehitusmeetodile ja standardiseeritud detailide juurutamine, muutsid väljakujunenud kesk-konda tugevalt, võimaldades tiražeerida sadu samailmelisi maju. Tüüpprojektide kõrval loodi vähesel määral ka uni-kaalarhitektuuri ning just siin avalduvad ajastu esteetilised taotlused kõige selgemalt.

ENSV modernismis on äratuntav üleilmsete arengusuundade mõju — püüdlus puhta abstraktse esteetika poole, kus ilu sünnib mahtude harmoonilisest kompositsioonist ning ausalt eksponeeritud ehitusmaterjalide omavahelisest kooskõlast. Paraku ei olnud ENSVs tegutsenud arhitektid materjalikasutuse valikul sugugi nii vabad kui nende kolleegid läänes ning see vajutas kohalikele arhitektuurile omamoodi eristava pitseri. Defitsiidist tingitud materjalinappus sundis arhitekte olema nutikad ja leidlikud, saavutamaks soovitud esteetilist lahendust olemasolevate võimaluste piires.

Heaks näiteks võib tuua uue raadiomaja ribilise fassaadi, mille kujundamisel seisis arhitektide silme ees eeskujuna kahtlemata alumiiniumribide ja läikivate klaas-fassaadidega büroohooned läänes. Nõukogude riigis oli alumiinium paraku ette nähtud peamiselt sõjatööstuse tarbeks, mistõttu raadiomaja juures seda kasutada ei saanud. Nii asendati alumiiniumprofiil nõukogude ehitus-ideoloogiaga märksa paremini haakuvate monteeritavast betoonist elementidega, mis hoone ühe arhitekti Ado Eigi mälestuste järgi valmistati Tallinna raudbetoonitoodete tehases eritellimusena.

Samalad „häkitud” lahendus on ka algselt raadiomaja fassaadi elavdanud tumedad aknaklaasid, kus toonklaasi efekt on saavutatud tavalise kirka 4 mm paksuse klaasi taha asetatud mustaks värvitud eterniiditahvliga.¹

Selline see meie modernism õigupoolest ongi: kaugele vaadates „nagu päris”, lähemalt uurides siiski veidi abitu, ent tulvil omaaegsete arhitektide leidlike lahendusi. Kindlasti ei peaks seesugust abitust tajuma alaväärsena, lääne arhitektuuri hädise kopeerimispuüdena, vaid vastupidi, toonase materjalikasutuse üksikasjad annavad võtme ajaloo mõistmiseks. Ja see on juba lisaväärtus.

MODERNISMI RESTAUREERIMINE

Seni tehtud töid vaadates torkab silma, et paljud restaureerimispuhmed, mis vanema ehituspärandi puhul oleksid iseendastmõistetavad, modernistliku arhitektuuri puhul justkui ei kehti.

Rekonstrueerimine, mida üldiselt muinsuskaitse-ringkondades pigem taunitakse, on modernistliku pärandi puhul üsna sageli vältimatu teguviis. Sealjuures ei toimu tagasihitamine enamasti isegi mitte originaallahendust hoolikalt kopeerival teel, vaid viisil, kus ehitise nähtamatu pool ehk peidus tarindid püütakse teha nüüdisaegsete materjalidega ja ainult nähtavad pinnad imiteerivad algset lahendust (meenutab kangesti 1980. aastate butafoorialembelist restaureerimispraktikat, kas pole?).

Näiteks sobivad siinkohal Pirita teel asuva kultuskohviku Tuljak restaureerimistööd, mis artikli kirjutamise ajal on alles täies hoos. Lõpptulemust on vara hinnata, küll aga saab mõtiskleda kasutatud lahenduse lähteprintsiipide üle.

Tuljaku puhul mindi kompromissile. Hoone tagumine pool — 1971. aastal Valve Pormeistri enda juurde-ehitusprojekti järgi valminud kõõgiplokk — otsustati täielikult lammutada ja hiljem rekonstrueerida, et mahutada selle alla autoparkla. Rekonstrueeritakse samas

1

2

1.–2. Uus raadiomaja, Gonsiori 21, Tallinn. Arhitektide Ado Eigi ja Jüri Jaama projekteeritud hoone on ehitatud 1972. aastal. Massehituse ja monteeritavate raudbetoonehitiste õitseajal on suudetud luua tavapäratult kerge ja õhulisena tundunud hoone, vaatamata piiratud konstruktsioonivõimalustele. 1970. aastate modernistliku arhitektuuri stiilne näide. Eritingimused: OÜ Vana Tallinn. Projekt: AS Amhold

3

3. Tuljaku kohvik, Pirta tee 26e, Tallinn. Kohvik Tuljak on projekteeritud Eesti Maaehitusprojekti 1964.–1965. aastal Lillepaviljoni juurdeehitusena, sest ülimenukale näitusepaigale ja näidisaiale oli vaja söögi- ja joogikohta. Kohviku interjöörü kujundasid sisearhitektid Väino Tamm ja Vello Asi. 1970. aastal projekteeriti juurdeehitise-na suurem kõõgiplokk, endine kõõgiruum muudeti puhvetiruumiks ja garderoobiks. Hiljem kohandati kohvik ümber restoraniks Carina. Muudeti siseruumide kasutust ja viimistlust. Restoran tegutses 2002. aastani, pärast selle sulgemist seisis hoone tühjana. Rekonstrueerimis- ja restaureerimistööd algasid 2014. aastal. Eritingimused: Restklubi OÜ. Projekt: Apex Arhitektuuribüroo OÜ

mahus ja originaalprojektist lähtuvalt, mistõttu võib uskuda, et tulemus on ehk väljanägemiselt n-ö originaalilähedasemgi kui ümberehitistega moonutatud olukord enne lammutamist.

Pärast valmimist jääb uue ja vana osa piiri reetma pisut teist tooni tellisvooder, ent seda, et seina sisekonstruktsioon on saanud teistsugune, vaataja ei näe. Tallinna Ehituskeraamika Tehase oranžikas toonis kive pole nimelt lihtsalt enam kuskilt saada ning tuleb leppida teiste tootjate veidi külmemat punakat tooni tellistega. See on taas üks moodsale arhitektuurile iseloomulik probleem: omal ajal levinud ja laialt kasutatud materjal on vahepeal tootmisest maha võetud ja restaureerimiseks vajaliku analoogi leidmine on seetõttu paras peavalu. Lubja, paekivi ja palgiga on säärast muret märksa vähem.

Kumbki käesoleva artikli autoritest ei katku Tuljaku kõõgiosaga tehtava tõttu juukseid, küll aga on hea kujutada korraks mõttemänguna ette samalaadseid töid näiteks mõne vanalinnamaja puhul: võtame 19. sajandist pärit hoovipoolse juurdeehitise kui arhitektuuriselt vähemväärtusliku maha, rajame maa-aluse parkla ja ehitame juurdeehitise Columbia kividest uuesti tagasi. Pärast krohvime muidugi seinad ära, nii et ei saa arugi, et tegemist on uusehitisega. Vaevalt et selline projekt Muinsuskaitseametilt heakskiidu saaks. Kust aga tulevad topektstandardid modernismi restaureerimisel?

Oma roll on siin arhitektuuri olemuslikul muutumisel 20. sajandil, mil meistri unikaalne käsitöö asendus ühetaoliste masstoodetud elementidega: hoolikalt kokku sobitatud paekividest laotud müürid vs. tehases toodetud ühetaolistest paneelidest kokkumonteeritud majad. See on viinud nihkeni, kus uuema arhitektuuripärandi puhul ei tajuta esmatähtsana sugugi mitte originaalmaterjali (millel

puudub nii unikaalsus- kui ka vanuseväärtus), vaid objekti autentsust nähakse eeskätt selle arhitektuurses idees.

Nõukogude modernismi puhul tuleks ehituslike lahenduste ilmetuks masstoodanguks tembeldamisel siiski mõnevõrra ettevaatlik olla. Kuna ehitusmaterjalide valik oli piiratud, tuli kasutada palju erilahendusi, leidlikkust ja käsitööd. Eriti ilmekalt väljendub see sisekujunduses. Ühed vähestest säilinud ehitusaegsetest detailidest Kosmose kinos olid spetsiaalselt selle kino saali ustele valmistatud metallist käepidemed.

Arhitektuurse idee väärtustamine ei peaks tähendama seda, et originaalmaterjali asendamist saab lugeda iseendastmõistetavaks tegevuseks. Modernistlike hoonete algsed ehitusmaterjalid ja -konstruktsioonid, kuivõrd need räägivad lugu oma pisut absurdsest ajastust, kannavad samamoodi ajaloolist väärtust nagu keskaegsete müüride kivid ja mört. Igal juhul läheb materjali väljavahetamisega alati osa (aja)loost kaotsi.

Just sellest aspektist lähtuvalt tahaksime kriitiliselt mainida uue raadiomaja renoveerimist, mille puhul arhitekti algsele kavatsusele apelleerides (aga usutavasti eeskätt siiski lihtsuse ja ehitusökoonoomika huvides) asendati omaaegsed betoonribid alumiiniumribidega. Tulemuseks on hoone, mis meenutab küll rohkem arhitektide vaimusilmas seisnud lääne bürooarhitektuuri näiteid, ent mille materjalides peitunud lugu nõukogudemaa ehitusreaalsusest, mis muutis raadiomaja maailma arhitektuuriajaloo kontekstis eriliseks, on kadunud. Raadiomaja mõjub nüüd oma sillerdava fassaadiga täiesti anonüümsena, ühena paljudest samalaadsetest ehitistest.

Omaette probleem on autentse nõukogudeaegse ehitusmaterjali halb kvaliteet. Paradoksaalsel kombel on see muutunud mõne hoone puhul lausa iseloomulikuks tunnuseks. Kalevi spordihalli kõrgtellistest fassaad ei ole ilmastikule vastu pidanud ja eelseisvate tööde käigus tuleb suur osa sellest asendada. Juba korduvalt mainitud raadiomaja fassaadi betoonribid olid ohtlikult kehvast seisukorras: sissepääsude kohale olid paigaldatud isegi metallvõrgud, et langevad betoonitükid majast väljuvat pähe ei tabaks.

Lisaks materjalide kvaliteedile on nõukogudeaegse arhitektuuri nõrgad kohad ilmnunud tänu üldisele elu- ja ühiskonnakorralduse muutumisele. Selle artikli teemaks olevad hooned ehitati ajal, mil Nõukogude Liit oli oma võimekuse tipul ning hoonete kütmiseks, kasutamiseks ja korrashoiuks kuluvale energiale ei pööratud nii palju tähelepanu kui tänapäeval. Seetõttu ilmneb restaureerimistööde planeerimisel piirdekonstruktsioonide soojapidavuse küsimus sama teravalt kui palju vanemate hoonete puhul.

Modernistliku pärandi kaitse alla võtmine vähendab kaitse all olevate objektide kogumi keskmist vanust ning toob muinsuskaitse igapäevatoösse uusi materjale, küsimusi ja keerukaid probleeme. Veel on see märk sellest, et tegu on jätkuvalt elujõulise ja arenemisvõimelise valdkonnaga.

¹ Tallinna uue raadiomaja muinsuskaitse eritingimused. Koost Triin Ojari. Tallinn, 2004. TKVA arhiiv n 9, s 3323.

4

5

4.–5. Kosmose kino, Pärnu mnt 45, Tallinn. Sõjajärgse modernistliku tüüpprojekteerimise parimaid näiteid. Moskvas Leedu tarbeks projekteeritud kinohoone ümbertöödeldud variant (arhitekt Ilmar Laasi, 1962–1964). Panoraamkino Kosmos oli valmimisajal Eesti ainus laifor-maatekraaniga kino. Kontrastiprintsiibile ülesehitatud arhitektuurset lahendust iseloomustab saali tumm puhasvuuktelistest sein, millele on vastukaaluks ooteruumi ja vestibüüli klaasipinnad ning sissepääsu julgelt kaarduv betoonist varikatus. Lähiumbruse reljeefi arvestades jätkub kinohoone kujundus sujuvalt terrassi ja Pärnu mnt vahelisel haljasalal, kus paiknevad astmeliselt kolm suurt vaagnakujulist purskkaevu ning hõbekuused. Eritingimused: Aleksandr Pantelejev. Projekt: Urmas Lõokese Arhitektibüroo Osaühing, sisekujundus: Pille Lausmäe Sisearhitektuuri Büroo OÜ

Kotlandi mõisa peahoone, Koki küla, Lääne-Saare vald, Saare maakond
Muinsuskaitse eritingimused: Muinassepp OÜ, Tõnu Sepp
Viimistlusuuringud: Muinassepp OÜ, Karola Mursu, Tõnu Sepp
Põhiprojekt: Koppel Koppel Arhitektid OÜ, arhitekt Mihkel Koppel;
sisekujundus Kati Männik (Hea Maja Pood, Nobe OÜ)
Dendrokronoloogiline uuring: Alar Läänelaid
Tööde teostaja: Mert OÜ
Muinsuskaitse järelevalve: Koppel Koppel Arhitektid OÜ
Omaniku järelevalve: Jüri Assafrei
Tellija: OÜ Gutshof Gotland

KOTLANDI MÕISAHÄÄRBERI ÄRKAMINE. TUHKATRIINU-LUGU

Mihkel Koppel, Rita Peirumaa, Indrek Raudne

Väike riigimõis Lääne-Saaremaa rannikul kannab kõla poolest küll naabersaare nime, kuid otsest seost mõisal Gotlandi saarega ei ole. Võõrapärase nime on mõis kohapealt laenanud ja hiljem ka tagasi andnud.

MÕISA NIMEST JA KUJUNEMISEST

Põhjasõjani asusid hilisema Gotlandi mõisa territooriumi väikesed külad ja hajatalud Lümada keskaegse piiskopimõisa ja rootsiaegse riigimõisa lõunapoolisel ääremaal. Põhjasõjale järgnenud katku- ja näljahäda tõttu üpris inimtühjaks jäänud Lümada ääremaadest ja mõne kõrvaloleva naabermõisa lahustükist moodustatigi 18. sajandi esimesel veerandil uus, Saaremaale mõneti erandlikult ainult ühest terviklikust tükist koosnev riigimõis.

Mõisasüda ja häärber rajati toonases jõekäärus asunud ühe adramaa suuruse Gotlandi-nimelise talu või taluderühma (sks *Gesinde*) kohale, mis 1645. aastast pärinevatel andmetel oli veel rootslastega asustatud. Selle järgi saigi terve mõis endale Gotlandi nime¹. Gotlandi kirjalik esmamainimine Saaremaa kohanimesena pärineb aga aastast 1368, kui Rootsi kuningas Albert sõlmis Lahetaguse ja Pajumõisa kõrval kaubalepingu ka Gotlandi kogukonnaga. Nimetatud asjaolu viitab Gotlandi-nimelise ja tõenäoliselt sama päritolu (ranna)rootslaste asunduse olemasolule siinses jõekäärus mõisasüdame ümbruskonnas seega juba 14. sajandil.

Carl Russwurmi eestirootslasi käsitleva suurteose „Eibolfolke ...”² järgi sulandusid Lääne-Saaremaa (ranna) rootslased juba enne Põhjasõda ümbritsevate eestlaste hulka. Tema mahuka uurimistöö kirjutamise ajaks, 19. sajandi alguseks seisnes rootslaste pärand vaid mõnevõrra erinevates riietumistavades, mõnes kohanimes (Gotlandi, Rootsiküla) ja mälestustes kaugetest vaarisadest, kes olla rääkinud teist keelt.

Mõisasüdamest mõni kilomeeter edelas ranna äärde jääv ja tänapäeval Kotlandi nime kandev küla koosneb aga hoopis mõisa territooriumil asunud varasematest Kawi ja Hütza (praegune kiripilt Kaavi ja Hütza) küladest ning paarist rannäärsest põlisest hajatalust.

Peale mõisa ja mõisavalla kadumist 19. sajandi lõpus hakati seda piirkonda nimetama mõisa vana nime järgi Gotlandi või Kotlandi külaks. Kotland on Gotlandi mõisa ja mõisavalla eestipärasest hääldusest ja kirjaviisist tuletatud variant. Mõlemad nimekujud – nii *G* kui ka *K*-ga – olid eestikeelsetes dokumentides paralleelselt kasutusel juba mõisa ajal. Seega on mõis kohapealt laenanud nime eestindatud kujul ümbruskonnale tagasi andnud ning mõisa häärberitki kutsutakse tänapäeval eestipäraselt Kotlandi mõisaks.

Kotlandi mõis oli riigimõis, kuid rentisid ja majandasid seda baltisakslastest rendihärrad. Esimese rendihärra Matthias Fromhold Kohli kõrval on arhiivid talletanud pikemaajaste mõisahärrade ja -prouadena Reinhold Johann von Bergi, Richard von Dittmari, Maria Elsa von Bützovi, Fabian Reinhold von Schlichtingu ja Juliana Charlotta von Thomsoni nime.

Kotlandi mõis oli Saaremaal üks esimesi, mis läks üle raharendile ning see oli ilmselt ka üks põhjusi, miks mõisa majandamine anti 1869. aastal üle Lümada õigeuskirikule. Mõisa talupojad ja Hütza palvemaja moodustasid samas paradoksaalsel kombel terve 18.–19. sajandi Lääne-Saaremaa vennastekoguduse liikumise tähtsaima keskuse ning seega kindla luteriusu kantsi. Nii ei saavutanud ka „majanduslik õigeusustamine” ümbruskonna talupoegade seas eriti häid tulemusi, küll aga kasutati mõisa häärberit 19. sajandi viimasel veerandil päris pikalt õigeusu abikoolina.

MÕISAANSAMBEL JA PEAHOONE

Kotlandi mõisasüda ja peahoone rajati 18. sajandi alguses, kuid mõisa kõrgeaeg oli 19. sajandi esimesel poolel. Kui veel 1793. aasta kaardilt võib tuvastada peale häärberi ainult paar-kolm hoonet, siis pool sajandit hiljem oli mõisalt tervelt 15 majandushoonet ja selle territooriumil elas 269 talupoega. Mõis rentis talupoegadele välja ligikaudu 1115 hektarit maad, harides ise sellest 123 hektarit.

Suurem osa sissetulekust tuli mõisale renditulu ja põlluharimise kõrval hoopis põllumajandustoodangu

1

2

3

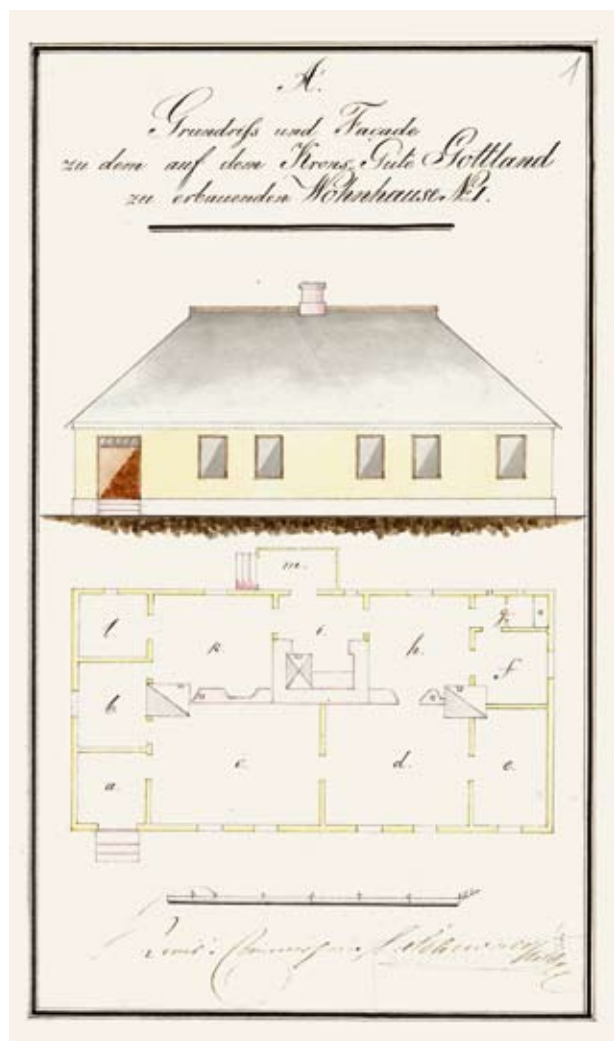

4

5

1.–4. Kotlandi mõis enne restaureerimistööde algust ja tööde lõpusingel. Fotod Raili Nugin 5. Kotlandi mõis peale valmimist 2014. aasta suvel. Foto Karl Nigesen

6

6. Kotlandi mõisa plaan. Läti Riiklik Ajalooarhiiv

töötlemisest, sellega kauplemisest ja teenuste osutamisest. Mõisal olid nii omad rehemajad, härjalaut, piimalaut, tuuleveskid, trahter ja tall kui ka väike viinakööök ja meierei, millest on kahjuks säilinud ainult mõned arhiivjoonised ja vundamendikühmud.

Viimased aastad tühjana seisnud Kotlandi mõisa peahoone küll säilis, aga oli veel 2011. aastal sirelipõsastesse peitunud hall Tuhkatriinu. Hoonet peeti kinnisvaraturul nii väärtusetuks, et müügikuulutus rippus metsatükkidega ühel real.

Uue omaniku jaoks algas kõik koristustalgutest nii hoones kui ka võsastunud ümbruses. Seejärel sai alustada viimistlusuuringuid, mille tegid Karola Mursu ja Muinassepp OÜ. Üllatuslikult peitus Tuhkatriinu halli undruku all helekollane kleit: siseruumidest avastati peegelvõlvlae alt kaunid trafarettmaalingsed ning ukselehtedelt tuli välja nii pruune, rohelisi kui ka roosakaid toone.

Mõisahäärberi vanuse määramiseks tehti dendrokronoloogiline uuring, sest leidis mitu detaili, mis olid mõisa ehitusaja suhtes üksteisele vasturääkivad: sokli sisse oli laotud sekundaarkasutusega korstnapitsi kivi daatumiga 1818, mõisa peahoone leiame aga samast asukohast

juba 1793. aasta kaartidelt. Tüüpilise vanabalti mõisa-hoone kasuks rääkisid kõrge kelpkatus, mantelkorsten ja suhteliselt sümmeetriline plaanilahendus. Samas oli mantelkorsten tavalisest väiksem ja asus hoone ühel küljel – selline lahendus võimaldas paraadruume lahendada juba klassitsistlike kaanonite järgi amfülaadsena.

Uuringuga tehti kindlaks, et kõikide seinapalkide viimane kasvuaasta oli 1839–1840. Peale uuringut Läti Riiklikust Ajalooarhiivist välja tulnud Kotlandi mõisa ehitusplaan ja -dokumendid tõendasid, et praegune häärber ehitatigi 1844. aastal.

Arvatavasti varsti peale mõisa asutamist 1716. aastal rajati esimene puidust vanabalti tüüpi – praegusest märksa väiksem – peahoone, mis ilmselt tegi ajavahemikus 1815–1818 läbi tõsise remondi. Sellest ajast pärinebki korstnakivi aastaarvuga 1818. Kui siis 1844. aastal rajati vana häärberi kohale uus ja suurem, sattus vana aastaarvuga korstnakivi soklisse. Ehituse juures kasutati ära muidki vana hoone detaile (siseuksed, vahelaetala, mantelkorstna müüritise osad jne), kuid Kotlandi häärberi ehitusajaks praegusel kujul saame lugeda ikkagi aastat 1844.

RESTAUREERIMINE

Restaureerimistööd algasid 2013. aasta kevadel ja kestsid poolteist aastat. Kõigepealt eemaldati ettevaatlikult vana laudvooder, põrandalauad, säilinud aknad ja uksed. Pehkinud palkikorrad asendati: palkkehand tõsteti tungrauaga üles ja lisati alla üks-kaks uut palgirida, mis varati vanade palkidega omavahel kokku. Seinapalgid on 7 tolli paksused ja istuvad omavahel koos ilma salapulkadeta. Tungraua abil tuli sirgu lükata paar üle maja ulatuvat vahelaetala, millele ei olnud keskne vahesein pakkunud piisavalt tuge. Vahelaetalade puhul õnnestus tagasi lükata 8–10 cm läbipaine. Üks puuduv sisemine vahesein valmistati püstpalkseinana, nagu oli eritingimustes ja projektis ette nähtud.

Katusekonstruktsioonile valmistati abisarikatega kõrgendus, mille vahele läks soojustus. Selle tulemusena on rookatuses hoone sees vanad sarikad nähtaval. Ainult räästakast muutis mõnevõrra proportsioone, see on algsega võrreldes kõrgem. Räästakast tuli loodida ja kohati pandi selle laudadele alla kuni 10 cm paksused rihtimisklotsid.

Ehitismälestiste soojustamine on alati kompromiss hoone algsete konstruktiivsete lahenduste ja nüüdisaja vajaduste vahel. Kotlandi puhul said tänapäevaseks sooja- ja mürapidavaks aluspõrand, vahelagi, katuslagi ja aknad. Seintele valmistati erilahendus – väljast kaeti palkseinad hingava aluskattega, seestpoolt soojustati palkseinad 50 mm paksuse jäiga pillirooplaadiga, mille peale paigaldati seinaküttetorustik ja seejärel savikrohv. Niisked ruumid said lubikrohvi, samuti hoone laed.

Välisseinte viimistluseks kasutati ära ettevaatlikult eemaldatud 30 mm paksused täispunnlauad. Välislaudis oli 170 aastat suurepäraselt säilinud ja säilib korraliku hoolduse korral veel aastakümneid.

7

8

9

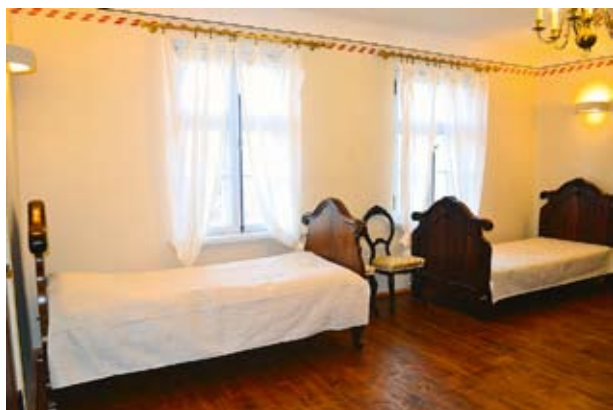
10

11

7.–8. Mantelkorsten enne restaureerimistõid ja peale nende lõppu koos sisseehitatud kööginurgaga 9. Saaremaale iseloomulik dolomiidist korstnapits on saanud traditsioonilise kirje valmimisaastaga 10.–11. Mõisa välisuks restaureerimises ja valmis. Fotod Raili Nugin

12

13

14

15

Hoonele loovad detailsust ja efekti mõningad lisandused, nagu näiteks sepiskonstruktsioonil varikatused, millest üks kaitseb 170aastast originaaltahvelust. Dolo-miidist Saaremaa korstnapüübu küljele on suurelt raiutud korstna valmistamisaasta 2013. Korstnakividesse nende paigaldamise, mitte hoone valmimise aastaarvu raiumine on Saaremaal vana tava. See pärineb 1860.–1880. aastast, mil vanadele rehemajadele hakati massiliselt korstnaid ehitama.

Hoone hari on valmistatud kahekihilisest veesoonega tõrvatud katuselaudisest. Selline hari on pisut pidulikum kui traditsioonilised harjamalgad.

Kotlandi mõisa sisekujunduses on kasutatud traditsioonilisi viimistlusmaterjale ja ajaloolisse interjööri sobivaid lahendusi. Seinad on krohvitud ja kaetud Eestis toodetud Maalermeistri sarja traditsiooniliste liimvärvi-dega. Värvitootjaks on hakkajad Eesti noored Kati Männik ja Reesi Sild Tartus Hea Maja Poodi pidavast Nobe OÜst.

Viimistlusuuringute käigus välja tulnud trafarettmaalingutest õnnestus säilitada ühes saalis originaali väike fragment, mis puhastati ja kinnitati. Ülejäänud seintele kanti originaalmustri koopiat. Professionaalse töö tegid ära Tartu Restauraator OÜ meistrid Kristiina Ribelus ja Pille Vilgota. Teises saalis, kus ajaloolist mustrit avatuks jätta polnud võimalik, tehti mustri koopiat originaaltoonidega. Kolmandasse ruumi maaliti ajastule iseloomulike maalingute eeskujul uus muster. Viimistlusuuringu alusel määrati ka seinte värvitoonid. Sobivad värvid segati kohapeal.

Restaureeritud akendele leiti vanad kremoonid. Puidulevad hinged, lingid, uste käepidemed ja muud detailid asendati ajalooliste eeskujul.

Saaremaale omase viimistlusvõttega on peasisse-pääsu eeskoja põrand maalitud. Maalinguks on lihtne ruudustik. Andmeid maalitud põrandate kohta on Saaremaalt veel, näiteks on teada tsaariaegne foto Taaliku mõisa maalitud põrandast ja siiani on säilinud Võhkse mõisa teise korruse saali põrandamaaling.

Vannitubades on kasutatud ajaloolisi jalgadel malm- vanne. Vanas mantelkorstnas asub kööginurk; säilitatud on selle must viimistluskiht, mis annab tunnistust ruumi endisest funktsioonist „musta” köögina. Kööginõu on valmistatud taaskasutatud materjalist, sh leiab riulilau- dadena Sõrves kasvanud puitu, mille seest võib avastada maailmasõdade aegse intensiivse lahingutegevuse jälgi.

Kotlandi mõisa sisekujunduskontseptsioon on hästi õnnestunud ning loob säilinud ajaloolistele detailidele toetava lahenduse. Hoonesse on loodud kõik nüüdisaja mugavused.

Tuhkatriinust on saanud printsess!

¹ Vt: Baltisches historisches Ortslexikon. Teil I, Estland (Einschliesslich Nordlivland) / begonnen von H. Feldmann, herausgegeben von Heinz von zur Mühlen, bearbeitet von Gertrud Westermann. Köln; Wien: Böhlau, 1985.

² Russwurm, Carl. Eibofolke oder die Inselfolke an den Küsten Ehstlands und auf Runö. Dorpat, 1852.

Noblessneri tehase endine ladu, Põhja pst 48, Tallinn
 Muinsuskaitse eritingimused: OÜ Eensalu & Pihel, Monika Eensalu
 Projekteerija: OÜ Ars Projekt, Rasmus Tamme
 Ehitaja: AS Yit Ehitus
 Muinsuskaitse järelevalve: Marten Ilves, AS Telora-E
 Tellija: Noblessner OÜ

CREATIVE HOUSE, ESIMENE RESTAUREERITUD OBJEKT UUENEVAS NOBLESSNERIS

Artur Ümar

Väärika ajalooa Noblessneri allveelaevatehast hakati rajama strateegiliselt olulise Miinisadama vahetusse lähedusse 1913. aastal. Territooriumil paikneva hoonestuse asendiplaani on joonestanud tuntud Taani inseneribüroo Christiani & Nielsen insenerid, kes tegid ilmselt vesilennukite angaari projekteerimisega seoses kõrvalkrundil veidi „lisa”.

Kompleksist tervikuna tuleb põhjalikumalt juttu edaspidi, kui enamik hooned on restaureeritud. Märkimist väärib siiski asjaolu, et see on üks hooneterohkemaid ansambleid kultuurimälestiste hulgas. Väärtuslikust arhitektuuripärandist on praegu restaureeritud vaid käputäis hooned, kuid viimati valminud Noblessneri endine materjalide pealadu, uue nimega Creative House on piisavalt atraktiivne, et sellest mõne sõnaga kirjutada.

Alumise mereäärse platoo lõunaküljel, raudteevia-duktil kõrval asuv endine laohoone on laevaehitustehase täieõiguslik liige. Arhitektuurilt on hoone klombitud paest fassaadidega ja kaarakendega historitsistliku stiili esindaja. Fassaade liigendavad rütmiliselt ülalt alla laienevad kitsad tugipiilarid. Massiivsete piilaritega jaotati tööstushoonel lasuvat kasutuskooormust.

Hoone on projekteeritud toonase ehitusaja kohta suhteliselt traditsioonilises võtmes: betoonist vahelaed ja metallfermidest katusekonstruktsioon koos harjal paikneva pika klaasist valguslaternaga.

Interjööris võiks ajalooliste detailidena ära märkida massiivseid needitud kandeposte. Algsest interjöörirakun-

dusest on osaliselt säilinud ja eksponeeritud ka tänapäeval väga moodsad kärjemotiiviga täismass-põrandaplaadid. Need muudab atraktiivseks Eesti tööstushoonetes ainulaadne neoontoonides värvus. Ilmselt on erinevate värvidega kombineerituna juhtinud plaadid inimesi tööpinkide juurde või tähistanud evakatsiooniteid. Kuna plaadid olid tsaariajale omaselt väga kvaliteetselt põrandasse valatud, õnnestus neid tervelt kätte saada ainult umbes kolmandik ning neid sai taaskasutada mõnede ilmekamate ruumide sisekujunduses.

Hoone uue lahenduse autori, Ars Projekti juhtivarhitekti Rasmus Tamme sõnul võeti laohoone rekonstrueerimisel sihtrühmaks loomingulised kollektiivid, kes vajavad oma tööks inspireerivat keskkonda ning aitaksid oma kohaloluga luua Noblessneri kvartali uut ja tugevat identiteeti.

Territooriumi atraktiivne olemus ja potentsiaal on kvartalil kogu aeg olemas olnud tänu visuaalsele, linna-ruumilisele ja kliimaatilisele kontaktile merega, samuti tänu uhkele tööstuspärandile. Kuigi tulevikus kohtuvad siin erineva ilmega vabaplaneeringulised äri-, tootmis- ja elamukvartalid, on praegu projektid olemas üksnes vahe- tult mereäärse platoo jaoks.

Endise Noblessneri laevatehase muutumine polüfunktsionaalseks keskuseks on osa perspektiivsest arengusuunast, mis avab Tallinna veepiiri ja rannajoone. Kalamajas asuvat Noblessneri kvartalit võib selles vallas pidada teerajajaks ja üsna pea ka ihaldusobjektiks.

Noblessneri laevatehase endine materjalide ladu restaureerituna Creative House'iks. Fotod Martin Siplane

Elamu Oru 1, Viljandi
Muinsuskaitse eritingimused: Raivo Mändmaa
Projekteerija: Arhitektuuribüroo Harmin OÜ, Andres Mikker
Ehitaja: Pärilin AS
Sisekujundus: Lennuk Sisearhitektid OÜ, Kaari Metslang
Järelevalve: Silindia OÜ, Leili Männik
Tellija: Maaelu Edendamise Sihtasutus

VILLA ORU 21 VILJANDI TREPIMÄEL

Kaari Metslang

2014. aasta septembri keskel tervitas Maaelu Edendamise Sihtasutus Viljandi linnarahvast oma värskest valminud kontoris Oru tänaval. See oli linna jaoks märkimisväärne sündmus, sest Trepimäel pikki aastaid tühjana seisnud omaaegne arhitektuuripärl Nemwalzi villa on restaureeritud ja uuesti kasutusele võetud.

Sellela on Viljandi linn paistnud juba teist korda silma päranditeadliku ja linnakeskkonda väähindava samuga, kohandades riikliku funktsiooni tarbeks ajaloolise hoone. Uusehitise anonüümsete kontoripindade asemel on loodud töökeskkond lausa luksuslik ja linnaruumi taas-elustumine paitab iga mööduja silma.

AJALOOLINE ÜLEVAADE

19. sajandi lõpus – 20. sajandi alguses rajati tolaaegse linnapea Otto von Engelhardti eestvõttel Viljandi kesklinna järveäärse puhkealaga siduv Trepimägi (projekt Rudolf Moritz von Engelhardt). Trepimäe väljaehitamine muutis seni põhiliselt aiamaade ala perspektiivseks villapiirkonnaks. Suured krundid ja looduslikult sobivad tingimused võimaldasid rajada avaraid atraktiivseid iluaedu, mis seda tüüpi elamute juurde eelduslikult kuulusid. Enamik Trepimäe villasid ehitati 1920. – 1930. aastatel.

Heimat-stiilis elamu Oru 21 on selle piirkonna üks väljapaistvamaid esindajaid. Maja projekti koostas 1924. – 1925. aastal arhitekt Johannes Fuks. Hoone on rikkaliku loomepärandiga arhitekti üks esimesi töid. Nemwalzi villaks hüütakse maja esimese omaniku järgi. Peale Teist maailmasõda eramu riigistati ja muudeti korterelamuks, hiljem rajati sinna lasteaed. Eesti iseseisvuse taastamise järel tagastati hoone endistele omanikele ja lasteaed kolis 1996. aastal sealt välja. Sellest ajast seisis maja tühjana. Aastal 2004 hoone edelaosas puhkenud tulekahjus said tugevalt kannatada eenduv veranda, katuse edelapoolne osa ja katusehari.

ARHITEKTUUR JA INTERJÖÖR

Ühepereelamuks kavandatud hoone on mäe poolt kahe- ja oru poolt kolmekorruseline. Majal on mansardkatust, mis algselt oli kaetud punaste tsementvaltskividega. Restaureerimise käigus õnnestus neist osa säilitada ja kasutada taas ära katuse mansardosa katteks.

Soklikorruse välisseinad on maakivimüüritisest, mis on seest vooderdatud tellisega ja krohvitud. Maapealsed korrused on puitkarkass-seintega, mis originaalis olid väljastpoolt viimistletud erisuunalise laudvoodriga. Vahepealse ümberehituse käigus kaeti laudis pritskrohviga, ilmselt soojapidavuse suurendamiseks.

Restaureerimisel taastati maja ehitusaegne välisilme. Peasissepääsu raamistavad puidust sambad, millel on kaunid viljapeamotiiviga sisselõiked. Säilinud oli ka peauks, mille söövitatud mustriega klaasruudud on osaliselt originaalid.

Hoone esialgse plaanilahenduse sobitamine uue funktsiooniga – eramust sai kontorihoone – läks üsna valutult ja suuremate ümberehitusteta. Põhimuudatus tehti esimesel korral, kus avati trepihalli ja saali vaheline sein, mis tõi hoone muidu hämarasse loodepoolsesse külge valgust ja kinkis trepihallis viibijatele vaate järvele. Samuti liideti kaks eraldi tuba järvepoolses hoonetiivas suureks esinduslikuks saaliks.

Sisearhitektuurse lahenduse juures võeti eesmärgiks võimalikult ajastutruu taastamine, kuid arvestada tuli kliendi soovi jätta ruumid avaraks, valgusküllaseks ja heledaks. Et kogu majas pääseks valgus liikuma ja avatud oleksid kaunid vaated järvele, said kõik siseüksed (v.a olmeruumid) klaasi. Siseuste ruudujaotuse eeskujuks oli akende tihe ruudujaotus ja lükanduks, mis leiti esimese korruse saali vaheseina avamisel.

Maja algsest siseviimistlusest ei ole palju teada. Uuringute käigus leiti praeguse kõõgi seinalt lihtne ruudumotiiviga trafarettmaaling. Ehitustööde ajal tuli trepihalli seinalt nähtavale veidi rikkalikum trafaretimotiiv ning hoopis üllatuslikust kohast, soklikorruse Trepimäepoolsest koridorist seni kõige rikkalikuma motiiviga trafarettmaaling. Leitud trafaretikatked puhastati ja fikseeriti ning need kopeeriti ka soklikorruse saali.

Originaaltapeetidest leiti vaid killuke ultramariinsinist seinakatet. *Heimat*-stiilis elumajas kasutati omal ajal kindlasti julge mustri ja pigem tumedates toonides tapeete, ent klient soovis jääda heledate toonide juurde, et kabinetid töötajatele liiga raskelt ei mõjuks. Kompromissina on kasutatud ehitusaegsele ajastule omaselt veidi geomeetrilisi, kuid siiski loodusest inspireeritud mustreid,

peamiselt heledates toonides. Kõik viimistlusmaterjalid on naturaalsed: hoones on kasutatud lubikrohvi, kaseiinvärvi, puitpõrandaid ja pabertapeeti.

Väärtusliku arhitektuurse detailina oli majas säilinud trepp, mis nüüd restaureerituna hallis troonib. Varem pime trepihall, mis seina avamisega valgust juurde sai, on muutunud omaette esinduslikuks ruumiks, kuhu lisab väärikust avar kamin ning just sellesse ruumi kavandatud kahe korruse vahelist õhuruumi hästi täitev lühter.

Majja on kavandatud palju originaalmööblit: köögi ja vannitubade mööbel, kabinettide kirjutuslauad ja raamatukapid ning nõupidamisruumi lauad. Eeskuju on võetud Saksa *Heimat*-stiilist ja eestiaegsest mööblist, kasutatud on ka just sellele majale omaseid motive, näiteks freestriipu (motive siseuste ja -akende piirdelaudadelt) ja stiliseeritud viljapea motive välisust raamistavatelt samastelt, mis sobib ühtlasi hästi maja kasutava sihtasutuse tegevusvaldkonnaga.

Oru 21 villa taassünd sai suuresti võimalikuks tänu väga teadlikule ja osavõtlikule tellijale, Maaelu Edendamise Sihtasutuse juhatuses esimehele Raul Rosenbergile. Tema koostöö projektiteerijate, ehitajate ja kõigi teiste asjasse puutuvatega oli äärmiselt tihe. Ühiselt jõuti suurepärase tulemuseni.

MAAELU EDENDAMISE SIHTASUTUSE JUHATUSE ESIMEHE RAUL ROSENBERGI KOMMENTAAR

Maaelu Edendamise Sihtasutus on loodud 1993. aastal (algse nimega Põllu- ja Maamajanduse Krediteerimise Fond) eesmärgiga toetada iseseisvuse taastanud Eesti tärkavat ettevõtlust väljapool Tallinna. Sihtasutuse büroo asus Tallinnas Kadriorus. Aprillis 2012 tegi toona põllumajandusministri ametit pidanud, sihtasutuse asutajaõigusi teostanud ja Viljandis elanud Helir-Valdor Seeder sihtasutuse nõukogule ettepaneku viia büroo üle Viljandisse. Otsus oli regionaalpoliitiline ning selle siht oli tuua töökohti väikelinnadesse ja maale.

Juulis 2012 sõitsime Helir-Valdor Seedriga Viljandis ringi ja ta näitas mulle tühja seisvaid maju. Neid oli üllatavalt palju. Oru 21 ette jõudes tekkis mul kohe tunne, et see on sihtasutusele õige koht. Septembris 2012 langetas juhatus otsuse hoone ära osta. Töötajatele Tallinnas oli kolimisotsus küll šokk, kuid Viljandi juurtega spetsialistidele pakkus see võimaluse saada kodukohas hea töökoht. Töö sihtasutuses pangalaenude kindlustajana on spetsiifiline ja nii käisidki meie praegused töötajad poole aasta vältel Tallinnas oskusi omandamas. Augusti keskpaigas 2014. aastal alustasime tegevust Viljandis, oma vast valminud kontoris.

1

2

3

4

1. Vaade järve poolt. Foto Eva Patune 2. Trepihall kaminaga
3. Tubade liitmisel saadud esinduslik saal 4. Restaureeritud trepi-
piirded keskses trepihallis. Fotod Sandra Urvak

Endine Tartu saksa teatri hoone, Vanemuise 45a, Tartu
Muinsuskaitse eritingimused: Raul Vaiksoo
Restaureerimisprojekt: OÜ Raul Vaiksoo Arhitektuuribüroo
Tööde teostaja: Riito Ehituse AS
Muinsuskaitse järelevalve: Marek Mitri

VÄIKESE VANEMUISE UUS KUUB

Leele Välja

Väike Vanemuine on kaunim kui kunagi varem. Seda arvavad üsna üksmeelselt kõik, nii inimesed tänavalt kui ka asjatundjad. Saksa Käsitöölise Seltsi rajatud teatri-maja keeruline ajalugu ei ole lasknud sel oma kavandatud hiilguses õieti kunagi särada – nüüd siis lõpuks.

Tartu Saksa Käsitöölise Seltsi aias asunud puust suveteater põles maani maha 1904. aastal. Et 1906. aastal oli valminud eestlastest koosneva Tartu Vanemuise Seltsi uus uhke kivihoone, mille projekteeris Soome arhitekt Armas Lindgren, ei saanud sakslased kehvmad olla. Nii korraldatagi 1909. aastal arhitektuurivõistlus, millele esitati 52 projekti. Esimese preemia said arhitektid E. Hoffmann ja F. Schultze Berliinist ning teise arhitektid N. Vassiljev ja A. Bubör Peterburist.

Maja lõpliku projekti koostas linnaarhitekt Arved Eichhorn võidutöö alusel. Saksa neobiidermeieriga haakuv juugendlik projekt sobis hästi toetama baltisakslaste identiteeti.

Hoone ehitusega samal aastal algas I maailmasõda ning see jättis kogu ettevõtmisele pitseri. Sõja-aastate nappides oludes tehti palju n-ö käepärastest materjalidest, nii valiti ilmselt ka välisvärv, mis osutus sondaazide põhjal ühtlaselt kollaseks. Maja valmis sõja lõpuga samal aastal – 1918.

1939. aastal *Umsiedlungi* ajal Tartu linnale müüdüd hoone sai Vanemuise teatri koduks peale II maailmasõda, sest seltsi senine teatrihoone oli sõjas põlema läinud. Kui 1967. aastal valmis Vanemuise uus hoone, sai mõtlema hakata vana maja remondile. Remont lõppes kahjuks halvasti: 1978. aasta septembris süttis tööde lõppjärgus olnud hoone ja püsti jäid ainult kivimüürid.

Hoone sai taas kasutuskõlblikuks alles 1990. aastal, kui Poola restauraatorid seal töö lõpetasid. Paraku tähendas see ka nende viimistluskihtide eemaldamist, mis tulekahjus veel loetavaks olid jäänud.

Aastail 2012–2014 läbis teatrihoone taas põhjaliku remondi. Nagu paljudel sarnastel juhtudel oli ka siin remondi viimaseks ajendiks Päästeameti ähvardus tuleohutuspõuete ebapiisava täitmise tõttu maja sulgeda.

Riigi süsihappegaasikvootide müügist teenitud rahaga vahetati 2012. aastal katus ning remonditi kütte- ja ventilatsioonisüsteemid. Välja ehitati ka tuletõkkealad, et need vastaksid Päästeameti nõuetele.

Palju poleemikat tekitas fassaadilahendus. Algset ühtlast kollast ei olnud seal ette näinud Arved Eichhorn ning hoopiski ei tahtnud seda aktsepteerida restaureerimisprojekti autor Raul Vaiksoo. Nii sai hoone täiesti uue, arhitektoonikat rõhutava värvilahenduse, mis annab varem väga magusana mõjunud teatrimajale hoopis rohkem iseloomu: mustvalgele värvigammale lisavad teatralset pidulikkust kuldsed aktsendid. Arhitekti sõnul oli otseseks inspiratsiooniallikaks hiline juugend, kerge üleminekuga *art déco*'le.

Tegu on positiivse pretsedendiga. Liiga sageli klammerdutakse algse värvilahenduse külge ka siis, kui selle loojaks olid pelgalt vaesed olud ja hetkel kättesaadavad materjalid, mitte arhitekti mõte või valitsev traditsioon.

Lihtsam ei olnud interjööri värvilahendusega. Raul Vaiksoo ise ütleb selle kohta nii: „Värve on teadaolevalt neli: punane, sinine, roheline ja kollane. Pasakollane oli ta algselt, vahepeal mingeid pruune toone. Poolakad värvisid rohekaks. Need olid kõik päris hirmsad. Mina valisin kaks ülejäänud värvi: sinise ja punase. Teatrisaal on punane ja publikuruumid sinised. Ja et see kõik stiilsena välja paistaks ja oleks teatrilikult suursugune, raamisin-ääristasin neid toone musta, valge ja kollaga.”

Suuremaid ruumimuutusi elasid läbi publikualade koridorid. Et hoonesse rohkem valgust saada, eemaldati senised kaarjad koridoriseinad ja võeti kasutusele nende taga olnud kasutusest seismata kitsad käigud. Nii paistab päevavalgus suurtest akendest otse koridori ja ka ruumi on rohkem.

Nüüd on väike Vanemuine väärkas, pidulik, mänguline ja teatralne – nagu teatrile kohane.

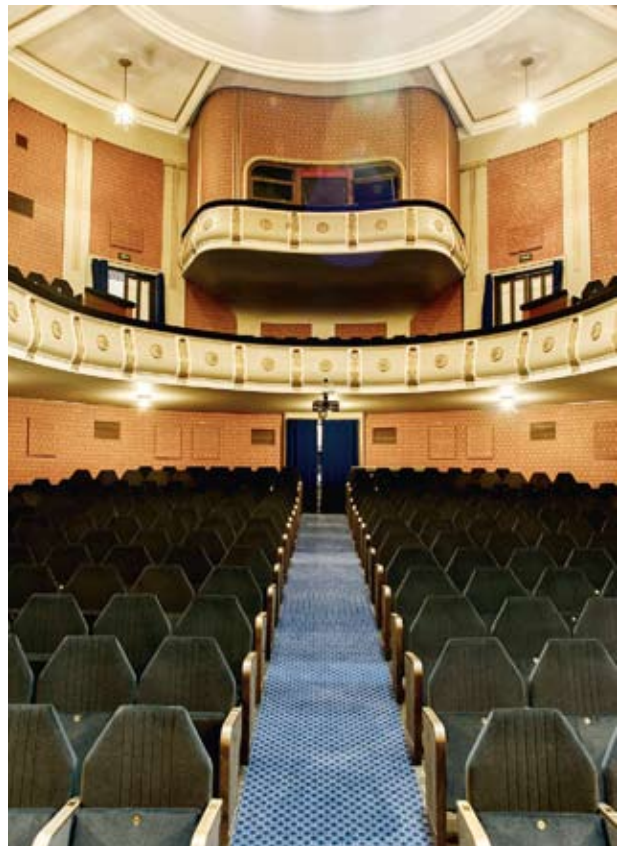
1

2

3

4

1. Restaureeritud Väike Vanemuine. Foto Toomas Tuul 2. Uuenenud publikuruumid on esinduslikumad kui kunagi varem 3. Koridorid on senisest avaramad ja valgusküllasemad 4. Tartu kõige pidulikum saal asub nüüdsest väikeses Vanemuises. Fotod Tõnu Tunnel

Pärnu mudaravila, Ranna pst 1, Pärnu
Muinsuskaitse eritingimused: Leele Välja
Projekt: OÜ Arhitektuuriagentuur / Allianss Arhitektid OÜ, Niina Mäger ja Helle-Triin Hansumäe
(vana osa), Inga Raukas, Tarmo Teedumäe ja Paco Ulman (uus osa)
Ehitaja: OÜ Astlanda Ehitus, objektijuht Janno Nurme
Muinsuskaitse järelevalve: Tiit Raev
Sisekujundus: Vaikla Stúdio OÜ, Tüüne-Kristin ja Urmo Vaikla
Tellija: Mudaravila Investeeringud OÜ

PÄRNU MUDARAVILA ÕPPETUNNID

Nele Rent

Pärnu linna kuurordiks kasvamisel on oluline roll olnud mudaravilal, seda nii sisuliselt ravivõimaluste arengu seisukohast kui ka linnaruumiliselt.¹ Hoone sisuliste funktsioonide kadumine ei tähenda aga automaatselt ruumilise tähtsuse minetamist. Kümnekond segast aastat ning ajalooline hoone on linnapildis taas väärilisel kohal. Peaaegu.

Veel 2005. aasta aprillis, kui kunagises mudaravila hoones jaanuaritorni kahjusid likvideeriti, kinnitas taastusravikeskuse Estonia juhataja Vello Järvesalu ravi- protseduuride jätkumist ning peatsete restaureerimis- ja ümberehitustööde algust. Nüüdisaegne keha- ja tervise- hooldus vajab majutusvõimalusi.

Paraku vahetus linnavalitsus ja 78 aastat taastusravi sai ajalooks. Hoone kestmise võimalust nähti selle üleandmises kunsti ja turismi kasutusse kultuuriin- baatorina. Volikogu esimees Ahti Kõo plaanis remontida maja linna rahaga ja võimaluse korral kaasata Euroopa abifonde. 2006. aasta suvel toimusidki mudaravilas erinevad kunsti-, kino- ja muusikaprojektid, seejärel jäi hoone tühjaks. Välja lülitati küte, vesi ja elekter. Kitsikuses linna- eelarve täitmiseks algatati hoonestusõiguse müük.

Pärast mitut nurjunud enampakkumist ja pakkumisi- hinna alandamist õnnestus linnal sõlmida 2008. aasta juulis 36 miljoni krooni eest hoonestusõigusleping ette- võttega Mudaravila Investeeringud.

Kinnistul oli 2000. aastast kehtiv detailplaneering, mis võimaldas kinnistule täpselt konfigureeritud alaga uue juurdeehitise ehitusaluse pinnaga 1800 m² ja 50% täisehituse.

25. septembril 2006 algatas Pärnu Linnavalitsus alale uue detailplaneeringu. Arhitekt Rein Raie koostas sama aasta oktoobris projekteerimiseks muinsuskaitse eritin- gimused, mis kohustasid maketeerima 1932. aastal Olev Siinmaa kavandatud, kuid realiseerimata jäänud juurdeehi- tise. 31. jaanuaril 2007 väljastas linnavalitsus mudaravila ümberehituseks ja laienduseks projekteerimistingimused, mis nägid ette arhitektuurikonkursi korraldamise ja võima- luse mitte lähtuda kehtivast detailplaneeringust.

Kuivõrd kehtivate ja välja antud dokumentide vahel oli vasturääkivusi, koostas arhitektuuriajaloolane Leele

Välja 2007. aasta oktoobris uued muinsuskaitse eritin- gimused, mis täpsustasid juurdeehitise mahte, kõrgust, ehitusjoont ja materjale. Ühtlasi tõstsid need fookusse nüüdisaegse muinsuskaitse vaatenurga uusehitistele – tähtsaks said avatus, eristumine ja mittedominantsus ajaloolise hoonestuse suhtes.

Arhitektuurikonkursi võitis Inga Raukase, Tarmo Teedumäe ja Paco Ulmani töö. Ehkki võidutöö oli eri- tingimustega mõnevõrra vastuolus, võeti see siiski uue detailplaneeringu koostamise aluseks.

25. mail 2009 kehtestati detailplaneering, kus juur- deehitatava hoonestuse lubatud suurim ehitusalune pind on 2365 m² (täisehitus 44,2%), olemasolevate hoonete suurim kõrgus olemasolevast maapinnast 11 m ja kupli osas 14,5 m ning kavandatava hoonestuse lubatud suurim kõrgus samuti 11 m (13,5 m abs).

Planeeringu kooskõlastamisel meenutas vaidlus, kas uus hoone hakkab paistma üle nn sümbolvaate Supeluse tänavalt (keeld on eritingimustes), Toscana nähtamatu juuksenõela sketši kultuslavastusest „Armastus kolme apelsini vastu”. Juriidiliselt oli 11 meetrit olemasolevast maapinnast korrektne, kuid küsimus oli uue hooneosa kauguses olemasolevast.

Restaureerimis- ja ehitusprojektid valmisid 2011. aastal ja töid alustati 2013. aastal. Vahepealsesse aega jäid äripartnerite ja investorite vahetused ning vaidlused ja eksperdihinnangud teemal, kui palju ja mida ikkagi saab säilitada ja peab säilitama. Öhenenud rahakott ja muutunud ruumiprogramm võimaldas säilitada näiteks põrandaid ja kesktiiva trepikonstruktsiooni, jätta ära lää- netiiva soojustamise ja esitiiva koridori sulgemise.

Ajaloolisele mudaravila hoonetele uue võimaluse andmine on kindlasti märkimisväärne tegu (Mudaravila Investeeringud OÜ juhatuse liige Margus Kangur pärjati Pärnu aasta mehe 2014 tiitliga) ja paljude spetsialistide koostöö.

¹ Pärnu linna kuurordiks kasvamise loo on kirja pannud Aldur Vunk ja Tiit Kask, vt Pärnu kuurort. Valikud ja otsused. Pärnu: Pärnu Muuseum, 2014. Kuurordi sümboli mudaravila ajaloo ning hoone projekteerimise ja ehitamise värvikat lugu on detailrohkelt kirjeldanud Leele Välja, vt Jalutaja teejuht. Pärnu. Solnessi Arhitektuuri kirjastus, 2008.

Kas mälestise säilimise tagamiseks tehtud ruumilised ohverdused korvavad aga kuurordi sümbolvaate „rikku-mise”, näitab aeg. Inimese silm harjub üllatavalt ruttu. Istutage puu, on naljatletud. Aga võib-olla on Pärnu linnal aeg järele mõelda, kus algab ja kus lõpeb Pärnu kuurort ning milline avalik ruum – millised pargid ja hoonestus – see on?

KOMMENTAAR MUDARAVILA JUURDEEHITUSELE

Leele Välja, eritingimuste autor

Eritingimused olid aluseks ka arhitektuurivõistluse tingimustele. Eritingimuste ruumilised piirid ehitusõiguse ja kõrguse näol tulenesid kehtivast detailplaneeringust ning põhimõttelise eesmärgina oli oluline säilitada mudaravila märgiline väärtus.

Põhipunktid selleks oli uue ehitismahu paigutamine võimalikult kaugemale ajaloolisest hooneosast n-ö kitsa riskikülilise mahuna kinnistu mereäärsele piirile. Nii väheneks selle mõju kaugvaadetele Supeluse tänavalt.

Valitud kompaktne lahendus, mis paigutub täpselt mudaravila taha, lähtub küll põhiplaaniiselt efektselt mudaravila laiendamispiaaniidest, mis olid päevakorral 1930. aastatel. Et aga toona kavandatud ühekorruelise hoone asemel on tegu kolmekorruelise, kipub uus maht vana hoonet vägisi lämmatama, rääkimata rikutud sümbolvaatest fassaadile.

Eritingimustes oli rõhutatud, et uue mahu arhitektuurne lahendus ei tohi olla ajaloolise mudaravila suhtes dominantne, materjalikasutuses peaksid olema ülekaalus kuurordile sobilikud kerged ja ažuursed materjalid. Et luua uue ja vana osa vahele mõttelist silda, oli soovitatav kasutada fassaadidel krohvitud pindu – eriti otstel ja mudaravilapoolsel küljel; merepoolne tegelikult iseseisvane mõjuv fassaad võib olla vabamalt kujundatud. Välis-tatud on imiteerivad materjalid.

Siinkohal kerkib esile klassikaline küsimus uue ja vana ühendamise kohta. Muinsuskaitsealises turvalisem on kindlasti n-ö neutraalne lähenemine, kus uue ehitismahu tagasihoidlik ja neutraalne kujundus laseb domineerida ajaloolisel hoonel. Intrigeerivama ja õnnestunud lahenduse korral mõlemat väärstav on kontrastimeetod, vähem õnnestunud juhtudel tekitab see aga ka rohkem ebaõnnestumisi.

Käesolev lahendus ei ole õieti üks ega teine, vaid paistab silma pigem ignorantsiga väärika vana hoone suhtes. Selles lahenduses oleks mudaravilapoolne sein võinud olla pigem ühtlase viimistlusega (nt klaasfassaad) neutraalne ekraan. See kahandanuks kaugvaadete probleeme ja vähendanuks jonnakat vägikaikavedu, mis näib praegu kahe hoone vahel toimuvat.

1

2

3

1. Vaidlus selle üle, kas hoone hakkab paistma üle olemasoleva hoonese, on saanud vastuse: lähivaates pole viga, kaugvaates paistva majamüraka katab aga suvehooajal Supeluse tänavale allpool
2. Mudaravila ühendus hotellikorpusega kuursaalipoolsel tiival ei olnud eritingimustega lubatud. Siiski rajatud ühenduse arhitektuurne vormistus ei veena vastupidises
3. Dialoogi uue ja vana hoone vahel on raske hoomata, pigem on tegemist naabritega, kes on sunnitud üksteist taluma. Fotod Leele Välja

Elamu, Tina 26, Tallinn

Muinsuskaitse eritingimused: Andres Sildre

Restaureerimisprojekt: Apex Arhitektuuribüroo OÜ

Tööde teostaja: OÜ Perton Ehitus

Muinsuskaitse järelevalve: Andres Sildre

Tellijä: OÜ Perton Ehitus

KUNAGI EI MAKSA LOOTUST KAOTADA. TINA 26 JUUGENDVILLA TAASSÜND

Marko Bäärs

1914. aastal valminud hoone Tallinnas aadressil Tina 26 oli seisnud juba aastaid tühjana, kui selle 2013. aasta suvel omandas OÜ Perton Ehitus. Tegu on arhitektuuri-mälestisega, mida iseloomustab arhitektuurne keerukus ja läbimõeldus.

Tihedaruudulise raamijaotusega aknad, kumerad ja polügonaalised ärklid, kõrge mansardina lahendatud teine korrus ning võimas trepp peaukse ees annavad hoonetele ajatult idüllilise ilme. Eestis harukordne kahe korteriga planeeringulahendus oli nõukogude ajal muudetud kaheksa korteriga variandiks.

Vaatamata hoone keerukusele olid arhitektuursed detailid lakoonilised ja paljuski säilinud. Hoone tehniline seisukord oli pika hooldamatuse tõttu muutunud paraku väga halvaks. Lisaks olid seal tegutsenud marodöörid: lõhutud oli ahjusid ja varastatud metallist ahjuuksed, kremoonid, käepidemed jne.

Hoone taastamine võimalikult originaali säilitades oludes, kus keerukatest kandekonstruktsioonidest märkimisväärne osa vajas vahetust, kujunes suureks katsumuseks. Kui algul kavandati säilitada olemasolevad põrandakatted, krohvseinad ja -laed, siis ehitustööde käigus selgus, et konstruktiivseid osi tuleb siiski suures mahus asendada. Enamik põrand-, sein- ja laekatteid ei olnud seetõttu säilitatavad.

Sellest hoolimata otsustasime taastada võimalikult suurel määral hoone algilme ja taastasime muu hulgas peegelvõlv. Järelevalvet teinud Andres Sildre ja Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti peaspetsialisti Artur Ümaraga laabus koostöö kenasti. Muudatused planeeriti ja tehti ühiste otsuste tagajärjel.

Esimesel korrusel korteris 2 õnnestus peale põrandakonstruktsiooni korrastamist taaskasutada suures osas originaalparketti koos ajalooliste õhutuskatetega. Tagumise trepikoja alumises osas taaskasutati ajaloolisi põrandaplaate.

Esimese ja teise korruse aknad taastati ning soojapidavuse parandamiseks paigaldati raamidesse pakettklaasid. Samuti restaureeriti kõik ukSED. Taastati kõik viis säilinud ahju – neid kasutatakse nüüd kaminatena.

Praeuseks on hoone viiest korterist kolm omaniku leidnud, kahe viimase vastu on huvi olnud suur. Ostjatele

meeldib hoone ainulaadsus ning eksterjöõri ja interjöõri erakordsus.

Tina 26 taastamine oli mahukas ja aeganõudev ettevõtmine, ent tulemusega on Perton Ehitus OÜ rahul. Suutsime päästa ainulaadse hoone ja anda Tallinna avalikku ruumi tagasi ühe vähestest praeguseni säilinud juugendvilladest.

Tina 26 projekti tellis J. Sihver 1913. aastal arhitektuurbüroost K. Burman ja A. Perna. Selle kahekorruselise krohvitud puithoone viiluväljade vahvärki jälgendav dekoor viitab saksapärasele heimatkunsti laadile. Hoone on lülitatud Tina tänava majadeseina, külgfassaad on jõuliselt liigendatud ja eraldatud aiaga Kreutzwaldi tänavast. Tina tänava poolset sissekäiku piiravad kaks murdviiluga külgrisaliiti. Need omakorda on plastiliselt liigendatud kaht korrust hõlmavate ärklitega. Samasugune ärkel ilmestab Kreutzwaldi tänava poolset fassaadi. Majas on kaks läbi kahe korruse ulatuvat korterit. Elu- ja söögituba paiknevad ühel teljel, elutoa nurgas on esinduslik kamin. Magamis- toad asuvad teisel korrusel. Selle hoone arhitektuur on iseloomulik pigem Riia saksa orientatsiooniga koolis õppinud Pernale kui Burmanile. Perna 1920. aastatel kavandatud elamuis jätkub Tina 26 stiilisund. Leo Gens, Karl Burman. Tallinn, 1998.

1.–2. Tina 26 taastatud fassaadid ja peatrepp **3.** Esimesel korrusel õnnestus taaskasutada originaalne tammeparkett **4.** Sisekujunduses on ajastutruud tapeeti **5.–7.** Puidust tahvelsised seintel, siseuksed, põrandaplaadid – kõik lähtuvad ajastule iseloomulikest eeskujudest **8.** Mitmel pool esimese korruse põrandates õnnestus taaskasutada algupäraseid õhutusreste. Fotod OÜ Perton Ehitus

1

2

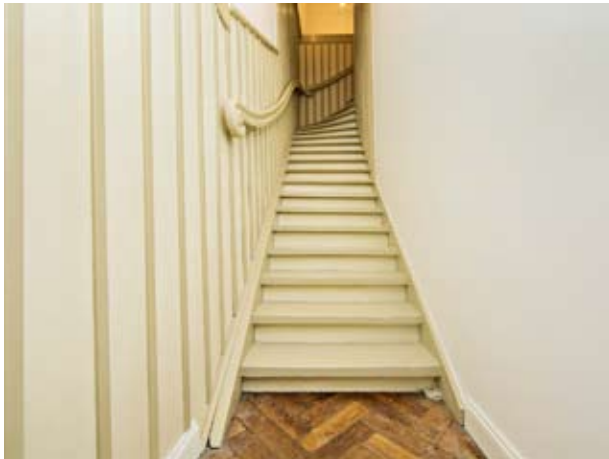
3

4

5

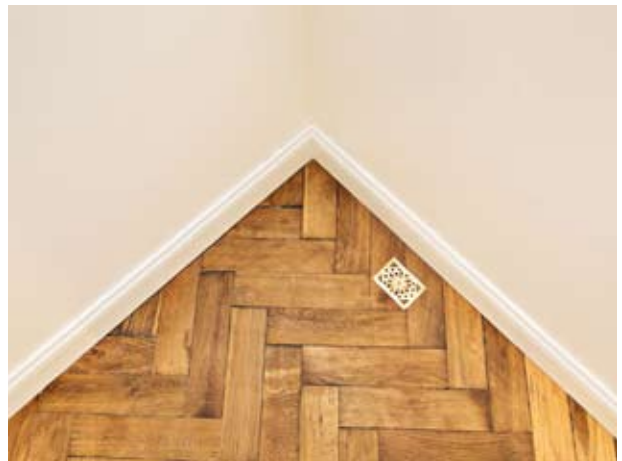
6

7

8

KAJU TALU AIT KOIMLA KÜLAS SAAREMAAL ON ÜLE KAHESAJA AASTA HOITUD PÄRAND

Alar Läänelaid, Tõnu Talvi

Lääne-Saaremaal Koimla küla Kaju talu õuel seisab vana ait¹. Mõõduva külatee uuendamise ja sellega kaasnenud kasutusintensiivsuse kasvu tagajärjel jäi väärikas ehitis liialt teest lähtuva kahjuliku mõju ulatusse.

Põlistalu peremees, hea puutöömeister Kalmet Valge otsustas vana aida iga pikendada. Ta tõstis hoone tervikuna kraanaga teest kaugemale taluõue, vahetas välja üksikud pehkinud lagipuud ja sarikad ning tegi hoonele uue kimmkatuse.

Teadmist aida vanusest ja väärtusest oli Kaju pere- rahva meeltes alati loomulikuks peetud. Nüüd, seoses iidse hoone kohendamisega, tekkis kindlam soov määrat- leda selle vanus täpsemalt.

Saaremaa, eriti Kihelkonna kandi vanadele aitadele omaselt koosneb Kaju talu ait kolmest eri otstarbega osast: vilja-, liha-kala- ja riideaidast (saare keeles *hoonest*).

Otstes paiknevatel vilja- ja riidehoonel (viimast kasutati suvel ka magamiskambrina) oli laudadest põrand, keskmisel ja mõõtmelisel kõige väiksemal liha-kalaaidal pidi jaheduse hoidmiseks olema maapinnal tihedaks tam- bitud kivi-savipõrand.

Ilmselt on Kaju talu ait ehitatud vaid kirve abil. Sel- lele viitavad kirvega mõlemast küljest tahutud seinapalgid, kirve abil järgatud palgiotsad ja kirvega järsknurka raiutud seinad. Lisaks osutavad Kaju aida arhailisusele² keskelt lamedalt kaardu lõigatud uste pealispuid, madalad ukse- d massiivsete puidust sagarhingedega, tammepuidust ham- buline riivlukk lihaaia uksele jne.

Kõik puitosade (põrandalaudade-talade, ukse- laudade-põõnade ja ukseagardate) omavahelised ühendused on teostatud puitnagade abil. Metalli on aida küljes kasu- tatud ilmselt kunagi hiljem: lihaaia uksele on lisatud puu- korpusega aidaluku keel ja lukukorpust seinale kinnitavad seppapoldid.

Aida vanus tehti kindlaks dendrokronoloogilise mee- tadi abil³. Ehituspalgid langetati varem tavaliselt talvel ja veeti metsast välja kohe peale raiumist. Hoone ehitati sageli järgmisel kevadel-suvel toorestest palkidest – neid on hõlpsam töödelda, eriti juhul, kui kasutada on ainult kirves.

Toore palgi kasutamisel on ehitusaastaks viimase terve aastarõnga kasvuaastale järgnev aasta (kuiva puidu kasutamisel ehitati hoone kuivamisaaastate võrra hiljem).

Kaju aida ehitustehnikaid arvestades võib üsna kindlalt oletada, et see ehitati toorest puidust taluhoovis koha- peal⁴.

Aida palkseintest võeti 2013. aasta juulis hoone vanuse selgitamiseks dendrokronoloogilisel meetodil 15 erinevast palgist õõnespuuriga puursüdamikud. Puurproovidest selgus, et 15 puuritud palgist 5 osutusid kuuse- ja 10 männipalgiks.

Puursüdamikelt mõõdeti kõigi aastarõngaste laiused. Nende ridu keskmistati (kuused ja männid eraldi) ning keskmisi kõrvutati arvutis Eestis koostatud mitmesaja aasta pikkuste kuuse ja männi aastarõngaste võrdlus- kronoloogiatega.

Nii Kaju aida ehitamisel kasutatud kuuse- kui ka männipalkide aastarõngalaiuste read andsid puude viimaseks kasvuaastaks 1789. aasta. Seega, eeldusel et kasutati arvatavasti toorest puitu, on Kaju talu ait ehitatud 1790. aastal. Aidaseinte ladumisel tarvitatud puud olid kasvama hakanud 1720. – 1730. aastatel.

1790. aastal, aida tõenäoliselt ehitamisaastal, elas Saaremaal üle 33 000 inimese, seega ligikaudu sama palju kui on praegu saarel elanikke registreeritud. Saaremaa läbis tollal asehalduri Balthasar von Campenhauseni (1745–1800) eestvedamisel uuenduste aega. Lõppemas oli maarevisjon oma maade hindamise ja ümberjagami- sega, toimus esimene metsakorraldus, uuendati üldist provintsi valitsemise korda⁵. Kihelkonna kihelkonna Koimla küla maad kuulusid sellel ajal Kärla kroonumõisale.

1790. aastal oli Kaju talu peremeheks Kaju (Kajo) Andrus, kes sai sel aastal 47 aastat vanaks ja oli abielus Ingeliga. Lapsi neil ei olnud. Peale Andruse ja tema naise elasid aida ehitamise aastal talus meeshingedest veel Andruse vennad: temast kaks aastat noorem Leemet ja 11 aastat noorem Mats⁶.

Usutavasti olidki Kaju talus 1790. aastal elanud kolm venda aida ehitajateks. Ilmselt ei olnud uue, talu toimimises väga olulise ja mitme funktsiooniga majandus- hoone ehitamise ajend mitte niivõrd kogu saart vallanud uuenduste tuuled kui peremehevahetus. Vendade isa Kaju (Kajo) Mihkel oli nimelt 1789. aastal surnud.

Aida vanuse dendrokronoloogiline dateering kinnitab hoone ehitusstiilist ja -võtetest tuletatud vanusehinnan- guid. Saag võeti Eestis metsatöödel ja palkide järkamisel kasutusse alles 18. sajandi lõpus, ennekoike kroonu-

metsade majandamisel. Laiemalt talupoegade kätte jõudis metsa- ja ehitustöödel kasutatav saag siiski alles 19. sajandi teises pooles⁷.

Kohapeal 1930. aastatel kogutud rahvapärимuse järgi tuli saag Lääne-Saaremaal tavakasutusse 19. sajandi keskel⁸. Võib oletada, et rannikuäärsete piirkondade maarahvani jõudiski see oluline tööriist ülemerekontaktide kaudu juba mõnevõrra varem.

Kihelkonna kihelkonnas asuvat Koimla küla võib Saaremaa kontekstis pidada sisemaa külaks ning küllap tuli saag siinsetes taludes tavakasutusse suhteliselt hiljem. Kaju talu aida kahest küljest kirvega tahutud ja järsknurgaga laotud seinapalgid kinnitavad juba korduvalt esile tõstetud tähelepanekuid Lääne-Saaremaa taluehitiste eripärast ning meist läänes ja lõunas asuvate piirkondade, ennekõike Rootsi ehituskultuuri olulistest mõjutustest⁹. Kõrvuti etnograafilise väärtusega on Kaju talu aida lugu väärikas tunnistus ühe Lääne-Saaremaa pere hoiakutest ja pärandiga seotud väärtushinnangutest¹⁰. Kakssada aastat on ühe algkodus igapäevases kasutuses püsinud hoone jaoks auväärne iga. Kaju talu ait kinnitab nii muinsus- kui ka looduskaitstes sageli kinnitust leidvat tõdemust, et väärtuslik pärand säilib kõige paremini siis, kui temaga elatakse igapäevaselt loomulikuna koos.

1

2

3

4

¹ Kaju talu on tõenäoliselt üks küla põlisemaid talukohti, mis on nime saanud kaevu asukoha (*kaju* 'kaev') järgi. Talu süda paikneb ümbritsevast madalamast ja märjemast maast eenduva moreenseljandiku nõlval, mille alumisest küljest väljub mitu allikat. 1592. aasta taaniaegse maa-rahmatu järgi pidas Koimla (Koymell) külas kahe vakamaaga talu Kaju Jaak (Kajo Jack) (EAA.1.2.936, 4).

² Ränk, Gustav 1939. Saaremaa taluehitised. Etnograafiline uurimus I. Õpetatud Eesti Selts, Tartu.

³ Dendrokronoloogia on puude aastarõngaste uurimise teadus. Aastarõngaste laiuse mustreid võrreldakse piirkonna (Eesti) aastarõngaste referentsridadega, mille tulemusel tehakse kindlaks ridade sarnasus ja uuritavate palkide kasvamise aeg. Läänelaid, Alar 1999. Aastarõngad ajaloo uurimise teenistuses. — Akadeemia 11 (2): 362–371; Läänelaid, Alar 2012. Mida kasulikku annab aastarõngaste uurimine. — Eesti Mets 1: 20–25.

⁴ Kohati, eriti ehituspuidu kaugematest kohtadest hankimise juhtudel raiuti väiksemad hooned metsas üles. Palgid nummerdati, veeti lahtivõetuna hoone tulevasse asukohta ja laoti seal taas üles. Kaju aidal sellise meetodi kasutamise märgid puuduvad.

⁵ Laur, Mati 2007. Saaremaa Vene impeeriumi koosseisus Põhjasõjast 18. sajandi lõpuni. — Saaremaa 2. Ajalugu, majandus, kultuur. Koolibri, Tallinn, 202–215.

⁶ EAA.1865.1.87, 3p — Viies hingerevisjon, Kihelkonna kihelkond, 1795.

⁷ Meikar, Toivo, Nurk, Teet 1999. Saag. — Akadeemia 11 (2): 347–361.

⁸ Ränk, 21.

⁹ Ränk, 28–34.

¹⁰ Kaju talu praegune peremees Kalmet Valge on aida ehitusaegse taluperemehe Kaju Andrusse venna ja ühtlasi järgmise taluperemehe Kaju Matsi pojapoja abikaasa tütre pojapoja poeg. See tähendab, et aida ehitasid sama pere kuus põlve tagasi elanud mehed.

1. Koimla küla Kaju talu ait üldvaates 2. Algselt on ait ehitatud ilma naelu jm rauast materjale kasutamata. Uksed on puust hingedel, uste ja põrandate lauad kinnitatud puust nagadega 3. Aida ustel on ees erinevat tüüpi lukkusi: vanem ja arhailisem, hammastega riivlukk ning uuemaaegsem, puidust korpuses, kuid juba sepa valmistatud osadega puukorpuses aidalukk 4. Aidas on tallel hoitud vanade pirdude kimp ja ürgvana raiepakk. Fotod Tõnu Talvi

Põide kirik, Põide küla, Põide vald, Saare maakond
Muinsuskaitse eritingimused: Juhan Kilumets
Restaureerimisprojekt: Ain Pihl
Töö teostaja: OÜ Rändmeister
Muinsuskaitse järelevalve: Tõnu Sepp
Tellija: EELK Põide kogudus

KIRIKUKATUSED 2014. PÕIDE JA TEISED

Juhan Kilumets

Mulle meenuvad paljud Põide kiriku tutvustused, tehtud omadele ja võõrastele, tippspetsidele ja turistidele: *Siin meie vanim kirik, 13. sajandi esimene pool, üks meie vähestest romaani portaalidest, siin haruldane romaani aken, sellel konsoolil eesti talupojad, seal kõrgel on krohv keskajast ... vabandage, oli.* Ja jutu taustal justkui igavene tilk-tilk-tilk.

Võlvikandadesse kogunenud lume sulamise ajal sai tilkumisest hoopis midagi muud ning kuivemal ajal masendasid varisevad kilpkaare tellised, mis lõpututele külmumistele-sulamistele enam vastu ei pannud. Rohevetikast rääkimata.

Ning ikka nägin oma kuulajate pilgust: *Räägite siin, et rahvuslik aare, vähene romaanika ja erakordne gootika, aga ei klapi nagu – tundub, nagu oleks teil sellist kraami jalaga segada.* Mingil ajal hakkasin seda laadi grupijuhtimisi piinlikkusest vältima.

Teisalt oli see õnnetuks muutunud katus monument. Selle kavandasid Kalvi Aluve, Heino Uuetalu, Vello Buldas ja Siberist naasnud Villem Raam. Aeg: 1957–1959. Hoolikad väliuuringud, perfektne mõõdistamine, geomeetriseerimine, peened rekonstruktsioonijoonised, idee taastada algne katusekuju – see oli selgelt midagi enam kui lihtsalt katuse tegemine. See oli värske õhk ja ka puhas mängurõõm; lootus, et ristiga majadele kehtestatud range režiim leebub. Ma tean, kui uhke oli Heino selle töö üle

veel aastakümneid hiljem ja kui löödud selle hävinemist nähes.

Kui 2004. aastal tehti katuse esimene restaureerimisprojekt, näis, et osa viiekümnendate lõpu katusefermidest on veel päästetavad.

Kaheksa aastat hiljem projekteeriti katus uuesti, sest seisukorra tõttu oli nüüd juba mõistlikum vana päris maha võtta ja uued fermid teha. Mõistagi tähendas see sõja-järgsete kümnendite insenerimõtte ühe näite kadumist. Lohutuseks – sama koolkonna käekirjanäiteid on säilinud veel, näiteks Muhu ja Märjamaa kirikus.

Põide katusetööd jaotati kolme aasta peale ning raha (296 000 eurot) tuli Kultuuriministeeriumist ja pühakodade programmist.

Suurimaks visuaalseks muutuseks on varasema S-katusekivi asendumine „munkade-nunnadega”. Suurim sisuline pööre on see, et maja on hakanud kuivama ja saab mõelda muule kui niiskusele.

2014. aastal sai uue katusekatte ka Nõva kirik. Eterniidi all säilinud ajaloolise lahenduse eeskujul taastati laudkatus. Kulud kandis kogudus, osa raha koguti nime-liste uute katuselaudade müügiga.

Veel lõppesid katusetööd kahes õigeusukirikus – Kihnus ja Priipalus.

1

2

1. Uue katusekonstruktsiooni rajamine Põide kirikule 2013. aastal 2. Põide kiriku uus katus 2014. aastal. Fotod Peeter Säre

Järva-Jaani kirik, Pikk 27a, Järva-Jaani alev, Järva-Jaani vald, Järva maakond
 Muinsuskaitse eritingimused: Juhan Kilumets
 Restaureerimisprojekt: Ain Pihl
 Tööde teostajad: OÜ Rändmeister, Kuldstar KS OÜ, Tornimees OÜ
 Risti ja muna restaureerimine: Sepatööd OÜ
 Muinsuskaitse järelevalve: Einar Kaldam
 Tellija: EELK Järva-Jaani kogudus

TORNIKIIVER JA -MESI JÄRVA-JAANIS

Katrin-Helena Melder

Koguja sõnadega on igale asjale määratud oma aeg – *aeg maha kiskuda ja aeg üles ehitada (Kg 3:3)*. Nii oli 2014. aastal Järva-Jaani Ristija Johannese kiriku tornikiivri jaoks saabunud aeg, mil tuli maha kiskuda vana, vett läbi-laskev plekk ning pehkinud ja rohketest läbisadudest seen-ja puidumardikakahjustustega laudis ning torn uuesti üles ehitada. Selleks tuli parandada torni kande konstruktsioon, välja vahetada hävinenud risttalastiku otsad, sarikakannad ja müüritelid ning ankurdada tornikiiver, mis oli kahjustuste tõttu juba mõningal määral viltu vajunud.

Vanade materjalide mahakiskumine on väga huvitav ja üllatusterohke tegevus, mis rullib su ees lahti otsekui ajalooraamatu, kuhu on oma sissekanded teinud väga erinevate põlvkondade inimesed. Kõiki neid on ühendanud soov lagunev pühakoda korda teha, et see säiliks tulevas-tele põlvedele. Huvitavaks ja üllatusterohkeks kujunes see ka Järva-Jaanis.

Ette oli teada, et pseudogooti stiilis torn ehitati Johann Gottfried Mühlhauseni projekti järgi 1881. aastal korjanduste ja kingituste abiga. Torni kiviosa kõrgus on 23,5 m ja kiivri kõrgus 21,5 m, seega võib torni kõrguseks kokku lugeda 45 m. Läänetorni välisfassaad on liigen-datud ülespoole ahenevalt kolmekorruseliseks. Portaali kohal on ehisviil ja selle sees roosaken. Ehisviil tipneb rist-lillikuga, millele on kirjutatud torni ehitamise aasta 1881. Tornikiiver on sale ja kuuetahuline. Restaureator Juhan Kilumetsa sõnul on Järva-Jaanile kõige lähedasem Väike-Maarja kiriku tornikiiver, mis on üks Mühlhauseni kavan-datud ja ehitatud kümnekonnast tornikiivrist. Enamasti lähtusid need Tallinna Oleviste kiriku torni eeskujust.

Tornikiivri katust oli varem vahetatud neli korda. Kahel korral oli katematerjaliks olnud pilbas ja ühel korral sindel. 1922. aastal kattis ehitusmeister Hans Tommingas kiivri kuusepuust pilbastega ja „mustas kübara mus-taga üle”. Neljas ehk plekk-katus tehti tornile aastatel 1974–1975. Torn oli siis varisemisohtlik, kuna ligemale pool kande konstruktsioonist oli kõdunenud. Torni katuse tegi plekksepp Vello Krela. Puuseppade ja abitöölistena töötasid Ivan Kubri, Eeri Reinula, Rein Puusepp, Rein Lukas, Aleksei Ossipov, Olev Sutt ja Einar Ilumets. Torni kande konstruktsiooni remontis Uno Voolmaa. Nurgator-nid tehti täielikult uued. 1974.–1977. aasta remondiaega kuulus ka raudbetoonist vahelagi.

Tänu Muinsuskaitseametis pühakodade program-mist eraldatud riiklikule toetusele algasid 2013. aasta detsembris tornikiivri restaureerimistööd. Esimese etapi teostas Rändmeister OÜ ning 30. jaanuariks 2014 pro-teesisid Viktor Erm ja Kalev Kuusksalu tornikiivri puit-kande konstruktsiooni, ankurdasid tornikiivri ja ehisasid kellatoale uue puidust lae. 31. märtsist 2014 jätkas tööd Kuldstar KS OÜ. Välja vahetati tornikiivri pehkinud laudis ja Tornimees OÜ kattis kiivri uue plekiga.

Oma lugu oli meile jutustada torni tippu paigaldatud kuulil ja ristil. Õpetaja August Heina kirjutatud kroonika 1958. aasta sissekandest võime lugeda täpset kirjeldust. Nimelt tõi 26. juunil 1958. aastal Aksel Sirk risti ja kuuli kiivri tipust alla, kuna need olid vintpüssi kuulidest läbi lastud ja vajasisid parandamist. Risti kõrgus on 110 cm, põikpuu pikkus 68 cm ja haarade laius 11 cm, kuuli läbi-mõõt 53 cm ja kõrgus 112 cm. Kohalikud mehed tinutasid ja lappisid vaskplekiga 81 kuuliauku tornimunal ja 7 kuu-liauku ristil. 19. sajandi dokumendid munas olid kuuliga läbi lastud ja täielikult hävinud. Parandatud ja korrastatud rist ja kuul viidi tornitippu tagasi 2. juulil 1958.

8. aprillil 2014 tõi Harry Jõemee risti ja kuuli taas tornikiivri tipust alla, et viia need restaureerimisele. Seda ajaloolist hetke tulid uudistama nii lapsed kui ka täiskasvanud. Kõige enam huvitas meid, kas ja mida panid koguduse liikmed torni munasse 1958. aastal. Paraku kordus sama lugu, mis varasemategi ürikutega: klaas-

Järva-Jaani kiriku vastne plekkkatus. Üks nurgatornidest oli olnud koduks mesilastele. Foto Peeter Säre

pudelisse pandud dokument oli taas kuulist läbi lastud ning ilmastiku käes loetamatuks muutunud.

Tornikiivri restaureerimine pakkus veelgi üllatusi. Nimelt leiti ühest väikesest nurgatornist mesilaste maha-jäetud pesa, milles oli rikkalik meesaak. Piiblitugudest teame, kuidas Ristija Johannes, Jeesuse eelkäija, toitus kõrbes elades metsmeest ja rohutirtsudest. Selline leid oli otsekui taeva kingitus ning tähendas meie jaoks Jumala hoolimise ja armastuse märki.

Tornimett pakkusime tänutäheks külalistele kirikus jaanipäeval, 24. juunil 2014, Ristija Johannese sünnipäeva ja meie kiriku nimepäeva tänujumalateenistusele järgneval koosviibimisel. Väikese purgi tornimett said kingituseks suuremad annetajad ja tööde teostajad. Sellel jumalateenistusel asetisime meened ja dokumendid kuuli silindrisse ning 20. juulil viis Harry Jõemee need oma kohale, kus rist taas õnnistuse, lunastuse ja õiget teed näitava märgina meie alevi ja kihelkonna üle kõrgub.

Sellela oleks võinud suure töö lõpetatuks lugeda, kuid ajal oli meile varuks veel üks üllatus. 9. detsembril 2014 leidis Piret Laidre Jõgevamaalt Vägevalt endise Sepa talu hoones asunud kirjade hulgast 28. veebruaril 1881. aastal sõlmitud lepingu „Kontrakt Jakob Tamme ja Jaani kiriku võõrmündri Roseni vahel kiriku torni ehituse ja remonditööde kohta“.

Dokumendis antakse üksikasjalik ülevaade torni ehituse, selle maksumuse ning ka 1882. aastale planeeritud kiriku krohvimise ning nii seest kui ka väljast lupjamise, kiriku akende pikendamise ja altari korrastamise kohta. Nõnda andis endast märku meie kiriku torni ehitanud meister, kes töö omal ajal teostas ja kellest siiani midagi ei teatud. Täpsem teave Jakob Tamme kohta jääb esialgu veel saladuseks ja vajab lähemat uurimist.

Järva-Jaani tornimesi. Foto Juhan Kilumets

RESTAUREERITUD PUKKTUULIK KUUSNÕMMES SAAREMAAL

Tuuliku söömriale on kirjutatud ehitusaasta 1891. Kui traditsiooniliselt on Saaremaal levinud tava kasutada uue tuuliku ehitamisel ära vanade tuulikute detaile, siis siin neid ei näe. Tegu on täiesti uue pukkтуulikuga.

1950. aastatel läbis tuulik uuenduskuuri. Suure tõenäosusega oli selle taga soov kasutada tuulikus ära Kihelkonna alevikus lammutatud Hollandi tüüpi tuuliku silinderpüülimasin, mille tuulikusse mahtumiseks oli vaja laiendada olemasolevaid seinu.

Ilaste talu tuulikust on säilinud palju fotosid ja piltpostkaarte. Üks selle põhjusi on nõukogudeaegse raudtee ehitamine läbi taluõue – tuulik, mis enne asus taluhoonestuse taga, jäi nüüd otse raudteetammi äärde. Raudteed kasutati lühikest aega, kuid liiprite ülesvõtmise järel muudeti tamm sõiduteeks ning tuulik sai tänu oma küljelaiendustest tulenevale erilisele kujule ja fassaadil olevatele rihmaratastele paljude möödasõitjate jaoks huvipakkuvaks pildistamisobjektiks.

Enne restaureerimist oli tuuliku seisukord üpris halb: läbi oli saanud ajutise lahendusena katusele paigaldatud ruberoidi eluiga ja viltuvajunud hoonet aitasid püsti hoida nurgapostide alla pandud toed. Restaureerimise käigus tuli kivijalg raampakkudeni lahti võtta, et asendada need tammest pakkudega. Tammest tehti ka uued titsid. Looditi ja tõrvati emapuu, restaureeriti kerelaudis, taastati katuselaudis, välistrepp, ümbriskartsas (piire) ja põlvede pealne platvorm. Tiivad valmistati igede ja aardamite süsteemil, mille puhul on detailid omavahel seotud rangide ja poltide abil. Tuuliku mehhanismid puhastati.

Tuulik taastati Altia Eesti AS rahastamisel ning Kulli ja Kuusnõmme küla seltside eestvedamisel. Muinsuskaitse eritingimused ja põhiprojekti koostas Mihkel Koppel ning restaureeris Viktor Tammsaar Lükkepakk OÜst.

Mihkel Koppel, Rita Peirumaa

Ilaste talu tuulik Kuusnõmme külas. Foto Tõnu Sepp

Elamu Wismari 11, Tallinn
 Muinsuskaitse eritingimused ja järelevalve: Liivi Künnapu
 Restaureerimisprojekt: Arhitektuuribüroo Enn Rajasaar OÜ
 Tööde teostaja: 1Partner Ehitus OÜ
 Tellija: Anton Soldunov

ARHITEKT ERICH JACOBY ELUMAJA RESTAUREERITUD

Henry Kuningas

Tallinnas Wismari tänava ja Toompuiestee nurgal asuv hoone kuulub õigupoolest kolmest eramust koosnevasse mõttelisse ansamblisse. Aastal 1921 ostsid naaberkinistust eraldatud väiksed krundid Aleksander Martin ning tunnustatud arhitektid Herbert Johanson ja Eugen Habermann. Kaks aastat hiljem ostis Aleksander Martini krundi ära arhitekt Erich Jacoby ja projekteeris sellele oma kodumaja.

Nii Johanson (Wismari 9) kui ka Jacoby (Wismari 11) traditsionalistlikud elamud valmisid 1924. aastal ning moodustasid oma saksapärase *Heimat*-arhitektuuri meenutava ilme ühtse ansambli. Seda iseloomustasid kõrged punaste kividega viilkatused, tiheda jaotuse ja aknaluukidega väikesed aknad ning väikevormidega rõhutatud peasissepääsud.

Otsene viide vanalinnale on Wismari 11 puhul baroksed aknurgikud ja krundi piirdemüüri sisse müüritud vanalinnast pärinev hiliskeskajegne silluskivi, mis viidi 1995. aastal Tallinna Linnamuuseumisse. Peasissepääsu markeerivad tollal populaarsed olnud kivikuulid. Esimesel korrusel asusid Toompuiestee pool köök ja teenijatuba, aia

ja pergola pool aga avatud elu- ja söögituba. Teisel korrusel paiknesid magamistoad ja peremehe kabinet. Hoone plaanilahendus on ökonoomne ja detailsetl läbimõeldud, mis on arhitekti enda kodu puhul ka loomulik.

Arhitekt Jacoby elumaja hoolimatu remondi käigus eemaldati 1990. aastal kahjuks suurem osa algdetailide, sh ukseid, aknad ja elutoa väärakas kamin. 2011. aastal vahetas hoone järjekordselt omanikku. Uus peremees võttis sihiks hoone restaureerida ja uuesti ühepereelamuks kohandada. Säilinud olid mõningad algupärased detailid, neist kõige uhkema baroklik trepipiire.

Hoone restaureerimisel võeti eluruumidena kasutusele väike pööning, kuhu seati sisse lastetoad, ja abiruumidena kelder. Kõige olulisem muudatus on majaga hoovi poolt liituv pergola klaasistamine, mis võimaldab kasutada seda siseruumina. Eraldi esiletõstmist väärib eramu sisearhitektuurselt tipptasemel ja pieteeditundeline lahendus, kus ajalooline interjäär harmoneerub nüüdisaegsete lahendustega nagu valatult.

Delikaatselt restaureeritud Wismari 11. Foto Martin Siplane

Elamu Vana-Posti 2 / Harju 3, Tallinn
Muinsuskaitse eritingimused ja järelevalve: Aleksandr Pantelejev
Projekt: OÜ Inrestauraator Projekt
Tellija: Hepsor Vanalinna OÜ

VANA-POSTI 2 / HARJU 3

Henry Kuningas

Tallinna vanalinna kvartal, mille nurgal asub Vana-Posti 2 hoone, on Niguliste kvartali kõrval üks kõige kurvema saatusega piirkondi all-linnas. Kvartali hoonestus hävis suures ulatuses 1944. aasta lauspommitamise käigus, kuid selle struktuur alles sõjajärgse rekonstrueerimise tagajärjel. Juba keskajast pärinevate kinnistute ja tänava-joonte piire muudeti nii põhjalikult, et rekonstrueerimist on raske nimetada taastamiseks. Vana-Posti 2 on üks väheseid selle kvartali hooned, mille põlenud müüre ei lammutatud, vaid maja rekonstrueeriti hädapäraselt. Peale välismüüride säilitati ainult trepikojad.

1912. aastal valminud kolmekordne mansardkorru-sega elamu, mille esimesel korrusel asusid suurte vitriin-akendega äripinnad, tõi tollasele aktiivsele äritänavale veidi suurlinliku joont. Senised osaliselt keskaegsed hooned lammutati. Hans Schmidt, kes muu hulgas kavandas samal ajal Pagari 1 asuva mastaapse korterelamu, projekteeris levinud juugendliku klassitsismi vaimus ka selle kitsal nurgakrundil asuva maja. Hoone vertikaalsust ja elavat liigendust rõhutavad värvilahendus, tiheda raamijaotusega kitsad aknad, läbi kahe korruse ulatuvad ärklid ning friisi ja rustikaga eraldatud esimene korrus. Harju tänava poolse mansardkorruse akna frontoonis asub kartušs hoone tellija initsiaalide ja ehitusaastaga.

2014. aastal lõppenud rekonstrueerimise käigus taastati hoone oma algses funktsioonis. Lisaks võeti kasutusele põõningukorrus, mistõttu ei ole katuse arhitektuurne lahendus sedavõrd elegantne kui algsel hoonel. Sellest hoolimata on rõõm tõdeda, et aastaid Harju tänava nurgal tühjalt seisnud ilmetu ehitus on läbinud põhjaliku noorenduskuuri ja särab nüüdsest täies ilus.

Vana-Posti 2 läbi sajandi: peale valmimist I maailmasõja eel, 2007. ja 2014. aastal. Fotod Tallinna Kultuuriväärtuste Amet

Pajusi mõisa kuivati, Pajusi küla, Pajusi vald, Jõgeva maakond
 Muinsuskaitse eritingimused: Maskaron OÜ, Andres Sildre
 Projekteerija: Projektgrupp Rosenberg OÜ, Peep Rosenberg
 Restaurator: Põltsamaa Ehirst OÜ, tööde juhataja Heino Puide
 Vastutav spetsialist: Jüri Noška
 Tellija: Paalakalda OÜ, Lembit Paal

PAJUSI MÕISA KUIVATI

Sille Raidvere

Pajusi mõisakompleksi kuulunud paekivihoone ehitati 19. sajandi keskel viljaaidaks. Järgnenud sajandivahetuse ümberehitustes sai ait kuivatifunktsiooni ja praeguseni säilinud mahu. 1969. aastal rajati kuivati lõunaküljele puidust ja silikaattellistest juurde- ja pealeehitis, mille käigus lõhuti osaliselt ka varasemaid müüre. Avade ümbrused ja kaaristu on laotud punastest tellistest. Katust kattis esialgu sindel. Hiljem selle peale laotud eterniit oli väga halvas seisukorras, ohustades läbijooksude tõttu alumist puitkonstruktsiooni.

Tööde aluseks oli Pajusi mõisa kuivati seinte, vahelae ja katuse avariilukorra likvideerimise projekt. 2012. aasta sügisel lammutati nõukogudeaegne silikaattellistest juurdeehitis ja järgmisel kevadel taastati juurdeehitise tõttu lõhutud paekivimüürid koos punastest tellistest avadega. Materjalina kasutati hoone lähistelt kogutud ja puhastatud algset paekivi ja punast tellist, sideainena lubimörti. Kandeseinte ulatuslike pragude sulgemisel ja seinte stabiliseerimisel kasutati metallkiile, misjärel täideti lõhed paekivitükkide ja lubimördiga. Müüripärli kinnitamiseks betoneeriti tasandusvöö koos ankruvarrastega. Pehkinud katusekonstruktsioonide osad eemaldati ning proteesiti nn pool-poolega-meetodil, kasutades nii polte, puupunne kui ka sepisnaelu. Vajaduse korral asendati konstruktsioone sama läbilõikega puitmaterjaliga. Osaliselt säilinud sindelkate korrastati ja roovitus taastati olemasoleva eeskujul.

2014. aasta kevadel jätkati katusekonstruktsioonide ja karniiside restaureerimist ning suve jooksul sai mõisa-aegne kuivatihooone uue katusekatte. Arvestades hoone suurt mahtu ning vahepeal omaniku valdusse jõudnud veel kolme olulise mõisa majandushoone peatselt algavaid restaureerimistöid, lubas Muinsuskaitseamet kuivatihoonel ajutise katusekattena kasutada profiilplekki Klassik.

Üles laoti ka punastest savitellistest korstnate pitsid. Olemasolevad avatäited, aknad ja luugid restaureeriti ning puuduvad avatäited telliti projekti järgi algsete koopiatena. Hoone sisemuses remonditi puidust toolvärk ja tugikäppadega postid. Hoones tegutsemiseks ja liikumiseks taastati ning ehitati korrustevahelised puitvahelad, -trepid ja -piirded.

Restaureerimistöid on teostatud asjatundlikult ja säästlikult, kasutades nii hoone juurest leitud kui ka ümbruskonnast kogutud sobivaid vanu materjale. Müüri-ladu on teostatud lähedaselt algsetele töövõtetele ja heale kvaliteedile. Tellija-omanik on näidanud head tahet võtta unarusse jäänud mõisakompleksi ehitistaskasutusse vanade veski- ja kuivatiseadmete eksponeerimiseks, mis vaieldamatult rikastab kogu mõisakompleksi tervikuna.

Muinsuskaitseamet toetas töid 2013. ja 2014. aastal, mõlemal aastal 7000 euro ulatuses.

Pajusi mõisa kuivati enne ja pärast restaureerimist. Fotod Sille Raidvere

Elamu Pargi 1, Kuressaare
Muinsuskaitse eritingimused: Mihkel Koppel
Projekt ja muinsuskaitse järelevalve: Mihkel Koppel
Ehitaja: WinEstro OÜ
Tellija: Esruco OÜ

KURESSAARE LINNAPEA HÄÄRBERI UUS ELU

Rita Peirumaa

Pargi 1 kinnistul asuv hoone on rajatud vähemalt kuues järgus. Esimesed kaks siiani väljaloetavat ehitusetappi asuvad hoovipoolses tiivas ja pärinevad 19. sajandist. Funktsionalistlikus stiilis uus hooneosa on rajatud aastatel 1935–1940. Enne 1935. aastat oli samal kohal väiksem, rikkalikult dekoreeritud kahekorruline puit-hoone.

Krundi omanik oli aastatel 1857–1900 raehärra, hilisem linnapea Ernst Gottlieb Schmidt ja tema pere. Schmidtile kuulus ka kõrvalkinnistu Lossi 14, kus asusid restoran, võõrastemaja ja muud ärid.

Linnapea esinduslikust kodust annavad aimu hoone interjööris säilinud detailid. Kõige uhkem oli paraadruumi talalagi, mis oli vormistatud kassetidena ja mille põhju vooderdas kalasabamustris profileeritud nn Poola laudis. Äramärkimist väärivad veel põhikorruse seinavooder ja katusekorruse šabloonornament, siseuksed – mõni neist aaderdusega –, samuti parkett.

Värvigamma oli tume: domineerisid pruunid toonid, esines ka samblarohelist ja mahagonipunast. Ühes ruumis oli kasutatud hele- ja tumesinist vooderdust. Kuressaare

kontekstis eriliseks ja väga väärtuslikuks detailiks võib lugeda veel draakonipeasarnaseid sarikaotsi.

Hoolimata sellest, et hoone seisis pikka aega tühjana ja oli tembeldatud kolemajaks, on suudetud see taas särama panna. Restaureerimistööd algasid 2014. aastal. Eesmärk oli tuua esile mõlema, nii 19. sajandist pärineva trempelseinaga linnapeaelamu kui ka puitfunktsionalistliku hooneosa ajalooline ilme. Lähtuti originaaldetailide säilitamise põhimõttest ja Kuressaare vanalinnale iseloomulikust detailikäsitlest.

Ette tuli võtta ulatuslik palkide vahetus. Hoone laudvooder eemaldati ettevaatlikult, saagides elektrilise tiigelsaega naelad tagantpoolt läbi. Sõrgkangi uudne alternatiiv võimaldas kätte saada kogu voodri. Mõni laud oli siiski mädanikkahjustusega, seepärast õnnestus taaskasutada umbes 70% vanast laudisest.

Hoone soojustati ja varustati nüüdisaegsete tehnosüsteemidega. Enamik akendest restaureeriti, sh säilitati kõik lainetavad 1930. aastate klaasid. Esimest korda kasutati Kuressaare vanalinnas objektile alternatiivkütte variandina puuraukudega spiraalset maaküttetorustikku.

Kunagise linnapea häärber Pargi 1a. Foto Tõnu Sepp

Seli mõisa teenijatemaja, Seli mõis, Seli küla, Rapla vald,
 Rapla maakond
 Muinsuskaitse eritingimused: Mivo Ehitus OÜ
 Uuringud: Mivo Ehitus OÜ, Inseneribüroo Reib OÜ, OÜ Geoengineering
 Projekteerijad: OÜ Arhitektuuribüroo A & K, EEB Projekt OÜ,
 Nordecon AS, Napal AS, FIE Raili Uustalu, AS EA Reng,
 FIE Küllike Reimaa, Hiieko AS jt
 Tööde teostaja: OÜ Oma Fassaad, Nordecon AS,
 OÜ Langeproon Inseneriehitus
 Omaniku järelevalve: Telora-E AS
 Muinsuskaitse järelevalve: OÜ M.Krivi Projektijuhtimine
 Tellija: Kaitseministeerium

PESUKÖÖGIST VESIRAVILAKS

Mikk Mutso

Seli mõis esineb kirjalikes allikates esimest korda 1474. aastal, mil see müüdi Pirita kloostrile. Põhjasõda laastas 18. sajandi alul sedagi mõisa, kuid sellest toibuti kiiresti, sest sajandi teise poole piiritusepõletamistulu hakkas ka Selisse voolama. 1905. aasta revolutsioon ei jätnud Seli peahoone puutumata, ent kõrvalhooned säilisid.

Võimalik, et mõisa asupaiga valikul oli oma roll mängida selgeveelisel allikal. Hiljem, mõisa hoonete ehitamisel jäi see auringi serva. Allikas ei jäätu talvel ja toimib tänapäevalgi. 1930. aastaist säilinud fotol on näha allikakohale rajatud puitpitsiline kaevumaja, mis kattis veevõtukohta ilmastiku meelevalle eest. Allikas on olnud sedavõrd produktiivne, et toitis ära üsna suure tiigi. Tiigist liigvee ärajuhtimiseks rajatud raudkividega vooderdatud renn on säilinud ning suubub peahoone taguses pargis jätkuvasse tiikide süsteemi. 19. sajandi teisel poolel ehitati liigvee ärajuhtimise renni peale mõisa abihoonena pesuköök. Võimalik, et mingil ajal on sedagi hoonet teenijatemajaks nimetatud (nagu praegu registris).

Mõisa peahoone on terviseasutusena kasutusel olnud alates 1920. a sügisest, mil seal hakkas tegutsema kopsu-

tuberkuloosi sanatoorium. Praegu asub hoones Kaitseväge rehabilitatsiooni- ja tervisekeskus.

Pesuköögi korrastamine sai 2013. aastal alguse siseruumidest. Eemaldati kivimüüre seestpoolt soojustama pidanud, kuid hallitama läinud kivivillakihi, looditi seinad ja põrandad ning ehitati üles uuele funktsioonile kohased sisepinnad. 2014. aastal pandi hoonele korralik valtsplekist katus ja restaureeriti välisseinte lubikrohv.

Peale ümberehitus- ja restaureerimistööd paiknevad hoones nüüd veevannid, turbaravi ja soolakamber ning teised veega seotud raviprotseduuride ruumid. Selle järgi on hoonet hakatud kutsuma vesiravilaks.

Vesiravila ees on taastatud allikatoiteline tiik, mille restaureerimiseks lammutati nõukogudeaegne gaasihoidla.

Pesuköögi-vesiravila siseruumis on kunagine kividest laotud pesupali restaureeritud ja valgustatud ning läbi põrandapinnas asuva klaasi eksponeeritud.

Lõpetuseks tuleb tunnustada muinsuskaitse järelevalve tegijat Mati Krivelit, kes pani projekteerimis- ja ehitustööde meisterliku juhtimise abil eri tööloikude arvukad tegijad ühe eesmärgi heaks koos toimima.

1

2

1. Seli mõisa endine pesuköök, nüüdne vesiravila 2. Plaanis on eksponeerida ka tiigi süvendamise käigus leitud ajaloolisi esemeid.
 Fotod Mikk Mutso

VALLIKRAAVI 25 PUITELAMU TARTUS

Elamu Vallikraavi 25, Tartu
Muinsuskaitse eritingimused: ARC Projekt OÜ,
Maret Eimre, Toomas Varik
Restaureerimisprojekt: Maverick Investments OÜ,
koostajad Aivar Roosaar, Priit Lõhmus
Omanik: Marteburg OÜ
Tööde teostaja: Vennad Ehitus OÜ, vastutav spetsialist
Andrus Mutli
Muinsuskaitse järelevalve: Deckol OÜ, vastutav spetsialist
Olavi Lääne

Tartu linn on saanud taas rikkamaks ühe eeskujulikt restaureeritud puitmaja võrra. Vallikraavi 25 omanik osutus muinsuskaitse unistuste omanikuks, kes soovis kõike ajaloolist ja ehedat säilitada maksimaalsel määral ja parimal moel. Ka kõikide uute lisandite puhul sai läbivaks jooneks kvaliteet ja hea maitse.

Klassitsismile omase kolmnurkfrontooniga puithoone ehitati aastail 1876–1878 Tartu ülikooli koguduse pastoraadiks. Algul oli maja kasutusel ainult koguduse õpetajate elukohana, kuid 1909. aastal rajati katusekorruse keskossa leerisaal.

Pärast II maailmasõda jäi maja ülikoolile, ent kuna algsel funktsioonil nõukogude ajal enam kohta polnud, sai majast üliõpilaste ühiselamu. Ligikaudu kümme aastat enne restaureerimist tühjana seisnud ja pärast mitme uue omapärase kasutusvõimaluse (spaa, ökokeskus) kaalumist sai hoone lõpuks tagasi algupärasele sarnase funktsiooni: esimene korrus on kasutusel ühepereelamuna ja teine kontoriruumidena.

Egle Tamm

Elamu Vallikraavi 25 Tartus. Foto Egle Tamm

UUED SINDLIKATUSED SINDIS

Sindi linna ehituspärand annab ilmeka ülevaate 1832. aastal rajatud vabriku juurde planeeritud tervikliku tööstusasula ajaloolisest, majanduslikust, sotsiaalsest ja kultuurilisest arengust. Esindatud on erinevad hoonetüübid, arhitektuurstiilid ja materjalilooika. Aeg ja inimesed on ehitistele jätnud värvikaid jälgi.

Pärnule iseloomuliku kikkis katuse ja nurgalahenduse, sindelkatuse ja rahvusromantilise triiplaudisega maja koos kõrvalhoonega ehitas oma perekonnale Häädemeestelt Sinti kolinud Jüri Soontalu (aastani 1935 Georg Sontag). Aastal 1934 oli ta õiendanud selleks Pärnu tööoskusametis ehituspuusepa kutseksami.

Ehitusprojekt kannab nime „Hr G.Sontag’u sindli katusega elumaja ja kõrvalhoone ehitusplaan Sindi alevis Kooli tn kvartal 9 krunt nr 76 Pärnumaal”. Projekti on Pärnus 1. juulil 1933 signeerinud arhitekt J. Soosaar.

Ehitusmeistri ja kahe järgmise põlvkonna inimeste toimetamine nende hoonete juures on olnud kui muinsuskaitsemantra „Järjepidev hooldus hoiab ära kuluka remondi” kehastus. Regulaarselt on värvitud uksi-aknaid ja laudist ning hoitud korras vihmaveesüsteem. Katuse kestmiseks keerati 1970. aastail katusesindlid ümber.

Uue sindlikatte sai kõrvalhoone 2011. ja elamu 2014. aastal. Muinsuskaitseamet toetas mõlema mälestise puhul sindlite ostu. Tõestamaks, et isa ja vanaisa pärand on edasi antud ja kantud, tegid töö ära omanikud ise.

Nele Rent

Elamu Pikk 2 Sindis. Foto Nele Rent

KUNST

KELLELE, MILLEKS JA KUIDAS TEHA MÄLESTISE UURINGUID?

Hilkka Hiip, Anneli Randla

Kõigile, kel on olnud muinsuskaitsega vähegi kokkupuudet, on iseenesestmõistetav, et pärandi säilitamine algab selle uurimisest ja mõistmisest. Uuringud annavad võtme järgnevateks tegevusteks nii eetilises, esteetilises, metoodilises kui ka majanduslikus plaanis. Uuringute alusel otsustatakse teadlikult ja kaalutletult nii see, mida pärandi säilitamiseks teha, kui ka see, mis tegemata jätta. Täiesti elementaarne? Teoorias küll, kuid kas alati ka praktikas?

Järgnevad näited tuginevad Eesti Kunstiakadeemia (EKA) muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna ning H&M Restuudio OÜ kogemusele mälestiste interjööri uurimisel.

EBAPIISAVATE UURINGUTE TAGAJÄRJED

Sageli pööratakse arhitektuuripärandi uuringutele konserveerimisprotsessis liiga vähe tähelepanu nii finantsilises kui ka sisulises plaanis ega teadvustata, millise majandusliku tagasilöögi võivad kesiselt korraldatud uuringud hilisemas etapis anda – olgu selleks siis ajaloolise info hävimine või finants- ja ajaplaani kokkukukkumine.

Uuringud lükkavad käima ulatusliku protsessi, mille esimese lüli nõrkus võib kogu skeemi kõikuma lüüa. Ajalooliste objektide puhul tuleb restaureerimise vältel ikka ette ootamusi, kuid põhjalike eeluuringute abil saab nende tõenäosust vähendada. Loomulikult on ka selliseid uuringuid, mida ongi võimalik teha vaid konserveerimis- või restaureerimistööde käigus – näiteks neid, mis nõuavad konstruktsioonide avamist, või avariilukorras tehtavaid, millega peab kohe kaasnema konserveerimine.

Uuringud on aluseks muinsuskaitse eritingimustele, need omakorda projekteerimisele, projekti eelarvestamisele ja konserveerimis- või restaureerimistööde hanketele. Kui alles restaureerimise käigus ilmnevad uued asjaolud, mis tegelikult ei ole põhjustatud mitte niivõrd juhusest, kui võrd piisava põhjalikkusega tehtud uuringutest, võib see tuua kaasa väga keeruliselt lahendatavate probleemide ringi, mis läheb kokkuvõttes märksa rohkem maksma kui ennetavalt tehtud põhjalikud uuringud. Halvimal juhul valib ehitaja taktika ootamatuid leide lihtsalt varjata (või need hävitada), kuna nendega kaasnevad lisakulud ja -kohustused tunduvad (või ongi) ülejõukäivad. Sellisel juhul kiputakse hiljem süükoormat veeretama ainult hoolimatute ehitajate õlule, ehkki algpõhjust tuleb otsida esimese lüli nõrkusest ehk ebapiisavatest uuringutest. Olgu toodud ajaloolise siseviimistluse vallast ka mõni näide.

Aruküla mõisas Harjumaal tehti 2000. aastal peahoone siseviimistlusuuringud, mille käigus tuvastati kahes ruumis tagasihoidlikud historitsistlikud (trafaret)maalingud. Seinamaalingute konserveerimisele kaasati 2014. aastal ehitustööde ajal maalinguid „taastama”, kusjuures seda, mida täpselt saada sooviti, ei osanud keegi selgitada.

Arvestades mõisa arhitektuurse kehendi kvaliteeti ja kuulsusrikast ajalugu, tekkis kahtlus, et siseviimistlus ei saanud olla nii tagasihoidlik, nagu uuringud olid näidanud. Osaliste kokkuleppel oli sel korral võimalik teha uued uuringud, ehkki arhitekti ja ehitaja jaoks olid olnud aluseks korrektsed lähteandmed (ehitusliku restaureerimise eelsed uuringud). Lisauuringute tulemusena leiti, et mõisa varasemad (klassitsistlikud) siseviimistluskihid on kaetud paksu ja raskesti eemaldatava krohvikihiga, mistõttu on mõistetav, miks need seni leidmata olid jäänud. Samuti osutusid märksa rikkalikumaks historitsistlikud viimistluskihid.

Arukülas oli lõpplahendus positiivne, sest fragmentaarselt säilinud siseviimistluse väärtuslikuimad osad on võimalik avada ja eksponeerida, kuid kogu protsess on toonud kaasa terve rea keerukaid muudatusi planeeritud tegevuses.

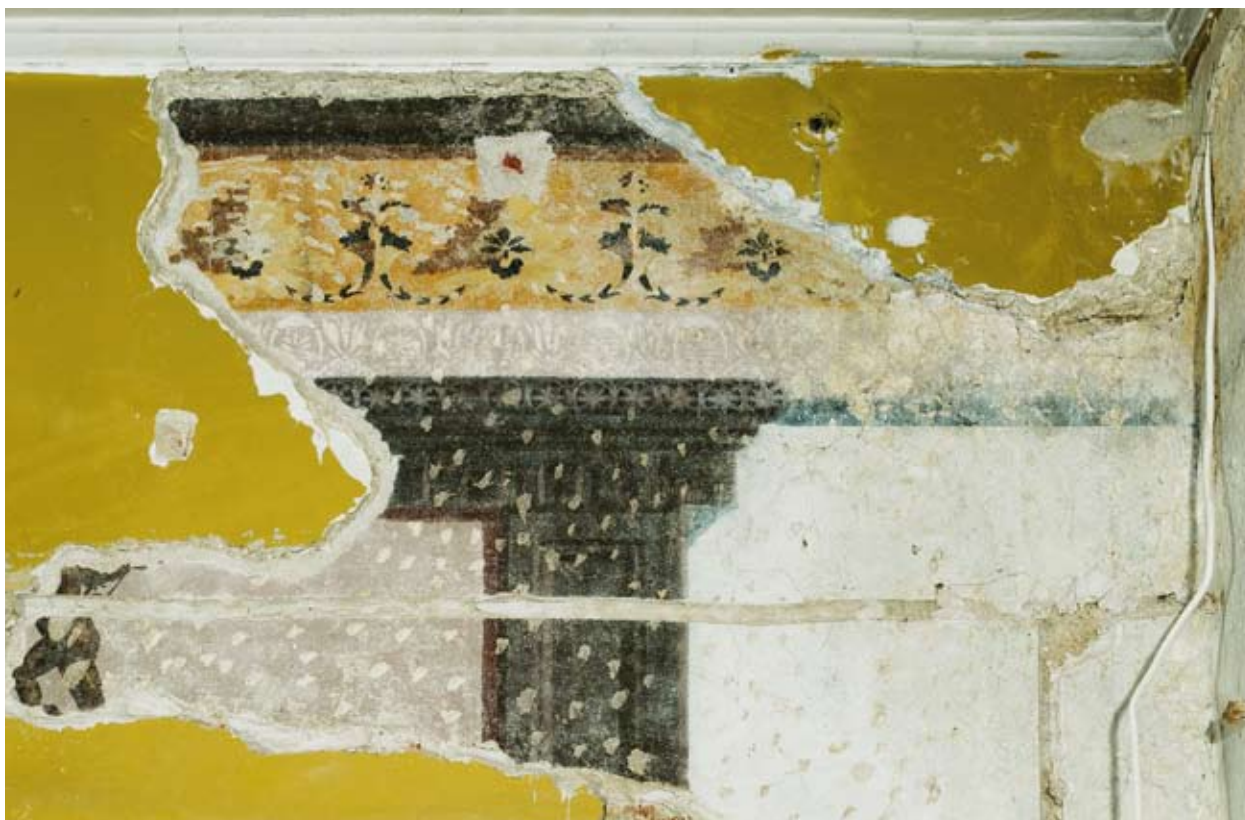
Õnnelikult on läinud ka **Lihula mõisas**, kus 2008. aasta uuringute käigus ei leitud peasaali laest väärtuslikku ajaloolist viimistlust. Uus sisekujundusprojekt sündis ühe kehva kvaliteediga ajaloolise foto põhjal. Aastal 2014 avastati Haapsalu Kutsehariduskeskuse ning EKA muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna siseviimistlusuuringute töötoa käigus lage üle kontrollides ometi peenelt viimistletud maalingud.

Sama kordus **Nõo kirikus**, kus 2012. aasta uuringud osutusid tegijate käsutuses olnud ebapiisava aja- ja finantsressursi tõttu pealiskaudseteks. Enne suuremate tööde algust leiti 2014. aastal siiski võimalus korraldada uued uuringud (vt eraldi artiklit tagapool).

Kui palju jääb aga väärtuslike tarindeid, detaile ja viimistluskihte avastamata ning hävib ehitusliku restaureerimise käigus, sest neid pole ebapiisavate uuringute tõttu lihtsalt tuvastatud?

UURINGUD KUI PÄRANDI SÄILITAMISE VÕTI

Väliuuringuid välditakse tihti põhjusel, et peljatakse nii nende kallidust kui ka seda, et nende tulemused toovad konserveerimisel-restaureerimisel kaasa lisakulusid. Ometi ei pruugi see nii olla. Uuringud võivad anda lähtekoha ka passiivseks säilitamiseks või ennetavaks konserveerimiseks.

1

2

1. Aruküla mõisa pealmise krohviikihi alt leitud klassitsistlikud maalingufragmendid. Foto Peeter Säre **2.** Lihula mõisa saali laest uuringute käigus leitud maalingufragment. Foto Kristiina Aas

Sageli ei kaasne uuringutega kohustust leitu füüsiliselt avada, konserveerida ja restaureerida. Näiteks kui hoones tuvastatakse ulatuslikud maalingu- või tapeedileiud, ei tähenda see automaatselt kohustust neid täismahus eksponeerida, vaid pigem hilisemate kihtide all teadlikult säilitada ja esitleda sondaažidena ainult näitealad. Näiteks **Koeru kiriku** uuringutel 2011. aastal leitud maalinguid pole põhjust ulatuslikumalt avada kui näidissondaažidena (vt ka artiklit 2011. a muinsuskaitse aastaraamatus). Veelgi aktuaalsem on see teema habraste ja enamasti mitmekihiliste tapeedileidude puhul. Neid võib eksponeerida hoopis digitaalse ja interaktiivse rekonstruktsioonina. Seega võib põhjalikele uuringutele tuginev lõpptulemus osutada märksa säästvamaks ja odavamaks lahenduseks.

Äärmiselt oluline on ka väliuuringutega kaasnev analüütiline, tõlgendav ja üldistav osa. Kahjuks kohtab viimaste aastate uuringute aruannetes sageli ainult pealiskaudseid sondaažikirjeldusi (isegi kui need on korrektselt vormistatud), mis on sidumata nii omavahel kui ka hoone arhitektuuri ja ajaloo, rääkimata põhjalikumast kunstiajaloolisest või tehnilisest analüüsist. Kõik see on aga vajalik uuringute käigus leitu mõistmiseks, väärtuste määratlemiseks ning säilitamiskontseptsiooni ja konserveerimislahenduste väljatöötamiseks.

Pinnapealsuse põhjuseks on enamasti see, et mälestiste *in situ*-uuringute käigus ei saa interpreteeriv (kunstiajaloolane) ja fikseeriv (konservaator) pool kokku kas säästmiskaalutlustel või selle seose vajalikkuse mittemõistmise tõttu. Niikaua kui tellijad ei nõua analüütilisi uuringuid kõigilt, jäävadki need pelgalt nende uurijate pärusmaaks, kes oma huvist või missioonitundest selliseid uuringuid teevad.

UURINGUTE VÕIMALUSED

Eestis on välja kujunenud kaks erinevat kultuuripärandi uurimise tava.

Muuseumides (eriti suurtes riigimuuseumides, nt Eesti Kunstimuuseumis ja Eesti Rahva Muuseumis) ning nendega seotud asutustes (nt Eesti Vabaõhumuuseumi ennistusköjas Kanut) eelnevad pärandi konserveerimisele üldjuhul põhjalikud tehnoloogiapõhised uuringud. Näiteks tehakse maalidele instrumentaalsed ja mikroskoopilised punktuuringud, millega tuvastatakse kihtide koostis ja võimalik dateering, või valguspõhised pinnauuringud, millega saab visualiseerida objekti erinevaid kihistusi.

Samaväärsete kunstimälestiste puhul väljaspool muuseume (nt kirikute altarimaalid) tuginetakse seevastu valdavalt vaatlusele ja kihistuste (mehaanilisele) avamisele. Arvestades mahukate tehnoloogiapõhiste uuringute keerukust ja kallidust, ei ole need alati ja ilmtingimata põhjendatud, kuid kui ollakse kursis erinevate võimaluste ja vahenditega, võivad need, vastupidi, osutada hoopis lihtsamateks ja vähem lõhkuvateks meetoditeks.

Eesti Kunstimuuseumis 2013. aastal algatatud projekti „**Rode altar lähivaates**” eesmärk on selgitada välja ja koondada Eestis selle valdkonna olemasolevad võima-

lused ja vahendid ning vahendada seda teavet võimalikult laiale pärandiga tegelevale ringile temaatiliste õpitubade kaudu (vt pikemalt eraldi artiklist). Õpitubade mõte ei ole näidata mitte ainult väga keerukaid meetodikaid, mida saab rakendada üksnes suurte uurimisprojektide raames, vaid õpetada ka seda, kuidas koguda maksimaalselt infot, alustades lihtsatest ja käepärastest vahenditest.

Näiteks ultraviolet- ja infrapunavalguses tehtud vaatlused või külvalguses fotod annavad mälestist mittelõhkuval viisil olulist lisateavet nii kunstiteose loomise kui ka tema edasise ajaloo ja seisukorra kohta ning ei ole samas keerulised teostada. Ka portatiivse XRF-spektromeetriga saadav info on suureks abiks dateerimisel või materjalikoostist puudutavate andmete hankimisel, kusjuures meetod ei ole seejuures keeruline ega kallis. Nagu muude uuringute puhul kehtib ka siin reegel, et saadud tulemused mõtestab tõlgendus ja konteksti asetamine.

Veel üks probleem, millele selles kontekstis tasub tähelepanu pöörata, on uurimistööde tulemuste vormistamine. Tihti kipub see olema konserveerimise jaoks tüütu lisakohustus ja uuringute aruanne jääb formaalseks dokumendiks. Tuleb teadvustada, et uuringute puhul on dokumentatsioonil ääretult suur roll, kuna mitte alati ei ole uuringutest maha jäävad füüsilised märgid hiljem objektile loetavad – kogu töö tulemus ongi edasi antud interpreteerivas aruandluses. Dokumentatsioon ei ole ainult fikseeriv, vaid ka tõlgendav, üldistusi tegev ning edasise säilitamise kontseptsioone ja visioone loov dokument. Uurijate abistamiseks on Muinsuskaitseamet andnud välja brošüüri „Viimistluskihtide uuringud ja aruande koostamise põhimõtted”.

KOKKUVÕTE

Eestis on palju heal tasemel konserveatoreid ja materjalitundjaid ning lisaks kasvab hoogsalt peale noorem spetsialistide põlvkond. Kindlasti ei seisne uurimistegevuse nõrkuse põhjus oskusteabe, kogemuse või suutlikkuse puudumises, pigem on asi väljakujunenud tavas ja lähteülesannete seadmisel, millega alahinnatakse uuringute tähtsust säilitamise tervikus. Liiga sageli taandub kõik pragmaatilisele nendingule, et raha nagunii ei ole.

Ehk tasub asja hoopis teistpidi vaadata – väärtushinnangud ja eesmärgid ümber sõnastada ning tõdeda, et uurimistegevuse parendamiseks ei pea tingimata üldises plaanis summasid suurendama, vaid uuringute kvaliteeti parandades saab võib-olla hoopis säästlikumalt tegutseda.

KINDLUSTAMINE KUI MÄLESTISE ETTEHOOLDUS

Kui sageli tabame end mõttelt, et meiega ei juhtu midagi, ja kui juhtubki, küll siis vaatame, mis saab ... Uderna mõisa peahoone eest heaperemehelikult hoolitsenud sihtasutus Uderna Hooldekodu õnneks nii ei mõelnud ja oli kindlustanud mälestise, mis on praegu paljudele inimestele peavarjaks, erinevate riskide vastu.

13. oktoobril 2013 juhtunud õnnetus tõestas ilmekalt, kui vajalik on mälestise nn ettehooldus kindlustamise kaudu. Teise korruse ulatusliku veeavarii tõttu said kahjustada mõisa peahoone vahelaekonstruktsioonid, saali lagi, seinad, põrand ja papjeemašeedekoor. Kahjustuse ulatuse täpsustamiseks avati teise korruse põrandad ja eemaldati vahelaek olnud niiskunud täidis. Igaks juhuks tehti ka mükoloogiline uuring. Ruumide restaureerimist sai alustada alles pärast liigse niiskuse eemaldamist niiskuseimurite abil.

Selle õnnetusjuhtumi puhul tagas kindlustuskaitse teise korruse eluruumi ja vannitoa, saali põrandad ja lae remondi ning papjeemašeroosi ning ühe seinatahveldise restaureerimise. Kui põrandad ja lae puhul oli tegu tavalise remondi-restaureerimistööga, siis papjeemašee puhul läks vaja asjatundjaskusi. Töö võttis ette Kadri Kallaste, kes uuris Uderna mõisa papjeemašee-laerosetti ja üht seinatahveldist ning restaureeris need täies ulatuses. Töö käigus tuli õrnalt ja detailirohkelt rosetilt eemaldada seda aastakümneid katnud mürkroheline õlivärv ning puhastada ka seinatahveldis erksatest õlivärvikihtidest. Lõpptulemusena avaneb mõisa saalis nüüd vaatepilt, mis annab värvikalt edasi erinevate ajastute meeleolu ja kihistusi.

Inga Raudvassar

Restaureerimistööd Uderna mõisas. Foto Inga Raudvassar

MAALINGUD KOSTIVERE MÕISA TREPIHALLIS

Varaseimad teated Harjumaal asuva Kostivere mõisa olemasolust pärinevad 1379. aastast. Aastal 1776 valmis praegune peahoone, mida ehitati 19. sajandil ümber. Aastal 1905 põletati peahoone maha ja seejärel taastati muudetud kujul.

Praegu kuulub mõis Jõelähtme Vallavalitsusele ja on tuntud kultuurimõisana. Hoones on omale tegevuskoha leidnud hulk vabaühendusi, Jõelähtme Muusika- ja Kunstikool ning Kostivere Kool.

2014. aastal restaureeris mõisa peahoone esimese ja teise korruse trepihalli ettevõtte Bau Ehitus. Töö käigus tulid mõlemal korrusel nähtavale maalingsid. Need arvatakse pärinevat 1909. aastast — see aastaarv oli hariliku pliatsiga kirjutatud uktselengile.

Esimese korruse vestibüülist leiti trafarettmaalingsid: sinistes toonides maleruudustik oli maalitud kinniehitatud trepihalli panipaiga seinale. Kogu ruumi seintelt avastati lihtsa maalingu fragmendid. Teise korruse vestibüüli seintelt tulid päevavalgele vaba käega maalitud roosivanikud ja -pärjad ning range tumesinine triibustik.

Treppi katvate värvikihtide all oli peidus aaderdus.

Maalingsid ja trepi puhastas välja, konserveeris ja lõppviimistlemise tegi OÜ Wieseland. Maalingsite kinnitused ja pindade ettevalmistuse teostas Toomas Aasmaa ning maalingsid ja aaderduse Eve Ermann ja Kerli Pütsepp. Muinsuskaitse järelevalvet tegi arhitekt Nele Rohtla OÜst Mõisaprojekt.

Ly Renter

Kostivere trepihalli maalingsid. Foto Ly Renter

HALJALA KIRIKU MAALINGULEIUD

Haljala kirik kui üks uhkemaid hiliskeskaegseid pühakodasid Virumaal on pälvinud kunstiajaloolaste tähelepanu ennekõike tänu oma militaarsete joontega arhitektuurile. Kiriku ajaloolise sakraalruumi esteetika on jäänud tagaplaanile. Seda lünka püüti täita 2014. aasta augustis Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna magistriõppe tudengite töötoas siseviimistluse uuringuid tehes.

Kiriku keskaegsest siseviimistlusest jälgi ei leitud – võimalik, et need on mitme tulekahju ja sõjapurustuste tagajärjel hävinud. Seevastu õnnestus leida kiriku uusaegse kujunduse mitu erinevat viimistluskeemi. Neist kõige ulatuslikum ja dekoratiivsem hõlmab kooriruumi idaakent, võidukaart ja pikihoone piilareid, võib-olla ka teisi kiriku interjööri osi. Tegu on kvaadermaalinguga, mis on kõige paremini säilinud võidukaarel. Helehalle vahelduva kõrgusega „kvaadreid“ ümbritseb tumehall kontuur, „vuugid“ on maalitud valgeks.

See siseviimistlus võib pärineda 1730. aastatest, mil kirik sai uue kantli ja krutsifiksigrupi ning uuendati rootsiaegset altarietaablit. Maalingud kujundasid ühelt poolt polükroomsetele taiestele tausta, teisalt rõhutasid kirikuruumi olulisimaid aktsente. Kuivõrd teave Eesti kirikute varauusaegse siseviimistluse kohta on seni väga kasin, siis andsid need uuringud olulist uut infot pühakodade kujundusest sellel ajajärgul.

Järgmised viimistluskeemid kuuluvad 19. sajandi teise poolde ning on piirdunud tumedate värvipaneelidega kiriku seinte alumises tsoonis ja valge lubiviimistlusega ülejäänud kirikus. Üks paneelidest kuulub kokku praeguse neogooti altariseinaga, järgmine arvestab historitsistlikke vääre ja pingistikku. Selline napp ja valdavalt monokroomne kujundus sai Eesti kirikutes valdavaks juba valgustusajal ning on jäänud domineerima siiani.

Viimaste aastate sisetööde tulemusel on eksponeeritud kiriku ajaloo erinevaid järke kajastavaid elemente: keskaegne altarimensa, kooriruumi kivipõrand ja tervikuna 17. sajandi hauaplaadid kooriruumi seinal. Selle kontseptsiooni loogiline jätk oleks ka leitud maalingute ulatuslikum avamine, eriti arvestades värvikihi head säilivust ja kiriku stabiliseeruvat sisekliimat.

Anneli Randla

Kvaadermaaling Haljala kiriku võidukaarel. Foto Peeter Säre

NÕO KIRIKU MAALINGULEIUD

Lõuna-Eestis on keskaegset sakraalarhitektuuri alles ainult fragmentaarselt ja selle taustal on erandlik Nõo kirik, mis on peaaegu tervikuna säilitanud oma ehitusaegse vormi ning seetõttu olnud arhitektuuriuurijate tähelepanu all juba sajandi. Kiriku ajaloolise siseviimistluse vastu on huvi tekkinud siiski alles lähiminekis. Aastal 2012 tehtud uuringutega tuvastati küll 19. ja 20. sajandi viimistluslahendusi, kuid midagi varasemat ei leitud.

2014. aasta kevadel Nõo kirikus käies sai selgeks, et eelnevad uuringud ei olnud ammendavad, sest maalitud dekoori katkeid oli võimalik paaris võlvipäises näha palja silmagagi. Seetõttu tegid Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna õppejõud ja tudengid pühakodade riikliku programmi raames uued viimistlusuuringud. Keskenduti kiriku piirkondadele, mis eelmisel korral uurimata olid jäänud, sest tellinguteta ligi ei pääsetud. Tulemused olid üle ootuste rikkalikud.

Kui kooriruumis leitu oli ootuspärane – osutus, et võlviroideid olid värvitud punaseks ning idaakent ümbritses maalitud kardin, siis pikihoone võlvid pakkusid üllatuse. Iga võlvi päisesse oli maalitud kaheksaharuline kujund, mis koosneb stiliseeritud taimemotiividest. Varieeruva tooniga ookerpunane vabakäeline maaling on vernakulaarset laadi ning viitab maalija mõningasele kimbatuselisele ornamendi valikul ja teostuses. Olukorra tegi keeruliseks see, et osa võlvikute roided olid maalimise ajaks hävinud ning seetõttu tuli autoril hakkama saada nii kaheksa, nelja või kolme roidega kui ka päris ilma roieteta võlvi kaunistamisega.

Midagi taolist ei ole Eesti kirikutest varem leitud. Tõenäoliselt on tegu dekoorilahendusega, mis kuulus kiriku taastamise aega peale Poola-Rootsi sõdu. Jääb mulje, et maalija soovis anda hädapärastel parandatud hoonele barokset pidulikkust, kuid ei olnud monumentaalsete ruumide kujundamisel kuigi kogunud.

Maalingute olukord on erinev: osaliselt hästi säilinud ja kergelt avatavad, teisel küll säilinud, kuid vaevaliselt välja puhastatavad, mõnes kohas aga äärmiselt pudedad. Uuringute sondaazid vormistati maalingute seisukorrast lähtudes. Kiriku kavandatava remondi käigus oleks soovitatav maalingud ulatuslikumalt avada ning konserveerida kõigis võlvikutes.

Anneli Randla

Kaheksaharuline kujund võlvi päises. Foto Peeter Säre

HEADE LAHENDUSTENI EI VII ALATI OTSETEED

Rita Peirumaa

Kuressaare Laurentiuse kirikus pole lahendused tulnud alati otseteid pidi. Erinevatel põhjustel on tulnud restaureerimiskontseptsiooni mitu korda ümber teha.

Ühest sellisest ootamatust „kontseptsioonimuutjast” kirjutas 2009. aasta muinsuskaitse aastaraamatus Kai Merilain. Teadmine, et Laurentiuse kiriku askeetlik olemus on vaid pindmine kihistus, oli küll olemas, aga et kooriruumi valge lae all peitus Eesti sakraalarhitektuuris ainulaadne bordüüri ümbritsetud kassetmaaling, tuli üllatusena isegi ekspertidele.

Järgmine uudis varjas end kiriku põranda all ning ilmutas end hoolimata põhjalikest eeluuringutest alles 2012. aastal, kui restaureerimise käigus eemaldati puitpõrandaalust rusukihiti – ilmsiks tulid nii Põhjasõja-eelne kui ka -järgne põrandapind. Esimene oli väga kehv seisukorras, ent Põhjasõja-järgne põrand oli säilinud paremini ja peaaegu terviklikult. Ilmselt raha ja materjali puuduse tõttu ei olnud tollal võimalik kogu põrandat paeplaatidega katta, mistõttu tehti seda ainult pikihoone käiguteedel. Ehitusmaterjalina kasutati seejuures omaaegsete linnakodanike hauaplaate. See oli ühtaegu väga pragmaatiline ja teisalt tollast mentaliteeti peegeldav lahendus.

Avastuse järel tuli muuta kontseptsiooni, mis oli näinud ette uue, vesikütttega dolomiitplaatidest põranda rajamise. Erinevaid lahendusi kaaludes läks töösse põranda-

ja hauaplaatide eksponeerimine algsest 40 cm kõrgemal, uue põranda tasapinnal. Tööd teostas Rändmeister OÜ.

2012. aastal jõuti ka altari ja kantsli restaureerimiseni. Altarimaali kattis tumenenud lakikiht, lõuend oli deformeerunud ja värvikiht tugevate kahjustustega. Professionaalse restaureerimistöö tegid OÜ H&M Restuudio konservaatorid Merike Kallas ja Hilkka Hiiop.

2014. aastal valmis OÜ Vana Tallinn arhitekti Svea Volmeri koostatud kiriku sisekujundusprojekt, mille eesmärk oli kujundada kirik ühtseks tervikuks. Klassitsistliku üldilmea tuli sobitada nii barokne kooriruum, eksponeeritud hauaplaadid kui ka kunstnik Urmo Rausi abstraktsed kullasulamiga aknaklaasid. Ühendavaks ideeks sai rõdu ja kantsli kullavärviga profiilvöö taastamine ning selle sidumine altari- maali raami ja detailide kuldse tooniga (praktikas tähendas see küll viimaste uuesti toneerimist). Taastada otsustati ka altari ja kantsli algne ilme. Selleks puhastati varem värvi alla jäetud dolomiidipinnad ja konserveeriti marmoreeringud.

Meisterliku restaureerimistöö tegid OÜ Rändmeister restauraatorid Eva Mölder ja Mirjam Averin, toneerimis- ja kuldamistöö Madli Viires, Ann Mikk ja Sirje Thaling ning dolomiidipindade survepuhastuse Indrek Gross Reno OÜst.

Muinsuskaitseamet hindas tehtut kõrgelt ning nimetas Kuressaare Laurentiuse kiriku altari ja kantsli 2014. aasta kunstimälestiseks.

Kuressaare Laurentiuse kiriku kooriruum. Foto Tõnu Sepp

KINDRALKUBERNER FLEMINGI HAUAPLAADI FRAGMENT OLEVISTES

Anu Mänd

2014. aasta suvel, kui siinkirjutaja palvel tõsteti laiali Tallinna Oleviste kiriku eeskoja lõunaseina ääres mitmes kihis paiknenud raidkivitükke, tuli nende hulgast välja üllatav leid. See oli 1562. aastaga dateeritud hauaplaadi fragment, mida säilinud pealiskirjakatke abil oli võimalik omistada Tallinna kindralkubernerile Lars Flemingile. Hauatähis oli purunenud 1820. aastal kiriku põlengus ja seda oli seni peetud täiesti hävinuks.¹

Tänu E. Ph. Körberi 19. sajandi alguses tehtud joonisele on siiski teada, kuidas omal ajal uudne, renessansstiilis hauaplaat välja nägi² (samas, lk 194). Kadunukest kujutati turvises, käsi mõõgal, jalge ees kiiver ja vapp – see peegeldas tema aadliseisust ja kõrget ametiposti. Figuuuri ümbritses paradiisivärvat sümboliseeriv arhitektuurne raamistik: sammastele toetuv kolmnurkvii tiivulise putopeaga. Sammaste baasidel ja kapiteelide kohal paiknes neli vapikilpi: vasakul (heraldiliselt paremal) Flemingi isapoolse, paremal emapoolse suguvõsa omad. Suurejoonelise hauatähise oli kujundanud Tallinna kindlustustöid juhatanud kunstnik Anders Larsson Målare.

Leitud fragment (mõõdud u 84 × 53 cm) on pärit plaadi allosast, kus asus ladinakeelne tekstitahvel. Sellest on säilinud järgmised katked:

ANNO DOMINI 1562 /
ARCE REVALIENSI OB /
NEROSVS DOMINVS DO /
MING. LIBER. BARO. DE /
ES REGIAE MAIESTAT /
BERNATOR REVALIE /
EQUENTI 4 MARTII /
LTVS EST CVIVS A /
STO REQVIESCANT.

Körberi joonise abil saab pealiskirja rekonstrueerida järgmiselt:

ANNO DOMINI 1562 FEBRVARII DIE 2[7] /
IN ARCE REVALIENSI OBIIT NOBILIS AC /
GENEOSVS DOMINVS DOMINVS LAVRENTIVS /
FLEMMING. LIBER. BARO. DE SVNTHOLM ET /
NIMES REGIAE MAIESTATIS SVVETICAE /
GUBERNATOR REVALIENSIS QVI /
SVBSEQUENTI 4 MARTII DIE HIC /
SEPVLTVS EST CVIVS ANIMA IN /
CHRISTO REQVIESCANT.

Tõlge: „Issanda aastal 1562, 2[7]. veebruaril suri Tallinna kindluses õilis ja helde isand, isand Laurentius Flemming, Sundholmi ja Nynäsi vabahärra, Rootsi kuningliku majesteedi Tallinna kuberner, kes seejärel maeti siia märtsi 4. päeval. Kelle hing puhaku Kristuses.”

Lars Ivarsson Fleming oli kõrgeast soost Rootsi riigitegelane, kes tegutses diplomaadi, saadiku, väejuhi, kindralkubeneri ja admiralina. Asjaolu, et ta oli maetud Olevistesse ja et tema hauatähisest on siiski midagi alles, vääricks kahtlemata esiletõstmist – huvi selle vastu ulatuks küllap rahvusvahelise tasemeni. Leitud fragment tuleks kaitse alla võtta ja eksponeerida.

¹ Vt Johann Christoph Brotze, koostajad (Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viies) *Estonica*, Tallinn 2006, lk 195.

² Samas lk 194.

Foto Stanislav Stepaško

Projekt: „Kuressaare kindluse kui turismiobjekti arendamine”
 Tellija: Saaremaa Muuseum
 Projektijuht ja muinsuskaitse järelevalve: Tõnu Sepp
 Arheoloog: Garel Püüa (OÜ Agu EMS)

UURIMISTÖÖD KURESSAARE KINDLUSES AASTATEL 2010–2015

Tõnu Sepp, Garel Püüa

Ehkki Kuressaare kindlust restaureeriti 20. sajandil põhjalikult, on selle uurimislugu üsna lünklik. Nõukogude ajal tehti küll mahukaid arhiivi- ja bibliograafilisi uurin-
 guid, mille tulemused võeti kokku ajaloolises õiendis¹ ning publitseeriti isegi osa taaniaegseid allikmaterjale², kuid väliuuringute maht jäi küllalt piiratuks. Väiksemad arheoloogilised ning arhitektuuri stiilikriitilised uuringud, mis keskendusid linnuse vanimale osale (peamiselt kon-
 vendihoone ja esimene ringmüür), tehti enamikus aastatel 1969–1974. Uusaegseid muldkindlustusi need väliuurin-
 gud ei puudutanud.

2009. aastal algas kindluse uurimis- ja restaureerimis-
 loos uus etapp. Veebruaris võeti valitsuskabineti koosolekul vastu otsus, millega Kuressaare kindlus arvati kuue eelis-
 järjekorras Euroopa tõukefondide toel arendatava üleriigi-
 liselt olulise kultuuri- ja turismiobjekti hulka. Sama aasta
 septembris rahuldus Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus
 Saaremaa Muuseumi projekti „Kuressaare kindluse kui
 turismiobjekti arendamine” taotluse ja aasta lõpus korral-
 dati juba töövõtjate leidmiseks esimesed riigihanked.

Projekt koosnes seitsmest tegevusest, millest kõige
 mahukam oli kindluse bastionaalvööndi konserveerimine
 ja restaureerimine. Sellega seoses planeeriti põhjalikud
 arheoloogilised uuringud. Konserveerimis- ja restauree-
 rimistööde käigus uurimistööde maht aga järjest kasvas.
 Kavandatud rohkem tuli tähelepanu pöörata arhiiviuurin-
 gutele ning uue suunana ka müüride ehitusajaloolistele
 ja -tehnilistele uuringutele.

ARHIIVIUURINGUD

Projekti käigus keskenduti eelkõige teadaoleva plaani-
 ja kaardimaterjali analüüsile. Rootsi Sõjaarhiivist
 (Krigsarkivet) telliti 45 plaani kõrge resolutsiooniga digi-
 koopiad ajavahemikust 1641–1711.³ Need andsid tun-
 duvalt üksikasjalikumalt teavet kui nende plaanide varase-
 mad, 1970. aastatest pärinevad must-valged fotokoopiad.
 Uuesti töötati läbi ka Venemaa Riiklikus Sõjaajaloo
 Keskarihiivis umbes 40 aastat tagasi kopeeritud plaanid ja
 kaardid kindluse arengust alates Põhjasõjast kuni 1836.
 aastani.⁴ Kogu saadud info leiab kajastamist tõenäoliselt
 2015. aastal avaldatavas Kuressaare kindluse ehituslugu
 käsitlevas monograafias.⁵

Lootuses leida uusi allikaid pööruti järelepärimis-
 tega Läti Ajalooarhiivi ja Taani Riigiarhiivi poole. Läti

Ajalooarhiivis ei suudetud kahjuks leida ühtegi Kuressaare
 kindlusega seotud säilikut ning ka Taani Riigiarhiivis ei
 tulnud juba teadaolevatele dokumentidele lisaks midagi
 uut päevavalgele.

Samuti tehti järelepärimine Venemaa Riikliku
 Sõjaajaloo Keskarihiivi, kuid sealne veel küllalt nõukogu-
 delik asjaajamine ja arhiivisüsteem ei võimalda ilma ise
 arhiivis kohapeal töötamata täpsemat teavet saada.

EHITUSTEHNILISED UURINGUD

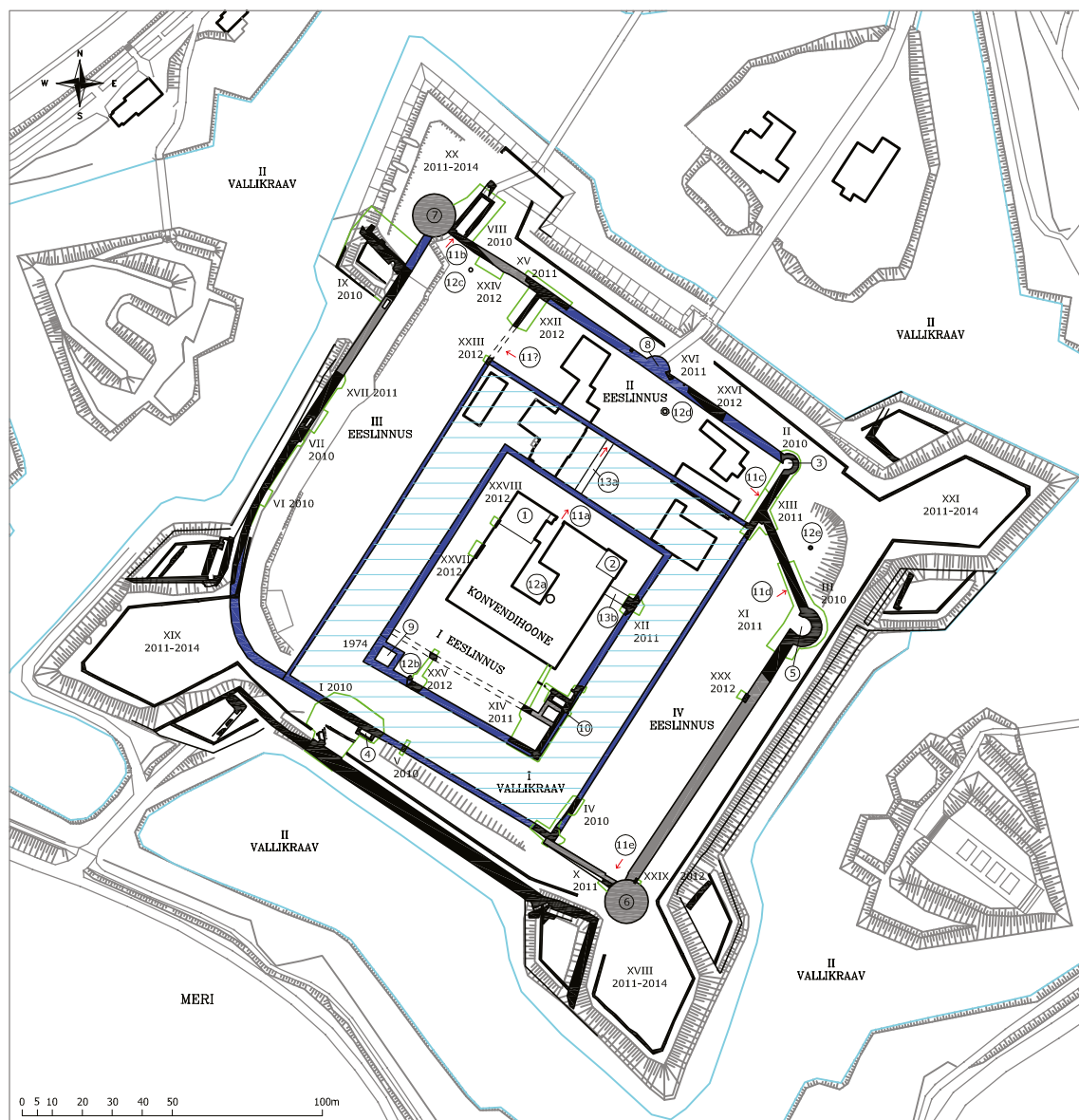
Töid kavandades ei olnud plaanis teha peale arheoloogi-
 liste uuringute ka ehitusajaloolisi või -tehnilisi uuringuid
 (üsna võimatu on tõmmata täpset piiri, kus lõpevad
 arheoloogilised ja algavad ehitustehnilised uuringud).
 Tööde käigus kogunes siiski palju infot, mis puudutab
 eelkõige müüride eri aegadest pärinevaid ehitustehnilisi
 nüansse. Selle tulemusena on nüüdseks tekkinud süs-
 teemne ülevaade eri aegade müüritööde iseärasustest.
 Üsna täpselt saab kirjeldada keskaegsete ning taani-,
 rootsi- ja veneaegsete müüride materjalikasutust, müüri-
 tüüpe ja viimistlemist ning nende teadmiste alusel erine-
 vaid müüre ka dateerida.

Nende uuringute esialgsed tulemused on artiklina
 kokku võetud 2015. aastal ilmunud Saaremaa Muuseumi
 kaheaastaraamatus. Lisaks on nii ehitus- kui ka arheolo-
 giliste uuringute käigus mõõdistatud ja kirjeldatud kõik
 olulisemad konstruktiivsed detailid ning need arhiveeritud
 iga-aastastes uurimistööde aruannetes. Huvitava mater-
 jalina võeti eri aegade müüridest 21 mõrdiproovi, mis alles
 ootavad lähemat analüüsimist.

ARHEOLOOGILISED UURINGUD

Kõige mahukamateks kujunesid kaheldamatult OÜ
 Agu EMS tehtud arheoloogilised uuringud. Välitöödele
 Kuressaare piiskopilinnuse territooriumil aastatel 2010–
 2012 eelnesid põhjalikud arhiivi- ja georadariuuringud.
 Järgmisel kahel aastal uuriti ja dokumenteeriti eriaegseid
 ehituskonstruksioone kindluse uusaegses bastionaal-
 vööndis tehtud kaevetöödel.

Kokku rajati linnuses 20 planeeritud kaevandit
 (vt jn 1, kaevandid nr I–V, X–XV, XXII–XXX).
 Neile lisandus seoses ehitustöödega 10 arheoloogilise
 järelevalve piirkonda (jn 1, kaevandid VI–IX, XVI–XXI).
 Telliti 26 radiosüsiniku ja 2 dendrokronoloogilist uuringut

Väliuuringud Kuressaare linnus-kindluses. Kaevandid ja arheoloogilise järelvalve piirkond 2010–2014.

I–XXX	– kaevandi number	1 – torn Sturvolt (Stirvoldt)
■	– 2010–2014 välja kaevatud müürid	2 – torn Pikk Hermann
■	– müürid ajaloolistel plaanidel	3 – idatorn
■	– K. Aluve poolt taastatud keskaegsed müüri lõigud	4 – edelatorn
■	– I vallikraav	5 – kagutorn (Piperi torn)
□	– hooned	6 – Püssirohutorn (Kutheri torn)
—	– kaevdanite piirid 2010–2012	7 – Suurtükitorn (Fortenau, Forsnau)
—	– II vallikraavi piirid	8 – torn Kappelborch (Kappelburg)
---	– ehituskonstruktsioonide arvatav jätk	9 – Wolff (Wulff) torn
		10 – I ringmüüri sisse ehitatud käimlašaht
		11 – väravad →
		12 – kaevud
		13 – sillad

1

1. Kuressaare linnus-kindlus mais 2014. Foto Margus Muld.

ning saadi 2541 esemeleidu. Selle aastaraamatu koostamise ajaks on valminud viis mahukat aruannet⁶ ja ilmunud esimesed artiklid erialaväljaannetes.⁷ Trükki on minemas monograafia Kuressaare linnus-kindluse ehitusloost.

Arheoloogiliste uuringute tulemusena oli võimalik tunduvalt täpsustada nii keskaegse konvendihoone ning seda ümbritsenud esimese ja teise ringmüüri ehituslugu kui ka muldkindlustuste kujunemist.

Kuressaare linnuse keskmeks on konvendihoone, mille põhjanurgas asub massiivne torn Sturvolt ja idanurgas torn Pikk Hermann. Pealinnuse kujunemislöö kohta on senised uurijad avaldanud küllaltki erinevaid seisukohti.⁸

Viimaste väliuuringute põhjal võib nüüd väita, et Kuressaare algne pealinnus oli tüübilt nurgatorniga (Sturvolt) kastell, mille välismõõtmed kattusid hilisema konvendihoonega. Tõenäoliselt algas kastell-linnuse ehitamine 1320. aastate lõpus ja katkes saarlaste ülestõusu tõttu aastail 1343–1345.

Seejärel tehti ehituskavades suur muutus ja 14. sajandi teisel poolel rajati konvendihoone, mille välisseinad toetuvad varasema kastelli ringmüürile. Koos konvendihoonega rajati selle ümber ringmüüri ja peaaegu 20 meetri laiuse vallikraaviga kaitstud I eeslinnus. Kraavist välja kaevatud savipinnast kasutati selle kolmele välisküljele kavandatud ja merele suhteliselt avatud uues eeslinnuses täitematerjalina enne suure (teise) flankeerivate nurgatornidega ringmüüri ehitamist. Nimelt osutus looduslik maapind kõrgendikule rajatud konvendihoone ümber elamiseks liiga madalaks ja ebatasaseks ning hoovipinda tõsteti seetõttu kohati üle 2 meetri. Täitepinnase kooshoidmiseks püstitati võimsad tugimüürid nii uue eeslinnuse sise- (nn kontreskarp) kui ka välisküljele (hilisema teise ringmüüri vundament).

1970.–1980. aastate restaureerimistööd ja esimesi väliuuringuid juhendanud Kalvi Aluve hinnangul algas eeslinnuse laiendamine ning teise ringmüüri rajamine juba 14. sajandi viimasel veerandil; uus kaitsemüür valmis tervikuna 1430. aastaiks.⁹ Praeguseks on selge, et eeslinnuse laiendamine ja suure ringmüüri rajamine ei toimunud siiski korraga ja ühe ehitusetapina, nagu siiani arvati.

Esmalt laiendati eeslinnust kontreskarpile rajatud kõrgema müüri baasil vallikraavi ida- ja põhjanurgast kraavi linnapoolsele küljele (vt jn 1, II eeslinnus). Hiljem suure ringmüüri liidetud II eeslinnuse idanurka ja keskosas – kindluse praeguse peasissepääsu kohale – püstitati koos müüri arvatavalt 15. sajandi teisel veerandil juba tulirelvade kasutamiseks mõeldud tornid (vt jn 1, nr 3 ja 8). Kolmas torn tekkis vallikraavi merepoolsele edelaküljele (vt jn 1, nr 4)

15. sajandi keskel ja teisel poolel jätkus teise ringmüüri ehitus linnuse loode- (III eeslinnus) ja kaguküljel (IV eeslinnus), kus valmis ilmselt 15. sajandi viimasel veerandil kagutorn. Usutavasti täiendati sama sajandi lõpus suurt ringmüüri veel kahe torniga: Suurtükitorniga põhjanurgas ja Püssirohutorniga lõunanurgas. Nii tekkis kolm uut ja üksteisest müüridega eraldatud eeslinnust, mis võimaldas hoida aidas ja kaubandusega seotud hooned, kaitsemeeskonna elamud, tallid jms üksteisest lahus.

Sellela võib Kuressaare linnuse keskaegsetele kindlustöödele sümboliseerivalt joone alla tõmmata, sest 16. sajandi teisel poolel algas siin juba muldkindlustuste ajajärk.

Liivi sõja puhkedes müüs Saare-Lääne piiskop Johann(es) V Münchhausen 1559. aastal oma ametikoha taanlastele, kes alustasid 16. sajandi lõpus muldkindlustuste ehitamist. Bastionaalvööndi rajamisel lähtuti kesk-aegse teise ringmüüri välisperimeetrist. Väliuuringutele ja

2

3

4

5

3. Keskaegse ringmüüri välisküljel, kunagise peavärava kohal paiknev konsool, mis leiti 2010. aastal. Foto Tõnu Sepp **4.** Pinnasekihtide puhastamine kindluse edelakurtiini läbiva uue väravakäigu kaevandis. Vasakul 2010. a muldvallist leitud keskaegne edelatorn ja paremal 17. saj lõpus rajatud eskarpmüür. Foto Garel Püüa **5.** Kirdekurtiini muldest välja kaevatud keskaegne idatorn pärast konserveerimistööde lõppu. Säilinud on kaks esimese korruse ja üks teise korruse laskeava. **6.** 15. saj lõpust pärinev kagutorn ja sellega liituvad ringmüüriolõigud on praeguseks kõigile huvilistele näha. Pinnase kõrgus tornis markeerib peale põranda ka keskaegse maapinna kõrgust linnuse kaguküljel. Fotod Tõnu Sepp

arhiivimaterjalidele tuginedes võib öelda, et juba 1612. aastaks olid olemas oriljoonidega bastionid, mille taandflankides asusid ambrasuuridega kasematid. Hiljem ehitati flangid sirgeks.

1645. aastal sõlmitud Brömsebro rahulepinguga läks Saaremaa rootslaste valdusse ning nad alustasid 1684. aastal Erik Dahlberghi projekti põhjal Kuressaare kindluse moderniseerimist. Plaan nägi ette bastionide ja kurtiinide põhjalikku ümberehitamist ning nelja raveliini rajamist valikraavi. 2010.–2015. aasta uuringud näitasidki, et bastionide laiendati ning hakati rajama madalaid alumisi flanke. Tunduvalt tugevdati ka kolme bastionidevahelist kurtiini ja rajati kolm raveliini. Põhjasõja ajal jäid küll kõik kavandatud tööd lõpetamata ning 1711. aastal said linnus ja selle uusaegsed kindlustused venelaste õhkimistööde tõttu tõsiselt kannatada, kuid just 17. sajandi lõpu ehitustööde käigus omandas kindlus enam-vähem praegusaja väljanägemise.

Viimase viie aasta uurimistööd on märkimisväärselt täpsustanud Kuressaare linnus-kindluse ehituslugu ning praeguseks on see ilmselt kõige põhjalikumalt dokumenteeritud kesk- ja uusaegne militaarrajatis Eestis. Kui senised ülevaated kindluse ajaloost olid suuresti hüpoteetilised, toetudes esmajoones vähestele kirjalikele allikatele ja arhitektuuri stiilikriitilisele analüüsile, siis koostamisel olev monograafia tugineb nende kõrval ka väga mahukatele väljuuringutele. Seejuures on kogutud hulgaliselt spetsiifilisi ehitustehnilisi andmeid, mis annavad üldisemat teavet ehituskunsti arengu kohta läbi aegade.

- ¹ Hermat, Magda. 1970. Kuressaare linnus ja kindlustused. Ajalooline öiend. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis (P–1261). Tallinn; Hermat, Magda. 1973. Uurimusi Kuressaare linnuse ja kindlustuste eriperioodidest. Täiendusi ajaloolise öiendi juurde. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis (P–1809). Tallinn.
- ² Aluve, Kalvi. 1978. Arhivaale Kuressaare linnuse kohta aastast 1573–1612. Kõide I. Käsikiri. Muinsuskaitseameti arhiivis (P–3790). Tallinn; Kaplinski, Küllike. 1978. Arhivaale Kuressaare linnuse kohta aastast 1573–1612. Kõide II. Käsikiri. Muinsuskaitseameti arhiivis (P–3790). Tallinn.
- ³ KrA 0414:0013:0237–0256; KrA 0406:28:002:001–025.
- ⁴ RGVIA 349:3:1492–1659.
- ⁵ Autorid Garel Püüa, Ragnar Nurk ja Tõnu Sepp.
- ⁶ Püüa, Garel. 2011. Arheoloogilised uuringud ja järelevalve Kuressaare kindluse territooriumil 2010. aastal. Kuressaare; Püüa, G. 2012. Arheoloogilised uuringud ja järelevalve Kuressaare kindluse territooriumil 2011. aastal. Kuressaare; Püüa, G. 2013. Arheoloogilised uuringud ja järelevalve Kuressaare kindluse territooriumil 2012. aastal. Kuressaare; Püüa, G. 2013. Arheoloogilised uuringud ja järelevalve Kuressaare kindluse territooriumil 2010. aasta kevadel. Kuressaare; Püüa, Garel. 2014. Arheoloogilised uuringud Kuressaare kindluse bastionaalvööndis 2013.–2014. aastal. Kuressaare. (Käsikirjad Saare Arhiiviraamatukogus ja Muinsuskaitseameti arhiivis.)
- ⁷ Püüa, Garel; Kadakas, Villu; Toos, Guido; Nurk, Ragnar. 2012. Recent studies in Kuressaare bishop's castle. – AVE (Arheoloogilised Välitööd Eestis = Archeological fieldwork in Estonia), 2011. Tallinn, 93–112; Püüa, Garel; Toos, Guido; Altho, Kaur; Kadakas, Villu. 2013. Additions to the early construction history of the Kuressaare bishop's castle. – AVE (Arheoloogilised välitööd Eestis = Archeological fieldwork in Estonia), 2012, 171–184; Altho, Kaur; Püüa, Garel. 2013. Märkmekid Kuressaare pealinnuse varasemast ehitusloost. – Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2011–2012. Kuressaare, 58–67; Mäesalu, Ain; Püüa, Garel. 2013. Üliharuldane ammuoleots Kuressaare linnusest. Tutulus, 22–23.
- ⁸ Vt Tuulse, Armin. 1942. Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat, 211–221; Aluve, Kalvi. 1980. Kuressaare linnus. Arhitektuuriajalooline uurimus. Tallinn; Altho, Kaur; Dubovik, Boris. 1995. Veel kord Kuressaare linnusest. – *Ars Estoniae medii aevi grates Villem Raam viro doctissimo et expertissimo*. Tallinn, 87–100.
- ⁹ Aluve 1980, 35.

KIVIJÄRVE PEITLEID

Riina Rammo, Nele Kangert

2014 oli arheoloogidele ja detektoritega hobiotsijatele avastusterikas ning teaduse seisukohast põnev aasta. Üks tähelepanuväärsemaid arheoloogilisi leide tuli päevavalgele keset lumevaest jaanuarikuud Jõgeva maakonnast Kivijärve külast, kui Jõgevamaa Detektoristide Klubi liige Andres Keske sattus metalliotsijaga põllul otsingu käigus 16. sajandist pärinevale peitleiule. Pinnasesse auku kaevates nägi ta arheoloogilisi esemeid, katkestas kaevetööd ning teavitas viivitamatult Muinsuskaitseametit. Kohale saabunud Tartu Ülikooli (TÜ) arheoloogide Ester Orase ja Andres Tvauri eestvedamisel õnnestus metallesemete kontsentratsiooni ala täpsemalt määratleda ning leid monoliidina välja võtta. Kõrgemas osas kuni 57 cm kõrgust ja 30 cm läbimõõduga monoliiti asus TÜ arheoloogialaboris avama doktorant Riina Rammo.

Monoliidist tuli välja laastudest seinte ning kase-tohust põhja ja kaanega vakk, millesarnaseid on varem leitud näiteks Lõhavere linnamäelt. Vakka olid paigutatud hoolikalt kokku pakitud spiraalitorukestest mustriribad ja metallkaunistustega tekstiilesemed, millest olid peitleiu avastamise hetkeks säilinud spiraalide-kuljuste, neid ühendavate hobusejõhvide ja linase niidi pundar, mille vahel leidis ka sinise labase kanga fragmente.

Aeganõudva ja ettevaatliku puhastamise järel selgus, et kõige paremini on spiraalitorukestest mustrid jälgitavad kõige all. Vaka põhja oli paigutatud kaks rullikeeratud mustririba, mis olid põimitud vasesulamist valmistatud spiraalitorukestest ning hobusejõhvist. Kumbagi rulli tervikuna lahti kerida paraku ei õnnestunud, kuna spiraale ühendav hobusejõhv oli liiga pude. Umbkaudsed mõõtmised osutasid, et mustriribad võisid algselt olla kuni 140 cm pikkused.

Vaka pealmistes kihtides võis eristada tekstiileseme

jäänuseid, mille külge olid punase lõngaga kinnitatud spiraalitorudest mustrid ja kuljustest serv. Ese oli moodustatud neljakordsest kangast, mis oli omakorda kokku murtud.

Kanga paiknemise, eseme konstruktsiooni ja vasesulamist kaunistuste põhjal võib eset tõlgendada tanulaadse peaehtena. Etnograafiast teada olevate paralleelide põhjal sobib selline uhke kroonilaadne tanu pulmade ja noorikustaatusega. Et kuljustele ja spiraalidele lisaks olid eseme külge kinnitatud neli Nürnbergi arvestuspenni ja üks mündiimitatsioon, võib oletada, et kasetohuvakk jäi maapõue 16. sajandi lõpus või 17. sajandi alguses. Esialgu jääb lahtiseks, millised esemed peale peaehte veel vakas olid, sest spiraalitorudest mustreid on rohkem, kui ühe peaehte kaunistamiseks vaja läheb. Kas näiteks pikad rullikeeratud mustriribad pärinesid mõnest teisest rõivastuse juurde kuuluvast aksessuaarist või olid need lihtsalt kasutusele võtmist oodanud ilustused?

Lahendamata küsimusi Kivijärve peitleiuga on veel. Vahetult vaka peale oli asetatud kaks uhket plekist pealdisega noatuppe, mille servad olid kaunistatud kuljustest reaga. Sarnaseid noatuppeid on peetud seni tunduvalt varasemateks, kui näitab arvestuspennidel põhinev dateering. Kas see osutab vanade noatuppede taaskasutusele, järjepidevale kasutuselolekule või tuleb senised vanusemäärangud ümber hinnata?

Loodetavasti aitavad edasised uuringud ja uued leiud neile küsimustele vastuse leida. Igal juhul on Kivijärve peitleid oluline arheoloogiline avastus. Tänu leidja kiirele ja teadlikule tegutsemisele on õnnestunud see laboritingimustes terviklikult lahti puhastada ja dokumenteerida. Leiule anti Muinsuskaitseameti aastapäevaüritusel ka 2014. aasta leiu tiitel.

1. Peaehte jäänused. Foto Edgar Laksa 2. Spiraalid ja kuljuste. Foto Riina Rammo

TEHNIKAPÄRAND

SUUR TÖLL 100. JÄÄMURDJA RENOVEERIMINE JA UUE PÜSINÄITUSE LOOMINE (2013–2014)

Mihkel Karu

2014. aasta suvel tähistas Eesti Meremuuseum auriku-jäämurdja Suur Töll saja aasta juubelit. Tähtpäeva puhul renoveeris muuseum selle Eesti ühe ainulaadseima ajaloo- ja tehnikamälestise põhjalikult ning valmis ka uus püsiekspositsioon.

SUURE TÖLLU LUGU

Algset nime Tsar Mihhail Feodorovitš¹ kandnud jäämurdja ehitati Venemaa Kaubandus- ja Tööstusministeeriumi tellimisel 1913.–1914. aastal Stettinis² Vulcan-Werke Hamburg und Stettin AG laevatehases. Laev oli mõeldud Tallinna sadama tarbeks, asendama senist jäämurdjat Stadt Reval³. Järgnenud 74 teenistusaastal sõitis laev viie erineva lipu ja nime all, osales kahes maailmasõjas ning elas seejuures üle ohvriterohkeimaks merelahinguks peetava Juminda miinilahingu⁴. Oma viimased sõidud jäämurdjana tegi laev 1970. aastatel, misjärel kasutati teda sadamatöödel puksiiri ja abilaevana kuni 1980. aastate lõpuni.

Suurel Töllul on Eesti ajaloos oluline koht sellest hoolimata, et valdav osa tema tegutsemisaastatest möödus teiste riikide valduses ja võõra nime all. Vabadussõja ajal aitas toona Soome valduses olnud ja Wäinämöise-nimeline laev pidada sidet Tallinna ja Helsingi vahel. Tema pardal veeti sõjavarustust ning toodi Eesti vägedele appi Taani ja Soome vabatahtlikke.

Alates talvest 1922/1923 sõitis jäämurdja Eesti lipu ja Suure Tõllu nime all⁵ ning mängis noore riigi majanduses tähtsat rolli. Ligikaudu 80% Eesti väliskaubandusest käis tollal läbi Tallinna sadama, mistõttu oli võimsa jäämurdja olemasolu kaubanduse aasta ringi käigushoidmiseks ülimalt vajalik. Jõudsid ju lääne importkaubad siinsele turule ning eksportkaup (peamiselt põllumajandussaadused, näiteks või, peekon ja munad) välisturgudele just selle sadama kaudu.

1988. aasta lõpul õnnestus Eesti Riiklikul Meremuuseumil hoida ära jäämurdja vanarauaks lõikamine. Mahakantud laeva päästmiseks pöörduiti ENSV Ministrite Nõukogu abil sõjalaevastiku poole leidmaks võimalus laev tagasi kodusadamasse tuua ja muuseumlaevaks muuta. Palve rahuldati ning küllaltki trööstitus seisukorras laev õnnestuski Tallinna tuua. Vaevalt osati toona aimata, mida tähendab töö ühe niivõrd suure ja keeruka laevaga.

JÄÄMURDJA-AJALOOMÄLESTIS

Eesti Riikliku Meremuuseumi direktori käskkirjaga 21. novembrist 1988 sai laev taas nimeks Suur Töll ning sellest sai Eesti Riikliku Meremuuseumi filiaal. Ühtlasi tekkis jäämurdja registreerimise ja klassifitseerimise küsimus, mis lahenes alles 1991. aastal Eesti Vabariigi laevaregistri loomisega, kui laevmuuseumile anti üle omandiõiguse tunnistus ja nn liputunnistus. 1998. aasta lipuõiguse ja laevaregistrite seaduse alusel⁶ moodustatud uues laevaregistris on Suur Töll registreeritud jäämurdja-muuseumilaevana.⁷ Aasta hiljem võeti alus ka muinsuskaitse alla, sest see tunnistati kultuuriministri määrusega ajaloomälestiseks.⁸

Jäämurdja Suur Töll käsitlemine ajaloomälestisena tuleneb tema rollist rahvusliku merendussümboli ja Eesti merenduse järjepidevuse kandjana.⁹ Need rollid omandas laev 1990. aastatel, kui varem nõukogudeliku ajalookäsitlusega sobimatu laeva elulugu taas tähelepanu pälvis¹⁰ ning tema panus omariikluse ajalukku nüüdseks teadaolevad raamid sai.

Nõukogude ajal tuli rõhutada eelkõige laeva väärtust tehnikamälestisena, sest toonases ajalookäsitluses oli tegu reeturilaevaga, mis 1918. aastal punalipu langetas ja Soome vabariiklaste poolele üle läks. Tehnilisele väärtusele viidates õnnestus laeva säilitamise ja Tallinna tagasitoomise vajalikkuses veenda ka Sõjalaevastiku abilaevastiku juhtkonda.¹¹ Täheenduste ja väärtuse teisene mine on 1990. aastate rahvuslikkuse tuhinas mõistetavad, kuid jäämurdja Suur Töll üldisema ajaloolise tähtsuse vaatepunktist ei tohi kindlasti unustada ka tema olulisust 20. sajandi algupoole tehnikamälestisena.

Kultuurilis-rahvuslikule tähtsusele tagasivaatavalt on koostatud ka Suure Tõllu renoveerimise kontseptsioonid,¹² millest esimene pandi kirja juba 1989. aastal. Laeva väliskuju suhtes valitseb nende redaktsioonides valdavalt üksmeel – laev otsustati väliselt taastada esimese iseseisvusaaja väljanägemises. Kui alul peeti silmas laeva välimust aastail 1924–1926, siis nüüdseks on selleks 1930. aastate lõpu seisund.

Suuremal määral erinevad renoveerimisseisukohad siseruumide puhul: Teise maailmasõja eelset kehandit esineb pistelisemalt, eelkõige mööbli jms väiksemate

1

2

3

4

5

1. Jäämuraja enne dokiremondi algust, september 2013. Foto Mihkel Karu, Eesti Meremuuseum 2. Jäämuraja pärast dokiremondi, oktoober 2013. Foto Vahur Lõhmus, Eesti Meremuuseum 3. Ohvitseride salongi vaade, ehituse ajal koostatud tehasealbumist, 1914. Foto Eesti Meremuuseum 4. Ohvitseride salong enne restaureerimist, juuni 2013. Foto Andres Teiss, Eesti Meremuuseum 5. Ohvitseride salong peale restaureerimist, november 2014. Foto Vahur Lõhmus, Eesti Meremuuseum

detailide osas. Seetõttu otsustati 2013. aastal taastada laeva eluruumides olukord peale 1952. aasta kapitaalremonti.¹³ Ainuke erand on ohvitseride salong, kus ajaloolise pildimaterjali ja plaanide abil oli võimalik taastada ehitusaegne sisekujundus.

RENOVEERIMINE JA PÜSIEKSPOSITSIOONI LOOMINE

Alates laeva kodusadamasse naasmisest 1988. aastal on Suurt Tõllu pidevalt korrastatud ja renoveeritud. Esimesi renoveerimiskontseptsioone ja tööde nimekirju vaadates on selge, et toona puudus muuseumil paljuski praktiline oskusteave sellise objekti käsitsemiseks ning tööde ajakava koostati kogemuse puudumise tõttu ülimalt optimistlikuna.¹⁴

Aastatel 1988–2013 õnnestus teostada suur osa välistekiga seotud töödest (kaptenisilla, reelingu, mastide, vööri ja ahtri kuju taastamine), mille tulemusel sai laev tagasi oma 1930. aastate lõpu väljanägemise. Paljud planeeritud sisetööd jäid aga esmajoones elu- ja abiruumides puudulikuks. Sel ajavahemikul tehti kõige rohkem just laeva säilimiseks möödapääsmatuid töid.

Aastail 2013–2014 teostatud laiaulatusliku renoveerimise ajendiks olid nii elu- ja abiruumide korrastamine kui ka jätkuv säilimiseks möödapääsmatute tööde vajadus ning Veeteede Ameti ettekirjutused laeva külastajatele lahtioleku võimaldamiseks.¹⁵ Esmajärjekorras võeti 2013. aasta septembris-oktoobris ette laeva dokiremont, kus põhitöödeks olid väliskere puhastamine ja korrastamine, ballasttankide ja mahutite puhastamine ning kereplaadistuse senise kulumise ultrahelimõõdistused.

Samal ajal dokitöödega tehti algust tehnosüsteemide remondiga. Kuna eelmine dokiremont toimus 1997. aastal, oli kere olukord kohati küllaltki trööstitu – paksu bioloogilise massi kihi alt tuli päevavalgele põhjalikult roostest puretud kohti. Samas näitasid ultrahelimõõdistused, et saja aasta jooksul on kereplaadistuse paksus vähenenud üle 50% ainult üksikutes kohtades. Puhastamise ja probleemkohtade parandamise järel kaeti kere uuesti spetsiaalsete värvidega ning sellele kinnitati korrosiooni tõkestamiseks tsinkprotektorid.

Juba dokiremondi ajal alustati esimesi siseruumitöid, näiteks taastati ohvitseride salongi keilutid ja kaks illuminaatorit. Täismahus algas põhiteki ruumide renoveerimine 2014. aasta alguses. Samal ajal uuendati tehnosüsteeme, et tagada nii ohutus kui ka külastajate mugavus. Eelarvelt ja mahult moodustasid need n-ö kulissidetagused tööd ligikaudu poole. Kõik elektri-, veevarustuse-, ventilaatsiooni- ja tuletõrjesignalisatsiooni tööd ning tsirkulatsioonipumpade paigaldamine ballasttankide veetaseme reguleerimiseks tehti Veeteede Ameti järelevalve all ning need vastavad IMO¹⁶ ja SOLASi¹⁷ nõuetele.

Põhitekil taastati enamik elu- ja abiruumide, millest külastajatele on avatud üle 20. Suurimateks töödeks kujunesid ruumide seinte, lagede ja põrandate autentse väljanägemise taastamine, ajaloolise mööbli renoveerimine

ning väiksemate ajalooliste detailide korrastamine. Laeva ehitusaegset sisustust on kõige suuremas mahu säilinud ohvitseride kajutites, sest 1952. aasta kapitaalremondi käigus oli taaskasutust leidnud kogu algsisustus.

Kõige keerukamaks ootamatuseks oli laeva peateki ja masinaruumide vahelise metallpõranda väga halb olukord. Katlaruumide kohal paiknev tekk oli aastate jooksul kümnete ruutmeetrite ulatuses niiskuse ja kuumuse mõjul peaaegu olematuks roostetanud.

Laeva kõige uhkem ja esinduslikum ruum on ohvitseride salong. Seal taastati ehitusjärgne *Deutscher Werkbund*’i vaimus hilisjuugendlik sisekujundus Kadri Pärtelpoja koostatud projekti järgi, mis põhines ajaloolistel fotodel ja joonisel. Otsus taasluua 1914. aasta kujundus tulenes mitmest asjaolust: säilinud oli ajalooline alusmaterjal ja kogu ajalooline mööbel ning ka 1952. aasta remondi järel suletud keilutite ja illuminaatorite taasavamine lõi eeldused kunagise kujunduslahenduse taastamiseks. Mahukaimaks tööks kujunes seinte ja lagede ajaloolise vineertahvelduse taasloomine.

Remondi ajal uuriti ühtlasi laeva ehitus- ja teenistusajalugu, pidades silmas nii renoveerimist kui ka uue püsiekspositsiooni koostamist. Püsinäitusel on esikohale seatud ajalooline laev ise, see tähendab selle kajutid, masinaruumid jms. Sellele sekundeerib endisse sõepunkrisse rajatud ajalooekspositsioon, mis oma mitmekülse visuaalse ja esemelise materjaliga annab ülevaate laeva loost läbi saja aasta. Ekspositsiooni on kujundanud Laika, Belka & Strelka OÜ.

Tööd jäämurdja Suur Tõll säilitamise ja muuseumilaevana käigushoidmise nimel pole veel lõppenud. Eesti Meremuuseumi eesmärk on, et see väärikas laev, mille sajandipikkuses loos peegeldub Eesti enda ajalugu, kehtaks võimalikult kaua. Olukorra muudab keeruliseks asjaolu, et laeva tuleb jätkuvalt hoida vees. Suur Tõll on kaheksa korda raskem kui allveelaev Lembit, mistõttu on tema väljatoomine sisuliselt välistatud.

Tähtis osa laeva välisilme taastamisest on puitteki paigaldamine. Renoveerimisjärge ootab veel mitu põnevat ruumi põhitekil, näiteks arsti kajut ja laatsaret. Tehniliselt poolelt soovib meremuuseum viia laeva küttesüsteemi elektriküttelt üle mõnele keskkonna- ja kulusäästlikumale lahendusele. Seega kehtib ka Suure Tõllu kohta ütlus, et tööd laevas ei lõppe kunagi.

6

7

8

9

6. 6-kohaline meeskonna kajut enne renoveerimist, juuni 2013. Foto Andres Teiss, Eesti Meremuuseum 7. 6-kohaline meeskonna kajut peale renoveerimist, november 2014. Foto Vahur Lõhmus, Eesti Meremuuseum 8. Paremparda koridor enne renoveerimist, juuni 2013. Foto Andres Teiss, Eesti Meremuuseum 9. Paremparda koridor peale renoveerimist, november, 2014. Foto Vahur Lõhmus, Eesti Meremuuseum

10

10. Uus püsiekspositsioon endises sõepunkris, november 2014. Foto Vahur Lõhmus, Eesti Meremuuseum

- ¹ Vene keeles Царь Михаилъ Феодоровичъ; laev sai selle nime Romanovite dünastia rajaja tsaar Mihhail I Fjodorovitš Romanovi (1596–1645) auks. Aastal 1913 tähistas Vene keisririik suurte pidustustega dünastia 300. aastapäeva.
- ² Tänapäeva Szczecin Looe-Poolas.
- ³ Ehitatud 1899. aastal Tallinna Börsikomitee tellimusel, samuti Vulcan-Werke AG tehases. Selle võimekusest ei piisanud raskematel talvedel Tallinna sadama laevatatavana hoidmiseks.
- ⁴ 27.–31. august 1941.
- ⁵ 2. veebruaril 1920 sõlmitud Tartu rahulepingu XI artikkel nägi ette, et kogu Venemaa vara, mis 24. veebruari 1918. aasta seisuga asus Eesti Vabariigi territooriumil või sellega piirnevates territoriaalvetes, kuulub alates 15. novembrist 1917 Eesti riigile. Artikli lisaga määrati ära 23 laeva, nende hulgas toona Volõnetsi nime kandnud jäämurdja, mis pidid edaspidi kuuluma Eestile. 1918. aastast Soome valduses olnud laev anti Eestile üle 30. novembril 1922. Pikemalt loe: Saar, Teele. Laevad Tartu rahulepingus. – Suur Tõll – muuseumlaev või laevmuuseum? Eesti Meremuuseumi toimetised 7. Tallinn 2014, lk 67–90.
- ⁶ Vabariigi Valitsuse määrus Eesti Vabariigi laevaregistri asutamise kohta. – Riigi Teataja 1991, 44, 541.
- ⁷ Registri nr IV00D02. Eesti Laevaregistrid 2014. Veeteede Amet, Tallinn 2014.
- ⁸ Kultuuriministri 24.03.1999. a määrus nr 13 „Kultuurimälestiseks tunnistamine” (RTL 1999, 63, 844); mälestise registri number on 22267, liigitus: ajaloomälestis (vt kultuurimälestiste riiklik register).
- ⁹ Einberg, Tiit. Jäämurdja „Suur Tõll” muuseumlaevana 1989–2014. – Suur Tõll – muuseumlaev või laevmuuseum? Eesti Meremuuseumi toimetised 7. Tallinn 2014, lk 10.
- ¹⁰ 1997. aasta oktoobris korraldas Eesti Meremuuseum Suure Tõllu ja ajalooliste laevade teemalise teaduskonverentsi. 1999. aastal anti konverentsimaterjalide põhjal välja Eesti Meremuuseumi toimetised nr 1 pealkirjaga „Aurulaev ajaloomälestisena” (Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1999).

- ¹¹ Einberg, T. 2014, lk 10.
- ¹² Eesti Meremuuseum. Laev-Muuseum jäämurdja „Suur Tõll”. Restaureerimise kontseptsioon. Tallinn 1989–1992–1997–2014. Dokument Eesti Meremuuseumi valduses. Vt lisa: Dresen, Urmas. „Suure Tõllu” restaureerimise kontseptsioon ja ettevalmistused restaureerimiseks. – Aurulaev ajaloomälestisena. Eesti Meremuuseumi toimetised, 1. Tallinn; Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1999, lk 59–89 ja Einberg, Tiit. Jäämurdja „Suur Tõll” muuseumlaevana 1989–2014. – Suur Tõll – muuseumlaev või laevmuuseum? Eesti Meremuuseumi toimetised 7. Tallinn 2014, lk 7–24.
- ¹³ Laeva kapitaalremont teostati Soome Vabariigi, Nõukogude Liidu ja Ühendkuningriigi vahel 1944. aasta 19. septembril sõlmitud ja Jätkusõja lõpetanud nn Moskva vaherahuga määratud sõjareparatsioonide vahenditest Rauma–Raahe OY laevatehases.
- ¹⁴ Einberg, T. 2014, lk 19–23.
- ¹⁵ Niikaua kui Suur Tõll on vees ja laevaregistris arvel, peab ta vastama Veeteede Ameti esitatud (tule)ohutus ja turvanõuetele ning teistele Eesti Vabariigis kehtestatud veesõidukitele esitatud tingimustele. Näiteks tuleb regulaarselt teostada laeva dokkimine ja kere korrastamine (iga laeva puhul määrab selle sageduse laeva tüübi / registrijaotise alusel klassifikatsiooniühing).
- ¹⁶ Rahvusvaheline Mereorganisatsioon (ingl International Maritime Organization) on ÜRO juurde kuuluv agentuur, mille vastutusala on laevanduse turvalisus ja ohutus maailmamerele ning laevade põhjustatava merereostuse ärahoidmine.
- ¹⁷ Rahvusvaheline mereturvalisuse ja ohutuse konventsioon (ingl International Convention for the Safety of Life at Sea; SOLAS Convention). Sellega liitunud riigid tagavad, et nende lippude all sõitvad laevad vastavad minimaalsetele konventsiooniga kehtestatud nõuetele laeva ehituse, varustuse ja tegevust puudutavate nõuete kohta.

PRAKTIKLIST

VIIMISTLUSKIHTIDE KINNIKATMISE METOODIKAST

Kristiina Ribelus

Maalinguid ja teisi väärtuslikke ajaloolisi viimistluskihte, näiteks tapeete, ei pruugi alati olla võimalik või otstarbekas eksponeerida. Põhjuseks võib olla rahaline piirang, nähtavaks jätmist välistav kujunduskontseptsioon või muu. Alljärgnevas käsitletakse väärtuslike viimistluskihtide säilitamist juhtudel, kui neid ei avata või kui need kaetakse kinni.

Eestis on ajaloolised maalingud sageli juba üle värvitud või tapetseeritud või on seinad kaetud tapeedikihidega, mida võib olla kokku kuni 20 – aegade jooksul on ikka remonti tehtud ja viimistlust uuendatud. Enne restaureerimistööde kontseptsiooni väljatöötamist on oluline korraldada viimistluskihtide põhjalik uuring, mille alusel saab langetada edasisi otsuseid.

Väärtuslike viimistluskihtide täies mahus avamine on kulukas ja aeganõudev töö ning alati ei pruugi need kihid olla nii hästi säilinud, et neid täies mahus eksponeerida. Kui vanu kihistusi ei eksponeerita, aga on tarvis need säilitada, on valida erinevaid meetodeid. Konkreetset juhul parim lahendus valitakse alati objektipõhiselt.

Kui restaureerimisele eelnenud uuringuga on selgitatud väärtuslike viimistluskihtide olemasolu ja säilivuse ulatus, on kõige lihtsam võimalus neid kihte mitte avada ning kanda uus viimistluskiht nende peale. Sellise mitteeksponeeriva säilitamise probleemiks võivad osutuda määrdunud ja aluspinnast lahti olevad pealmised kihid, millele on uut viimistluskihti raske peale kanda. Remonti tehes tavaliselt eemaldatakse aluspinnast lahtiolev viimistluskiht, mille järel pinnad tasandatakse näiteks pahtliga. Seejärel kantakse peale uus viimistluskiht või eemaldatakse varasemad kihid täies ulatuses.

Selline meetod võib osutada varasematele, väärtuslikele kihtidele destruktiiivseks, rääkimata kogu viimistluse eemaldamisest enne uue kihi pealekandmist. Lahtist viimistluskihti eemaldades võidakse eemaldada ka väärtuslik kihistus või seda kaitsev kihistus. Seega tuleks olenevalt säilitatava kihi väärtusest valida pealmise, mitteväärtusliku viimistluskihi kinnitamise ja eemaldamise vahel – teinekord tuleb ka mitteväärtuslikku konserveerida või kinnitada, et väärtuslikku kaitsta.

Teine meetod on viimistluskihtide osaline avamine, mille puhul avatakse originaalkihti vaid nii palju, et tekiks ülevaade näiteks maalingu skemaatilise ülesehitusest, mille alusel on seejärel võimalik teostada ka rekonstruktsioon. Sellisel juhul toimitakse nii nagu ka esimese näite puhul: originaal säilitatakse uue viimistluskihi all, kuid

seda eksponeeritakse osaliselt sondaaziakendes, ning uuele viimistluskihile maalitakse koopia. Seda meetodit kasutatakse siis, kui avatavat pinda on palju ja tegu on korduva mustri skeemiga, mistõttu on lihtsam ja soodsam see rekonstrueerida, või kui originaal on halvasti säilinud, pealmisi kihte eemaldada on keeruline, destruktiiivne ja otstarbetult tömahukas. See meetod on põhjendatud näiteks lihtsate trafaretimustrite või muude korduvate elementide puhul.

Käsmu kabelit restaureerides kasutati kirjeldatud võtet aaderdatud puitpindadel ja tapetseeritud seintel. Algsed viimistluskihid on uue kihi all täies mahus säilitatud, interjäär teise kihi eeskujul rekonstrueeritud ja originaalviimistlus sondaaziakendes eksponeeritud.¹

Vahel ei tehta mitte rekonstruktsiooni, vaid eksponeeritakse originaalist väike ala, mis viitab selle olemasolule, ning ülejäänud pind kaetakse uue lakoonilise, ühetoonilise viimistluskihiga. Kui eksponeeritakse ainult osa originaalist, tuleks uue viimistluse toonivalikul võtta eeskujuks originaali foonitoon, et sondaaziaknad ja uus pind moodustaksid esteetiliselt nauditava terviku. Selline lahendus on välja pakutud Suuremõisa mõisa peahoone hiljuti avastatud tapeetide eksponeerimiseks.

On ka juhtumeid, kus originaalviimistlus on algkujul säilinud, kuid see soovitakse kinni katta, põhjuseks näiteks ruumi funktsiooni muutumine ajas. Originaalviimistluse kinnikatismisel tuleb teha teadlikke ja kalkuleeritud otsuseid nii materjalide kui ka töömeetodite valikul. Oluline on viimistlus enne kinnikatismist ka täpselt ja põhjalikult dokumenteerida, sest igasugune sekkumine võib originaali mingil määral muuta, ent ial ei või teada, millal – kui üldse – soovitakse seda taas avada. Seega on tähtis, et info oleks põhjalikult tõendatud ja arhiveeritud.

Maalingute kinnikatismiseks leidub ka meetod, mille puhul originaalpind kaetakse kaitsva kleebisega, kasutades kas Jaapani siidipaberit või kangast, mis tekitab uue viimistluskihi ja originaali vahele kaitsekihi ning võimaldab pinna üle värvida või tapetseerida. Nii välditakse uue viimistluskihi vahetut kontakti originaaliga ja sellest tulenevaid võimalikke kahjustusi. Materjalide ja töömeetodite valikul tuleb tähelepanu pöörata originaalmaterjalidele ja ülekatmisel kasutatavate materjalide eemaldatavusele. Pealekantud materjali eemaldamine ei tohi maalingut kahjustada.

Sellist kinnikatismismeetodit on kasutatud näiteks Tallinna vanalinnas Rütli 12a – majas, mis kuulus

1

2

3

4

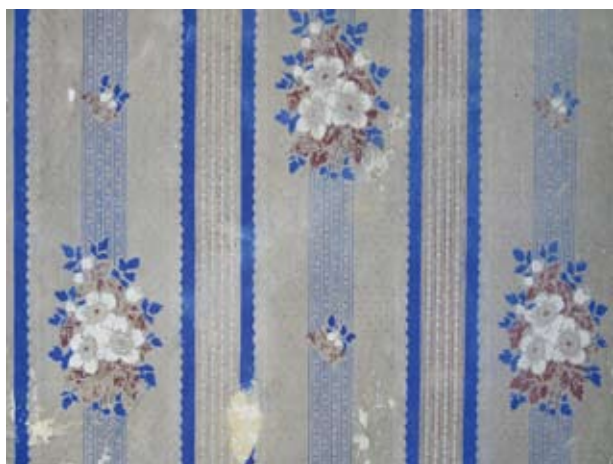
1. Sondaaziaken Käsma kabeli kantslil 2. Käsma kabeli kantsli rekonstrueeritud aaderdus 3. Puitliistudele kinnitatud kipsplaadi all hästi säilinud trafarettmaaling Tartus Veski tänaval 4. Krohvi alt välja tulnud tapeet Tartus Kroonuaia tänaval

5

6

7

5.–7. Hiiumaa Suuremõisa mõisa peahoone eksponeeritavad tapeedid. Fotod Kristiina Ribelus

Niguliste kogudusele ning kus ühe ruumi seinale oli maalitud krutsiifiks Kristus. Maalingut ei soovitud enam eksponeerida ja see kaeti kaitsva kleebisega kinni; selle peale tehti tavaline remont.²

Kokkuvõttes on originaalpinna ülevärvimine destrukttiivne meetod, kuna värv imendub pinna pooridesse ning hiljem, kui maalingut või muud viimistluskihti soovitakse taas avada, ei ole värvi eemaldada lihtne. Seepärast tasub juhtudel, mil originaali ei ole veel üle värvitud, kaaluda selle kinnikatmisel ka variante, mis on hiljem lihtsamad eemaldada kui värv – sellised on näiteks pingupapp ja tapeet, kipskiudplaat ja puitplaadid, millest saab säilitatavale pinnale peale ehitada (ajutise) seina. Kindlasti tuleks pöörata tähelepanu õhutusele, sest umbses ruumis tekkinud niiskus kahjustab säilitatavat pinda. Seda kahjustab ka plaadi kinnitamine, kuid maalingud ja tapeedid, mis on avastatud plaatidega kaetud seinapindade alt, on üldjuhul siiski hästi säilinud.

Mitteteadvustatud restaureerimine ehk lihtne ja odav remont, mille puhul varasemad viimistluskihid on kas puitpaneelide või kipsplaatidega kinni kaetud või lihtsalt üle värvitud või tapetseeritud, on mõnel juhul vanade hoonete väärtuslikke viimistluskihte isegi hästi säilitanud.

¹ Käsnu kabeli siseviimistluse restaureerimistöde aruanne. Koostaja: Tartu Restauraator OÜ, K. Ribelus, 2012. Muinsuskaitse ameti arhiiv A-10892. ERA.5025.2.12573.

² Seinamaali „Kristus ristil“ uuringu aruanne. Vana Tallinn OÜ, 2005. Restaureerimistöde aruanne. AS Restor, 2007. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv.

TULEOHUTUS

AJALOOLISTES HOONETES

Rait Pukk

EESTI ÕIGUSAKTID JA VÕRDLUS TEISTE EUROOPA LIIDU RIIKIDE ÕIGUSAKTIDEGA

Eestis kehtib praegusesarnane tuleohutusõigus juba 1995. aastast, seega täitub tänavu 20 aastat ajast, mil ilmusid Eesti esimesed projekteerimismid. Need olid sisuliselt Soome tuleohutusnormide tõlked. Oma riiklike normide kehtestamisega pandi alus tuleohutusvaldkonna arengusuundadele. Meie taustsüsteemist tulenevalt otsustati suhteliselt täpse normatiivse regulatsiooni kasuks, mistõttu puudus edasine vajadus arendada tõendamispõhist suunda. Kõikidele küsimustele otsiti vastust normist näpuga rida ajades.

Vabariigi Valitsuse määruse kujul on „Ehitisele ja selle osale esitatavad tuleohutusnõuded” sätestatud 2004. aastal ja need kehtivad väikeste muudatustega praeguseni. Määruses rõhutati seitsmet põhilist tuleohutusnõuet, mille täitmine peab olema tõendatud kõikides Euroopa Liidu (EL) riikides. Sama määrus täpsustab seda, kuidas neid nõudeid täita, ning lahti on kirjutatud ka põhinõuded ehitistele. Nõudeid täiendavad ja selgitavad tuleohutusstandardid.

Kuna peamiste tuleohutusnõuete sisustamine on jätetud iga ELi liikmesriigi otsustada, on riikide normides erisusi, eelkõige puudutab see viimase viie aasta jooksul tehtud muudatusi puidu kasutamise kohta. Riikide õigusnorme võrreldes võib väita, et nende nõuded ja piirangud peegeldavad riigi ehitussektori arengu hetkeseisu — see puudutab omanikujärelevalvet, projekteerijaid, ehitajaid, haridusasutusi, täiendõppeüsteemi jms. Mida kõrgem on teadlikkuse tase ja praktilisem on teadustöötugi või mida pikem on puidust ehitamise traditsioon, seda avaramad on võimalused.

Kui üksikud erandid välja jätta, osutab Päästeameti inspektorite tööstatistikas nähtav kooskõlastamata projektide arv tõsiasi, et Eestil on, mille poole püüelda. Huvi korral saab normide erinevustest riigiti väga täpse ülevaate raamatust „Tuleohutud puitmajad”. Selles leidub ühtlasi hulgaliselt selgitusi, soovitusi ja lahendusi puidu kasutamise ohutuse tagamiseks.

ALTERNATIIVID JA KOMPROMISSID

Tihti on kuulda, et mõnes ELi riigis olevat „kõik lubatud”. Tegelikult on paljud tuleohutuspäigaldised võimalik tänapäeval kasutusele võtta nii, et need ei ole silmaga näha. Küsimus on esmajoones nende maksumuses. Vahel võrreldakse ka võrreldamatut. Kui renoveerida vana puidust vesiveski olemasoleval kujul, ei ole tõenäoliselt vaja teha tuleohutusele suuri lisakulutusi. Kui aga sinna planeeritakse

majutusruumid koos põõningukorruse väljaehitamisega, on loomulik, et tarvitusele tuleb võtta lisameetmed.

Et õigusnormid ei näe muinsuskaitsele ehitistele ette erisusi, rakendatakse olemasolevates ajaloolistes hoonetes norme samadel alustel kui uutest. Erisuseks on üksnes asjaolu, et hetkeolukord ja muinsuskaitse piirangud seavad omamoodi raamistiku, mille sees saab valikuid teha. Rääkides arhitektiga alternatiividest või kompromissidest, seisneb Päästeameti huvi selles, et muinsuskaitse lised piirangud oleksid arusaadavalt fikseeritud.

Väga suures pildis vaadatuna seisneb ehitiste tuleohutuse tagamise loogika selles, et inimesed peavad saama suitsuses ja süttinud hoones liikuda piisavalt kiiresti. Samuti peavad mõistliku aja jooksul tulekahjuteate saanud ja sündmuskohale saabunud päästjad saama etteantud aja jooksul ohutult korraldada päästetöid. Hoone ei tohi ka kujutada endast varingut korraldada naaberehitistele.

Alternatiivset tõendamist on Eestis kasutatud näiteks evakuatsiooni simulatsiooniprogramme rakendades. Tulemused võivad tavalise, normipõhise lahendusega võrreldes erineda nii evakuatsiooniteede laiuse kui ka asukoha poolest.

Teine näide alternatiivsest tõendamisest on arvutuslik meetod. Suurte avalike-ühiskondlike kaubandushoonete kandekonstruktsioonid tuleb projekteerida selliselt, et need peaksid tulekahju ajal vastu vähemalt 60 minutit. Kaubanduskeskuses, kus on palju põlevmaterjali, lahutatakse rusikareeglist ja näiteks teraskonstruktsioonid kaetakse tulekaitsevõlviga. Täpselt samasuguse teraskonstruktsiooni võib väikse põlemiskoormusega tennisehallis jätta kaitseta — juhul, kui arvutuste alusel on kindel, et ruumis oleva põlevmaterjali süttimisest tekkiv soojus ei ohusta kandekonstruktsioone.

Niinimetatud kompromisside tegemine seisneb üldjuhul selles, et nõue, mida pole võimalik täita, asendatakse teise, kompenseeriva nõudega või seatakse ehitisele kasutuspiirangud. See võib olla seotud näiteks kõnealuse hoonetosa kasutajate arvu piiramisega. Kõige levinum ja vaieldamatult ka üks kallimaid kompensatsioonimeetmeid on sprinklersüsteem. Seda on kulukas paigaldada ja keeruline varjata, ent see võimaldab teha mõõndusi päris paljudes probleemsetes olukordades.

Minu kokkupuude miljööväärtuslike piirkondade ehitistega näitab, et hoonete kasutajad ja valdajad ei ole tuleohutusest piisavalt teadlikud. Peamiselt tekitavad probleeme aastate jooksul tehtud muutused majas ja selle tehnosüsteemides. Näiteks puudus varem kõõgis pliidi

kohal kohtäratõmme; nüüd on see rajatud, aga suunatud otse põõningule. Kui torustikus süttiks rasv või pliidiil toit, leviks tuli otse põõningule ja edasi mööda hoone tuulutus-kanaleid uuesti allapoole. Samamoodi on uus plastist kanalisatsioonitorustik keldris nõrk lüli keldritulekahju korral, sest kui puuduvad tuletõkestid, võib tuli levida šahtidesse ja korteritesse. Korteris seinte lammutamine võib põhjustada maja vajumise, mis omakorda võib mõjutada kütteseadmete tuleohutust jne. Kõik see tingib selle, et mitme omanikuga hoones tehakse ilma tuleohutusseisukorra usaldusväärse kirjelduseta kompromisse ettevaatlikumalt.

Ilmekas näide on Päästeameti enda peamaja Tallinnas Raua 2. Vähemalt kuus aastat on maja uhkuseks peetav voolikutorn seisnud kasutuseta – just tuleohutuse nõuded on olnud põhjus, miks see ei ole meie tuletõrjemuuseumi osana avatud. Hoone kõrguse tõttu peaks selles olema kustutussüsteem ja muuseumiruumil kaks evakuatsioonitrepikoda. Kui paigaldada torni praeguse seisuga eksponaadid, oleks üks klassikaline kompromiss piirata seal viibivate inimeste arv kümneni ning ruumid võiks kasutusse võtta. Kahjuks selline piirang ei sobi, sest meie külastajate rühmad on tihti suuremad. Kui sooviksime torni kasutada, peaksime tegema tuleriskide analüüsi, koostama selle alusel riskide maandamise meetmete paketi ja tõendama torni ohutust.

Ajaloolise hoone puhul ongi kõige parem lahendus see, kui olemasolevast hoonest ja planeeritavast kasutusviisist lähtuvalt koostatakse tuleriskide analüüs. Selleks kaardistatakse ehitise kõik probleemkohad alates varjatud tühimikest seintes ja vahelagedes, mille kaudu saaks kahjutuli levida, kuni kavandata igapäevategevusteni välja. Seejärel hakatakse otsima meetmeid riskide maandamiseks. See on keerukas ja aeganõudev töö, aga tagab selle, et raha kulutatakse õigete toodete, seadmete ja vahendite soetamiseks.

Eesti peamine mure seisnebki selles, et sinne ehitusturg on niivõrd väike, et sellise analüütilis-arvutusliku võimekuse väljaarendamine projektbüroode juures ei tasu ennast ära ning arhitektid lähtuvad rusikareeglitest. Alternatiivset lähenemist kasutatakse väga harva.

Selle teemaploki võiks kokku võtta sõnadega „ohutus maksab”. Probleemiks kujuneb ohutus juhul, kui investeringu maksumus ületab vara väärtuse. Paraku on teistpidi reaalsus asjaolu, et ilma omaniku huvita tühjalt seisma jäänud majad sattuvad iga päev meie tulekahjustatistikkasse.

PUIDU KASUTAMINE AJALOOLISTES EHITISTES

Ajalooliste hoonete uuendamisel tekib tänapäeva nõuetega kaks peamist vastuolu, mis vajavad lahendamist: esiteks hoone intensiivsemast kasutamisest või kasutusviisi muutusest tingituna evakuatsioonilahenduse leidmine ning teiseks puidust kandekonstruktsioonide ja viimistluse tulekaitse.

Kui lähtuda normidest, ei erine piirangud puidu kasutamisele ajaloolistes ja uutes hoonetes. Lähiajal on oodata nende normide avardamist massiivsete puitkonstruktsioonide eksponeerimisel lisakaitseta eeldusel, et nende kandevõime on tuleohutuse seisukohast piisav. Praeguste

normide kohaselt peaks paljudel juhtudel katma puitkonstruktsioonid tulekaitsekihiga ka juhul, kui kandevõime on tagatud. Vanade majade juures on hea see, et valdavalt ongi neis kasutatud massiivseid puitkonstruktsioone.

Viimastel aastatel on olnud palju juttu sellest, et puitu võiks kasutada laialdasemalt ja piirangud sellele ei ole põhjendatud. Esimese arvamusega saan vaid nõustuda. Selle toetuseks oleme loonud Sisekaitseakadeemia juurde töörühma, mille ülesanne on koguda muu maailma teadmisi suuremahuliste puitehitiste rajamisest ja põletamisest. Just nimelt – on riike, kus ehitatakse valmis mitmekorruselisi hooned, need sisustatakse kasutusviisile vastavalt ja seejärel pannakse hoone põlema eesmärgiga analüüsida tule levikut. Katse tulemuste põhjal tehakse muudatusi hoone konstruktiivsetes lahendustes, ehitatakse uus hoone ning jätkatakse katsetamist kuni soovitud tulemuseni. Osas riikides on põhirõhk hoopis esmastel süttimisallikatel, milleks on siseviimistlus ja mööbel.

Puidu kasutamise piirangud on nimetatud siinse artikli alguses viidatud määruse lisades 6 ja 7. Puidu tähiseks tabelites on D-s2,d2 või D_{FL}-s1.

Kokkuvõttes on puidu kasutamine viimistlusmaterjalina tõepoolest piiratud, kuid mitte välistatud. Puidu kasutamise ja eksponeerimise võimalused kandekonstruktsioonides eeldatavalt laienevad juba lähitulevikus.

TEAVE JA VÕIMALUSED

- Häid mõtteid ja lahendusi pakutakse käsiraamatus „Tuleohutud puitmajad”, mille tutvustuse ja tellimisinfo leiab aadressilt www.ehituskeskus.ee.
- Päästeamet on abiks projekteerijale, ehitajale, omanikujärelevalve teostajale ja tellijale ellu kutsunud kutse „Tuleohutusekspert, tase 6”. Selle artikli kirjutamise ajaks on väljastatud ka esimesed kutsed, mille omanike loetelu asub kutsekoja kodulehel aadressil www.kutsekoda.ee/et/kutseregister/kutsetunnistused.
- Küttesüsteemi ehitamise ja uuendamise kohta saab infot aadressilt www.paasteamet.ee/dotAsset/d6a0daf3-7e29-4b26-a047-aa89482d9c89.pdf.
- Päästeameti juures tegutsev töörühm on arhitektile toeks eriti keerukate ehitiste korral, juhtides tähelepanu projekti nõrkadele külgedele ja andes soovitusi edasiliikumise kohta. Valikud teeb ja lahenduse leiab ikkagi arhitekt. Töörühmaga ühenduse võtmiseks palutakse saata soovivaaldus ja probleemi sisukirjeldus e-posti aadressile rescue@rescue.ee.
- Sisekaitseakadeemia juures töötav puitehitiste töörühm teeb vähemalt kord aastas kokkuvõtte oma tegevusest. Ka selle töörühmaga saab ühendust Päästeameti üldaadressil rescue@rescue.ee. Küsida võib lahendusi või järeldusi, mida saab teha kogutud materjalide põhjal.

PLEKITÖÖD TORNIIIVRITEL

Ain Pihl

Kahes eelmises muinsuskaitse aastaraamatus on kirjutatud tornikiivrite ankurdusest. Tornikiivreid üle vaadates hakkas silma veel üks probleem – nende plekk-katted lasevad vett läbi.

Alates 1920. aastatest on Eesti kirikute tornikiivritel enamasti kasutatud tsingitud terasplekki, esinduslikumal juhul vaske. Peale amortiseerumise on tsinkplekist katte peamine puudus ühekordsed püstvaltsid, mis kipuvad avanema. Mõnel juhul on mureks ka napp kinnitus, mille tõttu rebeneb plekk-kate suuremal või vähemal määral aluse küljest lahti.

Omaette probleemne rühm on u 25 aastat tagasi vaskplekist katte saanud kiivrid, näiteks Haljala, Pilistvere ja Harju-Madise kirikul. Lisaks pleki ebapiisavale kinnitamisele on nende juures tüüpiline liiga õhukeste (0,5 mm) ja liiga suurte mõõtmetega tahvlite kasutamine ning lohakas teostus. Tagajärg: plekk on täis rebendeid ja auke, alusest irdumise tõttu deformeerunud ja mõistagi ei pea vett. Materjalist, mis võiks püsida 250 aastat, on seetõttu saanud 25 aastaga sisuliselt vanametall.

Viimasel ajal on meie plekkseppadel kasutada soome keelest tõlgitud juhendteatmik RT 85-10862-et „Valtsitud metallist katusekate” ja katuseehitusreeglite sarja standard EVS 920-2:2013. „Osa 2: Metallkatused”.

Tornikiivritele mõjuv tuulekoormus on kiivri kõrguse ja kuju tõttu küllalt suur – tavakatuste reeglites siin ei piisa. Seetõttu on Saksamaal antud tornikiivrite plekitööde jaoks välja eraldi reeglid „Turm- und Tafeldeckung in Klempnertechnik”. Teine põhjus erireegliteks on see, et lääne pool kasutatakse kiivrite katmiseks peamiselt suure joonpaisumisega täistsink- ja vaskplekki (täistsink on tuntud ka kui titaantsink). Reegleid kasutatakse veel juhul, kui on vaja katta kõrget ja suurt katust, mille tüüpnaide on kiriku pikihoone viilkatus.

Järgnevalt kirjeldame neid reegleid lähemalt, esitades olulisima ja ajaloolistele hoonetele sobivaima. Kaldkirjas on lisatud artikli autori kommentaarid ja soovitusel.

1. MATERJALI VÄHIM PAKSUS

Vt. tabel 1. Pliiplekitöödele koostatud eraldi reeglid on kirjas saksakeelses käsiraamatus „Blei im Bauwesen. Handbuch für Verarbeitung von Blei”¹.

2. ALUS

Kasutatakse tihelaudist. Lauad peavad olema täiskantsed, nende niiskusesisaldus ei tohi ületada 20%, paksus vähemalt 30 mm ja laius 80-160 mm. Viilkatustel on lubatud vähim laua paksus 27 mm.

3. TEOSTUS

Eristatakse kahte teostusviisi:

- kate tahvlitena – eriti sobiv suurema tuulekoormuse korral (*vaatleme allpool lähemalt*);
- kate paanidena – kasutatakse väiksema tuulekoormuse korral.

4. PAIGALDUSVIISID

Eristatakse viit paigaldusviisi.

4.1. Kate tahvlitena, sarika pikkus kuni 8 m

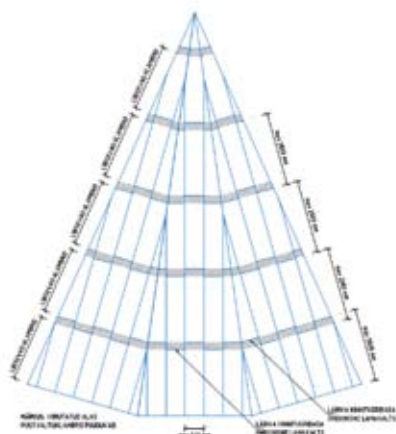
Püstvaltsides kasutatakse kinnist klambrit (riba), klambrid või läbiv kinnitusriba on lisaks ka lamavaltsides. Paani (mitte tahvli) laius võib olla kuni 520 mm ja pikkus kuni 1000 mm. Kogemus näitab, et väikeste mõõtmetega tahvlite korral ei tekita temperatuurist tingitud deformatsioonid probleeme. *Püstvaltsid on kahekordsed. See kinnitusviis on Eestis üldlevinud ja osutunud vähemalt tsingitud teraspleki kasutamisel töökindlaks. Töökindluse üheks tagajaks on kindlasti terase suhteliselt väike joonpaisumine. Kinnised klambrid on pandud tipust räästani, olenemata sarika pikkusest.*

4.2. Kate tahvlitena, sarika pikkus üle 8 m

Paani laius võib olla kuni 520 mm ja pikkus kuni 2000 mm. Temperatuurimuutustest põhjustatud pikisuunalise liikumise vastuvõtmiseks viiakse lamavaltsid 200–300 mm võrra lahku ja sellesse alasse püstvaltsi klambreid ei panda (vt joonis 1). Pleki kinnitamiseks paigaldatakse püstvaltsidesse libisevad klambrid ja lamavaltsidesse läbivad kinnitusribad (vt joonis 2). Temperatuurimuutustest tingitud pikisuunaliste deformatsioonide vastuvõtmiseks ei tohi püstvaltse liiga tugevasti kokku valtsida. *Püstvaltsid on kahekordsed. Selle paigaldusviisiga tuleb arvestada suurema*

Tabel 1. Materjali vähim paksus mm

Vask	Täistsink	Plii	Roostevaba teras	Kuumtsingitud teras
7	8	25	5	6

Joonis 1. Kate tahvlitena, sarika pikkus üle 8 m

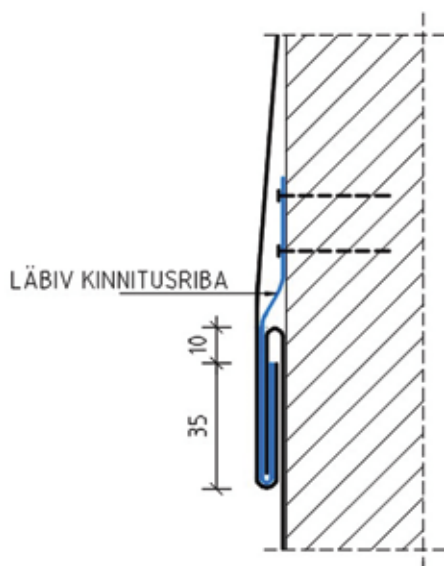
joonpaisumisega vase ja täistsingi korral. Kasutatakse tahvlimööti on ühelt poolt ette antud tooraine mõõtmetega (peamiselt plekirulli laiussega). Teisest küljest on vaja arvestada muinsuskaitse nõudeid. Näiteks vaskplekki tarnitakse 610 mm laiustes rullides. Ajalooliselt levinud 1 × 2 arssinaste tahvlite proportsioone vähendades saame tahvi mõõtudeks 610 × 1220 mm. Igal juhul on arssinmõõdus (arssin on 0,71 m) plekitahvel tornikiivri jaoks liiga suur.

4.3. Kate paanidena

Lamavaltsidesse klambreid ei panda. Püstvaltsides on ülemises kolmandikus kinnised ja alumistes kolmandikes libisevad klambrid. Paani laius võib olla kuni 420 mm. Üksikutest kuni 2000 mm pikkustest tahvlitest kokkuvaltsitud paan võib olla kuni 8 m pikk, seejuures kasutatakse kahekordseid lamavaltsi. Iga 8 m järel peab olema deformatsioone ehk pikenemist võimaldav lamavalts.

4.4. Kate põikisuunaliste tahvlitena

Kasutatakse eelkõige kumeratel pindadel.

Joonis 2. Läviva kinnitusribaga ühekordne lamavalts

Horisontaalne valts on läviva kinnitusribaga (vt joonis 2), vertikaalsed tehakse kahekordse lamavaltsina. Siledal pinnal ei tohi paani laius ületada (vertikaalsuunas) 520 mm ja pikkus (horisontaalsuunas) 1500 mm.

4.5. Püst- ja lamavaltside teostus

Püstvaltsid valtsitakse valitsevaid tuuli ja nendega kaasnevaid vihmasadusid arvestades. Püstvaltside painutused tehakse tuulealusesse külge (*põhimõte on sarnane püstvaltside painutuse suunaga neeludes*). Püstvaltsi kõrgus ei tohi ületada 35 mm.

5. KINNITUS

Kuna tornidele mõjub suur tuulekoormus tugevalt, on vaja pöörata erilist tähelepanu paanide kinnitusele. Klambrite samm ei tohi ületada 250 mm.

Tabel 2. Klambrite materjal ja paksus

Klambriid	Materjal	Vähim paksus
Kinnine klamber	Vask	0,7 mm
	Roostevaba teras	0,4 mm
Libisev klamber	Vask	0,7 mm
	Roostevaba teras	0,4 mm
Läviv kinnitusriba	Vask	0,7 mm
	Roostevaba teras	0,5 mm

KINNITUSVAHENDID

Kinnitusvahenditeks on roostevabast terasest rihvelnaelad 2,5 × 28 mm või roostevabast terasest peitpeaga kruvid 4,5 × 25 mm.

Mõistagi võivad kinnitusvahendid olla paksema laudise (roovi) korral pikemad. Kui projektis on antud kinnitusvahendite arv ruutmeetri kohta, arvutatakse klambrite samm (*m*) valemiga

$$a_{\text{klamber}} = 1 / n \times a_{\text{paan}},$$

kus *n* on klambrite arv (*tk/m²*) ja

a_{paan} on paani laius ehk püstvaltside vahekaugus (*m*).

Tulemus ümardatakse.

Viimastel aastatel on meil tornikiivrite tsingitud terasplekist katete all kasutatud 38 × 125 mm roovlauda, kusjuures selle samm on 250 mm. Reeglite kohaselt peab klamber olema igas roovlauas.

¹ Blei im Bauwesen. Handbuch für Verarbeitung von Blei. I Teil. Technische Regeln. Krefeld, 2003

KASUTATUD KIRJANDUS

- Merkblatt - Turm- und Tafeldeckung in Klempnertechnik: 2012-02. ZVSHK.
- Windsogsicherung am geeigneten Dach. Grundlagen – Berechnungen – Projekte. Dipl.-Ing. Friedhelm Maßong. VERLAGSGESELLSCHAFT RUDOLF MÜLLER GmbH & Co. KG, 2012, Köln.

PÄEVAKAJALIST

PÄRAND *VERSUS* KESKKONNAKAITSE. TAMMIDE LIKVIDEERIMISEST

Henry Kuningas

Viimastel aastatel on Eesti muinsus- ja looduskaitse asjatundjaid ning kohati avalikkustki erutanud jõetammide lammutamise teema. Kalakaitse ja keskkonnanahoiu eesmärkidele pürgimise juures on aga ka kultuuripärandiga seonduvad aspektid, millest on senistes aruteludes pigem mööda vaadatud.

PROLOOG

2004. aastal liitus Eesti Vabariik Euroopa Liiduga (EL) ja asus innukalt viima ellu ELi kehtestatud õigust, teiste aktide seas 2000. aastast pärinevat veepoliitikadirektiivi¹, mille eesmärk oli saavutada 2015. aastaks veekogude hea seisund. Muu hulgas oli sellega plaanis parandada vooluveekogude looduslikku seisundit, mille üheks kõige silmatorkavamaks avaldumisvormiks oleks kalamehi rõõmustav kalapopulatsiooni kasv jõgedes. Loomulikult eeldas see paljude tammide likvideerimist ja paisjärvede allalaskmist, kuid ka selleks olid ELi vahendid olemas.

Samal, 2004. aastal kirjutas Eesti lähiajaloo üks värvikamaid poliitikuid, maadevahetajana tuntust kogunud keskkonnaminister Villu Reiljan alla määruse², kus loetleti 112 jõge ja oja, mida asustavad lõhelised. Neile jõgedele ja ojadele on looduskaitseaduse kohaselt keelatud rajada uusi paise ja rekonstrueerida seal olemasolevaid ulatuses, mis tõstaks nende veetaset, samuti on keelatud muuta nende veekogude hüdroloogilist režiimi.

Suurel osal selle nimekirja jõgedest on üks, enamasti aga mitu veskitammi ning mitu seisvat või töötavat hüdroelektrijaama, lisaks tööstusi teenindanud tammid. Kalandusspetsialistidele võib tunduda selline piirang kalavarude ja loodusliku mitmekesisuse säilimiseks vajalik. Isegi profaan mõistab, et paisude rajamine tõepoolest takistab kalade loomulikku liikumist mööda jõgesid, niisamuti kui mitmerealistes maanteed takistavad metsloomade vaba rännet. Samas on paisude ja tammide tähendus laiem vaid kalarändega seonduvast. Eesti jõgedele on rajatud paisusid alates keskajast, nendega kaasnevad rajatised ja ehitised on osa kultuuripärandist, paisutamisega muutuv veetase kujundab maastikku ja selle kasutust. Paisu likvideerimisega loodetav panus kalavarude olukorra parendamisse tähendaks sageli märkimisväärsed ohvrid kultuuripärandi vallas.

PAISUDE JA TAMMIDE INVENTARISEERIMINE

2008. aastal valmis Keskkonnaministeeriumi³ tellimusel dokument „Tugevasti muudetud veekogumite ja tehisevee-

kogumite hindamine ja lõplik kindlaksmääramine”, kust selgub, et Lääne-Eesti ja Koiva vesikonnas asub vastavalt 140 ja 10 ning Ida-Eesti vesikonnas 142 tugevasti muudetud veekogumit (sh Narva veehoidla)⁴, millest 11 jõge on tugevasti muudetud paisutuste tulemusel⁵. Neil tehti omakorda kindlaks 18 paisu⁶, mille puhul hea ökoloogilise seisundi saavutamine eeldab seniste kasutusviiside – hüdroenergia tootmine, kalakasvatus ja tööstuslik veehaare – lõpetamist.

Mainitud analüüsile järgnes aastatel 2010–2013 Keskkonnaagentuuri projekti „Tõkestusrajatiste inventariseerimine vooluveekogudel kalade rändetingimuste parandamiseks” raames Eesti jõgede ja ojade paisude ulatuslik inventariseerimine. Töö teostati kahes etapis. Kokku kirjeldati ja fotografeeriti ligikaudu 1000 paisu, tammi ja truupi.

Kahjuks ei olnud projekti kaasatud kultuuriajaloolise pädevusega inimesi, mistõttu on sellest mastaapsest andmebaasist puudu kultuuriajalooline info nii paisude kui ka nendega seotud taristute ja hoonestuse kohta. Sellest hoolimata peab tunnistama, et tegu on seni kõige põhjalikuma Eesti paisude inventariseerimisega, mis on toekas lähtekoht kultuuri- ja tehnikaajaloolaste edasistele uuringutele.

Kuigi kultuuriajaloolise info kogumine ei ole otseselt looduskaitse eesmärk, oleks Eesti piiratud inim- ja finantsressursse arvestades edaspidi mõistlik teha selle taolisi kaardistamistöid huvitatud osapooltel (nt loodus- ja muinsuskaitse) ühiselt. Nii saaks koguda vajalikku teavet märksa tõhusamalt, seda enam, et näiteks parkide ja muistsete pühakohtade uurimisel on tehtud kõnealust koostööd edukalt juba aastaid. Ka edasiste tegevuste kavandamisel oleks kohe võimalik arvestada kultuuripärandist tulenevate piirangutega.

Kindlasti võiks ühistegevust laiendada tööstus- pärandi ja nõukogude militaarpärandi uurimisele ning edasise tegevuse kavandamisele. Peale aja ja raha märkimisväärse kokkuhoiu saavutamise laiendaks selline ühistegevus ehk muidu spetsiifilistele teemadele keskendunud spetsialistide silmaringi.

VALULIKUD LAHENDUSED

2012. aastal otsustas Keskkonnaamet pärast uuringuid ja hoovõtmist haarata härjal sarvist. Muu hulgas pöördui Muinsuskaitseameti poole nimekirjaga paisudest, mida soovitakse lammutada või oluliselt rekonstrueerida. Järgnes hulk teineteise seisukohtade kompamise koosolekuid

1

2

3

4

5

1. Maastikuliselt ja kultuurilooliselt oluline on Leevaku HEJ pais Põlvamaal. Foto Leele Välja **2.** 1893. aastal valminud Kunda tsemenditehase hüdroelektrijaam koos samal ajal rajatud tammiga on kultuurilooliselt prominentne mitmel põhjusel: tegu oli Baltimaade esimese hüdroelektrijaamaga, esimese tööstusliku otstarbega elektrijaamaga Eestis ja esimese sedavõrd mastaapse raudbetoonist ehitusobjektiga siinmail. Foto Henry Kuningas **3.** Sindi paisu kõrval asub Sindi kalevitehase rajatud 1931. aastal valminud hüdroelektrijaam, mis soovitati „Eesti XX sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamise ja analüüsi” projektis ehitismälestisena kaitse alla võtta **4.** Palju vaidlusi tekitanud Sindi pais on ehitatud 1977. aastal ning tal ei ole iseseisvat arhitektuuri- või tehnikaajaloolist väärtust, kuid kohalik omavalitsus on tammi lammutamise vastu **5.** 1947. aastal rajatud Tudulinna HEJ paisu lammutamine ei ohusta. Fotod Leele Välja

7

7. Aastal 1924 Axel Juseliuse projekti järgi valminud Linnamäe hüdroelektrijaama koos tammiga peeti valmides Eesti üheks silmapaistvaimaks tööstushooneks. Aastal 1941 õhkisid taganevad venelased jaama, hoolimata pingutustest tammi õhku lasta ei suudetud. Nüüd on aga oht, et seda teeb oma riik, kuigi 2001. aastal jaam taastati ja toodab hüdroenergiat. On algatatud paisu võtmine riiklikuks kultuurimälestiseks. Foto Henry Kuningas

ja kirjavahetust, mille läbivateks teemadeks olid ka halvas seisus kaitsealuste tammide väljaarvamine mälestiste nimekirjast ning muinsuskaitsealuste paisude restaureerimise rahastamine.

Muinsuskaitseameti seisukohad 16 kaitsealuse tammi⁷ kohta kujunesid laias laastus välja 2014. aasta kevadeks, mil tõdeti jätkuvalt vajadust need tammid säilitada ja korrastada. Kompromissina arutati siiski erinevat tüüpi kalapääsude rajamist.

Paljude nii kultuuripärandi, kohaliku identiteedi kui ka majanduse vaatevinklist vähem tähtsate paisude likvideerimist ei ole kultuuripärandi kaitsjad ega kohalikud elanikud vaidlustanud. Nii lammutati näiteks 2014. aastal Are jõel nõukogude ajal rajatud otstarbeta Pärivere pais.

Mõne tammi puhul on aga tekkinud tõsine poleemika. Vastuseisu üksikute paisude likvideerimisele on väljendanud eriti tugevalt kas otseselt huvitatud isikud – vesiveskite omanikud, hüdroenergia väiketootjad – või kohalik kogukond, kes tajub tammi ja selle tekitatud paisjärve olulise osana kohaidentiteedist. Lisaks on paljud ülespaisutatud järvekesed populaarsed ujumiskohad.

Paisjärve kaotamisel tekkiva poolsoostunud ala sünges perspektiiv on süvendanud kohalike elanike seas tugevate vastureaktsioonide teket. Mitu kaasust, näiteks Saesaare hüdroelektrijaama tammi lammutamise plaan on pidevalt kohaliku ajakirjanduse vaateväljas, tekitades teinekord kogukondade sees lõhenemist.

Tuntuimatest juhtumitest, mis pole siiani lahendust saanud, on üleriiklikus meediasgi kajastatud Sindi, Kunda ja Linnamäe tammi likvideerimise kava. Sindi paisu kõrval asub Sindi kalevitehase rajatud hüdroelektrijaam, mille kohta „Eesti XX sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamise ja analüüsi” projekti raames koostatud eksperdi hinnang (2010) soovib 1931. aastal valminud elektrijaam ehitismälestisena kaitse alla võtta. Vaidlusalune Sindi pais on ehitatud alles 1977. aastal⁸ ning tal ei ole iseseisvat arhitektuuri- või tehnikaajaloolist väärtust. Sellest hoolimata on kohalik omavalitsus tammi lammutamise vastu, osaliselt ilmselt hüdroelektri tootmisest huvitatud firma lubatud investeeringu tõttu.

Hoopis teine lugu on ainulaadse Kunda hüdroelektrijaama tammiga, mille likvideerimist on samuti välja pakutud. 1893. aastal valminud Kunda tsemenditehase hüdroelektrijaam koos samal ajal rajatud tammiga on kultuurilooliselt prominentne mitmel põhjusel: tegu oli Baltimaade esimese hüdroelektrijaamaga, esimese tööstusliku otstarbega elektrijaamaga Eestis ja esimese sedavõrd masstaapse raudbetoonist ehitusobjektiga siinmail. Lausa liigne on lisada, et selle riikliku kaitse all oleva kompleksi säilimine on eesti kultuuripärandi seisukohalt äärmiselt tähtis.

Muinsuskaitse, omaniku ja kohaliku omavalitsuse seisukohast oleks kõige mõistlikum jätkata seni veel heas tehnilises seisus jaamas hüdroelektri tootmist, ent juba 2011. aastast kestab selleks kohustusliku „Kunda

hüdroelektrijaama rekonstrueerimise keskkonnamõju hindamise” koostamise ja läbivaatamise protsess. Arvestades, et Keskkonnaamet on väljendanud soovi kaitsealune tamm hoopis lammutada, on vee erikasutusloa saamine (kui hüdroenergia tootmise eeltingimus) Kunda hüdroelektrijaama töölerakendamiseks algses funktsioonis usutavasti ebatõenäoline.

Muinsuskaitseameti poolt sunnitud kompromissina heaks kiidetud kalalifti rajamine moonutaks vältimatult väärtusliku kompleksi ilmet. See oleks ühtlasi kallis ja ilmselt kaunis vähetulemuslik, seda enam, et paari kilomeetri jooksul ülesvoolu on veel kolm kalade rännet takistavat paisu.

Silmas pidades selle asukohta, on Kunda hüdroelektrijaama kompleksile uue funktsiooni leidmine vähetõenäoline. Kasutuseta ja perspektiivita kompleksi (mille juurde kuulub peale jaamahoone veel tamm ja äravoolukanal) hooldamiseks ja restaureerimiseks puudub omanikul kardetavasti soov. Juba praegu on otsustamatuse tõttu tegu järjekordse funktsioonita ja seetõttu paratamatult laguneva kultuuripärandi objektiga.

Keskkonnaamet on sihikule võtnud ka Eesti suurima hüdroelektrijaama – Jägala jõel asuva Linnamäe hüdroelektrijaama paisu. Aastal 1924 Axel Juseliuse projekti järgi valminud jaamahoone koos imposantse tammiga peeti toona Eesti üheks silmapaistvaimaks tööstushooneks. Aastal 1941 õhitud hüdroelektrijaam seisis romantilise varena⁹ kuni 2001. aastani, mil Eesti Energia taastas jaama Raine Karbi projekti järgi. Viimastel aastatel Keskkonnaameti korduvalt avaldatud tammi lammutamise soov on kohanud nii Muinsuskaitseameti (kuigi kompleks ei ole kaitse all), elektritootja kui ka Jõelähtme valla vastuseisu. See soov tundub isegi sotsiaal-majanduslikke ja kultuuriloolisi tahke arvesse võtmata kummaline, kuna juba paar kilomeetrit ülesjõe asub kaladele ületamatu Jägala juga. Sarnaselt teiste juhtumitega on Linnamäe hüdroelektrijaama paisu kohta lõplik otsus langetamata ning seni toodetakse Linnamäel elektrit edasi.

LÕPETUSEKS

Analoogseid näiteid paisude lammutamise kavades on Eestis veelgi. Tammide, olgu siis veskitammide või hilisemal ajal rajatud tööstusliku otstarbega tammide puhul on looduskaitseaspektide kõrval kõigiti kohane rääkida nende kultuuriväärtusest.

Eestis on juba keskajast alates rajatud jõgedele kalakasvandusi, vesiveskeid ja paise, millele lisandus 19. sajandi lõpust saati hüdroelektrijaamade ehitamine. Usun, et suurem osa ühiskonnast on võtnud teadmiseks, et jõgedele uusi tamme ei rajata, sest Eesti vooluveekogud on hüdroenergia tootmiseks teadupärast väikese potentsiaaliga. Teisalt on teatud hulga paisude säilitamine tähtis nii kultuuripärandi, kohaliku identiteedi kui ka majandusliku jätkusuutlikkuse vaatenurgast. Loodetavasti on jõgede ökoloogiliselt hea seisund võimalik saavutada kultuuripärandit säilitades.

¹ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2000/60/EÜ, 23. oktoober 2000 (EÜT L 327, 22.12.2000).

² Lõhe, jõeforelli, meriforelli ja harjuse kudemis- ja elupaikade nimistu.

³ Looduskaitsega, sh Eesti vooluveekogude hea ökoloogilise seisundi taastamisega tegeleb Eestis arvukalt riiklikke ja vabasektori organisatsioone. Keskkonnaministeeriumi haldusalas tegutsevad Keskkonnaamet, Keskkonnainspeksioon ja Keskkonnaagentuur, riikliku sihtasutuseks Keskkonnainvesteeringute Keskus (KIK) ja tulundus-asutuseks Riigimetsa Majandamise Keskus (RMK).

⁴ Tugevasti muudetud veekogumite ja tehiseveekogumite hindamine ja lõplik kindlaksmääramine. Töö lõpparuanne. Koostaja: Sweco Projekt AS, 2008, lk 8.

⁵ Kunda, Võhandu, Pedja, Elva, Ahja, Leevi, Rannapungerja, Sõtk ja Purtse jõgi, Mustoja ja Narva veehoidla.

⁶ Kunda jõel Kunda hüdroelektrijaama (HEJ) pais, ASi Estonian Cell veehaarde pais, Kunda tsemenditehase pais ja Aravuse (Rahkla) kalakasvatuse pais; Võhandu jõel Räpina ja Leevaku paisud; Pedja jõel Härjanurme, Painküla ja Jõgeva veskjärve paisud; Elva jõel Kera (Tõravere) pais; Ahja jõel Saesaare pais; Leevi jõel Leevi ja Poka paisud; Rannapungerja jõel Tudulinna pais; Sõtk jõel Sillamäe (alumine) pais; Purtse jõel Viru HEJ ja Purtse paisud; Mustojal Vihula III (ülemine) pais.

⁷ Tartumaal Suure-Kambja mõisa vesiveski pais, Paaslangi vesiveski tammiga, Viljandimaal Tarvatu vesiveski varemed, Viljandi linnas Uueveski vesiveski ja Kõsti vesiveski paisud, Järvamaal Jändja vesiveski varemed ja Jändja puumassivabriku tamm, Raplamaal Kabala mõisa ja Purila mõisa vesiveskite tammid, Läänemaal Kullamaa vesiveski pais, Lääne-Virumaal Vihula ja Pada mõisa vesiveskite tammid ning Kunda tsemenditehase HEJ tamm, Valgamaal Hellenurme mõisa vesiveski pais, Põlvamaal Rosma vesiveski ja Räpina mõisa vesiveski paisud ning Jõgevamaal Jõgeva mõisa vesiveski tamm.

⁸ Esimene Sindi kalevitehase tamm rajati jõe juba 1834. aastal.

⁹ Seal filmiti osa stseene Andrei Tarkovski filmi „Stalker” (1979) jaoks.

SPORDIAASTA 2014 JA SAADJÄRVE RATTAAIA UUS ELU

Sulev Oll

Sada aastat tagasi uinunud Saadjärve rattaaed Tabivere vallas Jõgevamaal ärkas üles aastal 2014, mil Eesti vanima velotreki sisse ehitati moodne BMXi rattarada. Sellega tõestati, et ka vana jalgrataste võidusõidutee saab uuesti kasutusele võtta.

Jõgevamaa Voldi küla kaupmees Karl Vestel oli 19. sajandi lõpuaastatel usin jalgrattasõitja. Legendi kohaselt üritas ta koos paari oma valla mehega jõuda Tartu rattasõitjate hulka, ent paraku saadetud maamehed koju tagasi. „Teeme oma seltsi. Pole meil neid saksu tarviski,” öelnud Vestel seepeale.

Esimene nõupidamine toimus 1896. aasta sügisel ja nii sündiski Saadjärve Jalgrattasõitjate Selts, mis oli esimene eestlaste spordiselts maal. Tõsi, kinnitust selle põhikirjale tuli asjaosalistel oodata kaua, sest Vene riik polnud talupoegade seltsidega harjunud, peale selle ei mõistnud, miks on vaja rattaga sõitmiseks seltsi. Võib-olla pani just see selts aluse tõsiasjale, et rohkem kui sada aastat hiljem sõidetakse Jõgevamaal ikka veel jalgratastega võidu.

Sellessamas Voldi külas, kus omaaegse seltsi asutaja kaupmeheametit pidas, on praegu registreeritud jalgrattaklubi Vooremaa Centrum. Kõrvuti rattasõiduga tegeleb klubi pärimuskultuuriga, sest ajalugu pole unustatud. Klubi rajas 1897. aastal avatud, ent vahepeal vaid mälestuseks muutunud Saadjärve rattaaia kõrvale vana velotreki sisse BMXi raja. Valmis sai see detsembris 2014. Selgituseks: BMX (ingl *bicycle motocross*) on ekstreemsport, mille eesmärk on sõita eriliste jalgratastega krossirajal võidu või läbida seal takistusi ning trikke teha.

Aastaid 1897 ja 2014 ühendab lisaks see, et kummalgi puhul panustasid rattasporti oma aju- ja käterammuga – rahaga muidugi ka – kohalikud mehed.

Ajaloolise rattaaia sünni kohta on teada järgmist. 1897. aasta alguses valiti Saadjärve Jalgrattasõitjate Seltsile juhatus ning „kuulu järele tahtis selts kohe hakata tuseks õppijate tarvis 3-4 jalgratast muretseda”, nagu kirjutas Postimees. Valiti välja sobiv maalapp, kuhu rajada sõidutee ehk velodroom. Kuna maa kuulus Tormi talule, küsiti selle peremehelt nõusolekut maa kasutamiseks. Ringrada sooviti ümbritseda plankaiaga, et „oleks kaitse tuule ja kurja silma eest”. Mälestuste kohaselt otsustati osta 50 posti ja 2500 plangulauda.

„Möödus mõni päev, kui Carl võttis kaks raudposti ja 43-meetrise nõori ja hakkas Tormi karjamaal sirgeldama, et kujundada rattasõiduringi,” kirjeldatakse mälestustes rattaentusiasti Carl Ilvese tegevust.

Juba enne kevadisi põllutöid korrastasid talumehed platsi, vedasid selle katteks kruusa ning lõikasid tribüüni, aia ja riietusruumi tarvis puitmaterjali. Kulus palju hili-seid tunde ja pühapäevi, enne kui töödega valmis saadi. Toona talumeeste juures tööpoisiks olnud Gustav Kuusk on meenutanud, et kruusa toodi hobustega Lähte mäelt, mulda ja savi lähemalt. Ametis olid 15–16aastased poisid labidate ja rehadega, appi tulid ka paljud ümbruskonna talumehed. Pinnas siluti raske kivirulliga, mida vedasid kaks hobust.

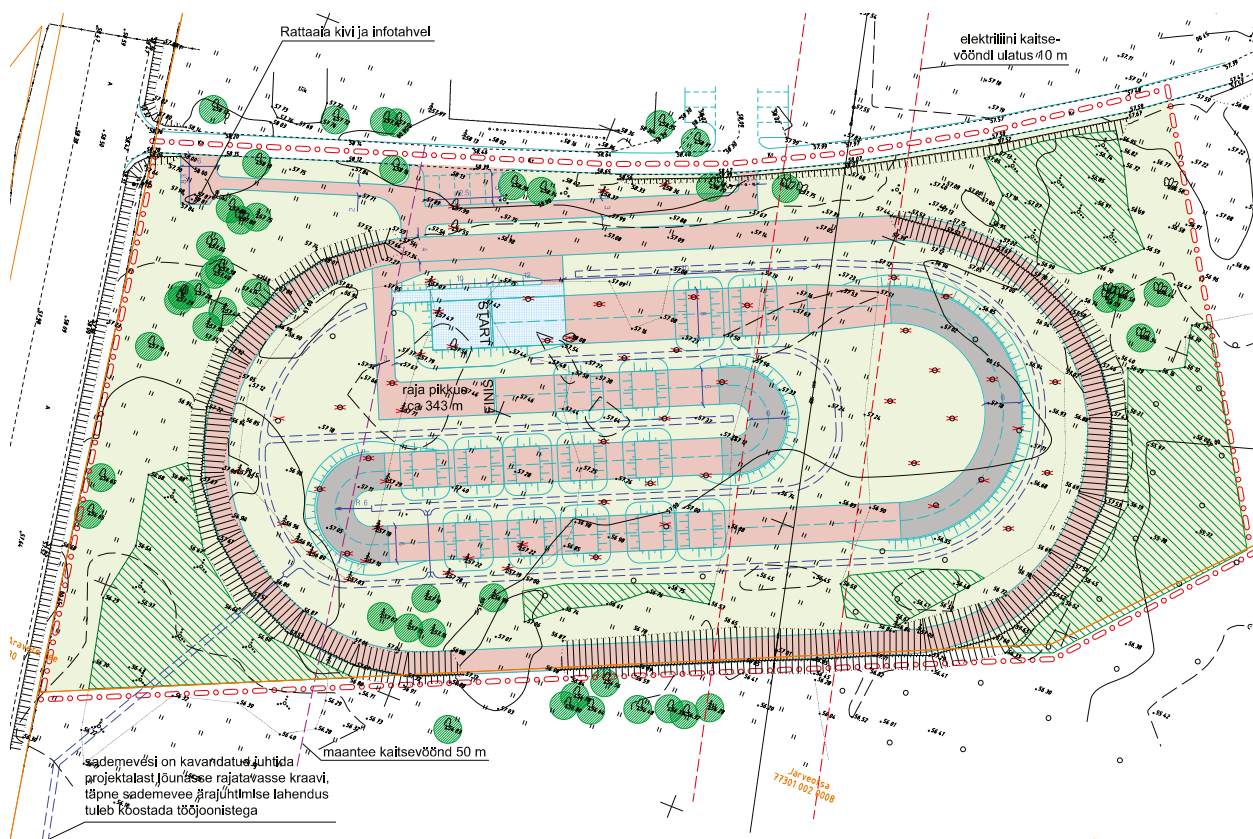
Rattaaia avavõistlus peeti 27. juulil 1897. Postimees soovitas ka „linnarahval maa pidu vaatamas käia” ning kohale tuligi arvukas publik. Rada oli ehitatud 355,6 meetri ehk 1/3 versta pikkune. Avamispeol sai Karl Vestel kahe ringi sõidus ajaks 2.37,2.

19. ja 20. sajandi vahetusel hakkas seltsi tegevus vaikselt kustuma. „Saadjärve jalgrattasõitjate selts oli omal ajal kaunis tegev. Ta asutas omale Voldi jaama ligidale võidusõitmise aia, kus iga aasta jalgratastel võidu sõitmisi ja ka pidusi näitemängudega toime pandi,” kirjutas Päevaleht aastal 1907. „Maaomaniku ja seltsi vahel ette tulnud õerumiste tagajärjel lõhuti võidusõitmiste aed maha ja sest ajast saadik pole selts enesest enam mingit elumärki annud.”

1910. aastal sõideti Voldi lähedal maanteel, seejärel seltsi tegevus lõpetati. Karl Vestel sai endale 108 jagamata jäänud hõbedast auhinda ja Carl Ilves velodroomi plangu materjali. 1912. aasta suvel velodroom siiski kor-rastati ning seal ka võisteldi. 1914. aastal valla pääsenud I maailmasõda tõmbas aga jalgrattameeste ühistegevusele lõplikult kriipsu peale.

Mälus hoiti seltsi ja rattaaeda kaua. 1986. aastal, kui möödus sajand seltsi asutamisest, panid Jõgeva spordiveteranid rattaaia juurde mälestuskivi.

Ühel päeval hakati rattaaia kandis jällegi askeldama ning 2014. aastal sündis uus rattaaed. MTÜ Jalgrattaklubi Vooremaa Centrum taotles „Leader”-programmist raja projekteerimise toetust ja sellega kaeti projekti 2592-eurosest maksumusest väga suur osa. Projekteeris Artes Terrae OÜ. Heaks kiideti ka Vooremaa Centrumi järgmine projekt, BMXi raja väljaehitamine. See on võidusõidurada, millel on erinevaid hüppeid, kurve ja takistusi. Raja loomine maksis 23 490 eurot, millest „Leader”-meetme kaudu saadud toetus oli 20 000 eurot ja ülejäänud klubi omaosalus. Rada on kõigile avatud ning aitab mitmekesistada noorte vaba aja veetmise võimalusi.

1

2

1. MTÜ Jalgrattaklubi Vooremaa Centrum rattaaia eelprojekt 2. Uus maastikurada BMX-ratastele vanas rattaaias. Foto Tõnu Sepp

KUTSESTANDARDID JA KULTUURIPÄRANDI KAITSE

Lilian Hansar

MIS ON KUTSESTANDARD?

Kuna kutsestandardeid kajastab hulk õigusdokumente ja nüüd ka uue muinsuskaitseaduse eelnõu, vajavad need tutvustamist.

Kutsestandardite koostamist koordineerib Kutsekoda, lähtudes Eesti kutseadusest ning Euroopa Parlamendi ja nõukogu soovitud elukestva õppe kvalifikatsiooni- raamistiku (EQF) kohta.

Kutsestandard on dokument, mis kirjeldab kutse- tegevust ning kutsealal tegutsemiseks vajalike oskuste, teadmiste ja hoiakute kogumit. See on aluseks tööturu nõudmistele vastavate õppekavade ja koolitusprogram- mide koostamisel ning kompetentsuse hindamisel. Seega seob kutsesüsteem tööturu haridussüsteemiga.

Eesti kvalifikatsiooniraamistik (EKR) on kaheksa taset, mis lähtuvad haridustasemest: VI tasemega spet- sialisti kutse saamise eelduseks on bakalaureusekraad või rakenduskõrghariduse diplom, VII taseme juhtiv spetsia- list peab olema magistrikraadiga ja VIII tasemele vastavad üldjuhul doktorikraadiga tippspetsialistid.

Eestis on koostatud üle poolesaja kutsestandardi umbes sajale kutsealale. Nende hulgas on ka arhitektide, ehitusinseneride, maastikuarhitektide ja konservaatorite kutsestandardid. Alates 24. aprillist 2014 kehtib arhitek- tuuripärandi spetsialisti VI, VII ja VIII kutsestandard. Seega on kõigil restaureerimise ja konserveerimisega seotud erialadel oma kutsevalifikatsiooni hindamise dokumendid olemas, kuid mitmel puudub seos kultuuri- pärandi kaitsega.

Maastikuarhitektide kutsestandardis on esitatud valitav kompetents, mis lubab koostada muinsuskaitse eritingimusi ja projekteerida muinsuskaitsealust objekti ainult sellekohase tegevusloa alusel. Arhitektide ja ehitus- inseneride standardites ei ole seevastu mälestistel tegut- semise erisusi nimetatud. Uue muinsuskaitseaduse jõustumisel oleks ka neis standardites vajalik täpsustada mälestise projekteerimise ja restaureerimise nõudeid. Konservaatori kutsestandardid annavad võimaluse spet- sialiseeruda erinevatele kultuuripärandi liikidele, nagu paberi-, köite-, puidu- ja maalikonservaator ning monu- mentaalmaali konservaator.

KES ON ARHITEKTUURIPÄRANDI SPETSIALIST?

Arhitektuuripärandi spetsialisti (APS) kutsestandard koostati Kutsekoja juhtimisel koostöös erialaesindajatega. Selles on kolm kutsetaset.

VI taseme APS on erialase ettevalmistusega, kuid väheste kogemustega töötaja, kes vajab kõrgema taseme spetsialisti juhendamist. Ta uurib, dokumenteerib ja ana- lüüsib ehitiste ja hoonestatud alade ajalugu, seisukorda ja väärtusi ning teeb säilitamise ettepanekuid.

VII taseme APS on erialase ettevalmistuse ja koge- mustega vastutav spetsialist, kes töötab iseseisvalt ja juhendab madalama tasemega spetsialisti. Peale ehitiste ja hoonestatud alade ajaloo ja seisukorra uurimise, dokumenteerimise ja analüüsimise määratleb ta väärtusi, koostab ehitiste ja hoonestatud alade kaitse- ja kasu- tustingimusi ning muinsuskaitse eritingimusi, säilitus-, konserveerimis- ja restaureerimisjuhiseid, sise- ja välisvii- mistluslahendusi ning teostab muinsuskaitse järeleval- vet. Suudab nõustada ja juhtida ehituspärandi säilitamise ja kaitsega seonduvaid töid ning on kursis ehitiste konser- veerimise nüüdisaegsete teooriate ja uute meetodikatega.

VIII taseme APS on suurte praktiliste kogemuste, laia silmaringi ja avatud mõtlemisega tippspetsialist, kes on kursis ehitiste konserveerimise nüüdisaegsete teooriate ja uute meetodikatega. Ta võib uurida kõrge väärtusega ehitiste ja hoonestatud alade ajalugu, seisu- korda, selgitada väärtusi ning koostada ja hinnata kaitse tingimusi, säilitus- ja konserveerimisjuhiseid, meetodikaid ja restaureerimiskontseptsioone ning on võimeline andma keerulisemaid eksperdihinnanguid. Kõrgema tasemega spetsialist analüüsib ja üldistab erialapraktikast saadud kogemusi ning jagab tulemusi erialaringkonnaga ja avalik- kusega, osaledes rahvusvahelistes koostöövõrgustikes, töögruppides ja erialasündmustel.

APSi kutsestandardis on hulk nõudeid alates töö- keskkonnast ja lõpetades isikuomadustega. Esitan neist järgnevalt ainult olulisemad, täpsemalt töö kirjeldused ja kompetentsinõuded.

Väga üldistatult tegeleb APS ehitiste ja hoonestatud alade uuringutega, juhendite, tingimuste ja ettepanekute koostamisega, nende kultuuriväärtustele eksperdihinnan- gute andmisega, muinsuskaitse järelevalveta, juhen- damise ja nõustamisega ning eriala edendamisega. Seega ei ole APSi kutse seotud mitte üksnes mälestistega, vaid kultuuriväärtusliku keskkonnaga laiemalt.

Kõigi eelnimetatud tööosade kohta on standardis täpsemad kompetentsinõuded. Üks spetsiifilisemaid osi APSi töös on ehitiste ja hoonestatud alade uuringud. See tähendab, et APS kogub uuringuobjekti kohta alus- andmeid arhiivmaterjalidest ja paikvaatlustest, koostab

ehitiste ja hoonestatud alade uuringute tegevuskava, milles näitab uuringute eesmärgid, ulatuse ja meetodid. Tegevuskava koostamisel arvestab ta tasakaalu uuringu tulemuslikkuse ja arhitektuuripärandi säilimise vahel.

APS dokumenteerib uuringute käigu ja koostab uuringute aruande, milles annab ülevaate teostatud uuringutest ja kasutatud uurimismeetoditest ning hindab uurimiskavas püstitatud eesmärkide täitmist. Ta koostab analüütilise kokkuvõtte uurimistulemustest koos järelduste ja hinnanguga ning teeb ettepanekud lisauuringuteks ja järgnevateks tegevusteks.

Põhjalik vajalike tegevuste loetelu on esitatud APSi kutsestandardis uurimisele järgnevate juhendite, tingimuste ja ettepanekute koostamise ning ka teiste kompetentside kohta. Sellest saab järeldada, et arhitektuuripärandi uurimine, väärtustamine ja kaitsmine vajab spetsiifilisi teadmisi ja oskusi, mille puhul ei piisa ajaloolase, arhitekti või inseneri haridusest, seda enam, et nende õppekavades puuduvad üldjuhul kultuuripärandi kaitsega seonduvad õppeained.

APSi kutsestandardis on esitatud kutset läbivad kompetentsid ja vajalikud teadmised. Nendeks on näiteks muinsuskaitse filosoofia, teooria ja ajalugu, arhitektuuri-, kunsti- ja linnaehitusajalugu, arhitektuuri- ja ehitusterminoloogia, kutsealaga seonduvad õigusaktid ja rahvusvahelised dokumendid, ehituspärandi säilitamise, konserveerimise, restaureerimise ja hooldamise tunnustatud põhimõtted, meetodid ja praktikad.

APS peab tundma ajaloolisi konstruktsioone, traditsioonilisi ehitus- ja viimistlusmaterjale, nende omadusi ja kasutuskohiti, sobivaid hooldusviise ning konserveerimis- ja restaureerimismeetodeid. Ta peab teadma ehitus- ja viimistlusmaterjalide kahjustuste tekkepõhjuseid ja lagunemist enneta tegevusi, konserveerimiskeemia ja -bioloogia aluseid jms.

Lisaks teadmiste omamisele peab APS oskama analüüsida, sünteesida ja kriitiliselt hinnata erialast infot, tegema tasakaalustatud otsuseid, nii et säiliks objekti ja selle konteksti arhitektuuriline, kunstiline ja kultuuriline sidusus ning terviklikkus. Ta tunneb ära olukorrad, mis vajavad teiste erialade kompetentsust, ekspertiiside tegemist ning kaasab vastavad spetsialistid (kunstiajaloolane, kunsti konservator, materjaliteadlane, arheoloog, arhitekt, maastikuarhitekt, ehitusinsener, dendroloog, geograaf jt), määratleb ehitiste ja hoonestatud alade kultuuriväärtuse ning suudab seda vahendada ka erialavälistele isikutele. APS juhendub oma töös konservatori/restauraatori kutse-eetikast.

KUTSESTANDARDID JA MUINSUSKAITSESEADUS

Uue muinsuskaitseseaduse eelnõus esitatakse kaitsealustel objektidel töötamisele kvalifikatsiooninõuded, mis eeldavad kutsestandardi olemasolu. Kui tegevusalale vastavat kutset ei ole välja antud, võib seaduse järgi kvalifikatsiooni tõendada ka tegevusala liigile vastava ajaloo-,

arheoloogia-, arhitektuuri-, kunsti-, restaureerimis- või tehnikaalase kõrghariduse ja nelja-aastase töökogemusega või tegevusalase täienduskoolitusega.

Need nõuded on sisuliselt samad mis seni kehtivas seaduses. Praegune tegevusluba on asendatud kvalifikatsiooni ja pädevuse nõudega. Seega peab Muinsuskaitseametil olema ülevaade dokumentidest, mis tõendavad haridust, kutset ja pädevust, mistõttu peaks tal ka edaspidi säilima koordineeriv roll.

Kuna uues muinsuskaitseseaduses on sätestatud, et kvalifikatsiooninõuded täpsustab valdkonna eest vastutav ministeerium määrusega, siis juhin tähelepanu mõnele küsimusele, mis on just ehituspärandi valdkonnas tegutsedes seni esile kerkinud.

Probleemi näen nii erineva kõrgharidusega spetsialistidele nelja-aastase töökogemuse alusel kui ka täienduskoolituse läbinutele antavas õiguses koostada ehitiste eritingimusi ja neile eelnevaid uuringuid. Ajaloolase haridusega suudetakse asjatundlikult teha küll allika- ja arhiivuuringuid, kuid selleks, et koostada hoonete väliuurimisi ja eritingimusi, puuduvad neil spetsiifilised teadmised. Ka arhitektidel ja ehitusinseneridel ei ole piisavalt erialaseid teadmisi, et koostada mälestiste uuringuid ja esitada kaitse tingimusi. Nagu näitab senine praktika, ei pruugi anda nelja-aastane töökogemus mälestistel ega ka täienduskoolituse läbimine anda selliseks tööks vajalikku pädevust.

Töökogemuse saaks arvesse võtta vaid siis, kui need inimesed on ise teinud nõuetele vastavaid uuringuid ja koostanud eritingimusi. Seetõttu peaksid arhitektid ja ehitusinsenerid saama üldjuhul pärast täienduskoolituse läbimist ainult õiguse eritingimuste alusel planeerida, projekteerida või ehitada või teha muinsuskaitsele järelevalvet.

Kultuuripärandiga seonduvate uuringute ning säilitamis- ja kaitsetingimuste koostamiseks vajalikud kompetentsid on esitatud arhitektuuripärandi spetsialisti kutsestandardis. See dokument on aluseks Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna õppekava koostamisel eesmärgiga koolitada oma ala hästi tundvaid ja pädevaid spetsialiste.

LAEVAVRAKID, TALUARHITEKTUUR JA NÕUKOGUDE AJA PARIMAD PÄRLID. UUED MÄLESTISED AASTAL 2014

Triin Talk, Maili Roio

2014. aastal võeti riikliku kaitse alla 28 uut mälestist, neist 17 ehitist ja 11 laevavrakki. Uute objektide mälestiseks tunnistamise poolt oli see viimase aja viljakaim aasta. Enne seda võeti kaks hoonet kaitse alla 2011. aasta jaanuaris, ent aastatel 2012–2013 mitte ühtegi objekti.

2011. aastal tunnistas kohus õigustühiseks Tallinna endise Turisti poe mälestiseks tunnistamise käskkirja. See lõi olulise pretsedendi, mis näitas, et senine praktika mälestiseks tunnistamisel ei olnud enam tänapäevases õigussuurus pädev, kuna ei kaasatud piisavalt omanikku ega analüüsitud otsuse mõjusid. Kohtuasja otsese tagajärjena ehitatakse Turisti poe asemele varsti kõrghoone, kaudse tulemusena muudeti aga kaitse alla võtmise menetluse nõudeid, et omanikku enam protsessi kaasata.

Seega said 2011. aasta alguses kaitse alla võetud objektid mälestiseks veel vana, lihtsama korra järgi ning uue õiguskorra alusel ei oldud enne 2014. aastat midagi kaitse alla võetud. Keerukama õiguskorraga kaasneb see, et menetlus on aeganõudvam ja keegi peab sellega päevade ja kuude kaupa tegelema. Vastupidiselt lähiriikidele, kus parandi väljaselgitamise ja kaitse alla võtmisega tegelevad terved osakonnad, on Eesti Muinsuskaitseametis see töö peainspektorite kanda. Neid on aga iga mälestise liigi peale üksainus ja selline menetlus moodustab kogu tööst ainult murdosa.

Vähemalt on nüüd Kultuuriministeeriumis olemas muinsuskaitse nõunik (sellenimeline ametikoht loodi alles 2013. aastal!) ja üks muinsuskaitsevaldkonnaga tegelev jurist, kes koostavad muu hulgas kaitse alla võtmise käsk-

kirju ja lükkavad neid läbi kooskõlastusringidest. Varem, kui ministeeriumis otseselt selle valdkonna eest vastutavad töötajad polnud, võisid ametist saadetud dokumendid seal aastateks seisma jääda.

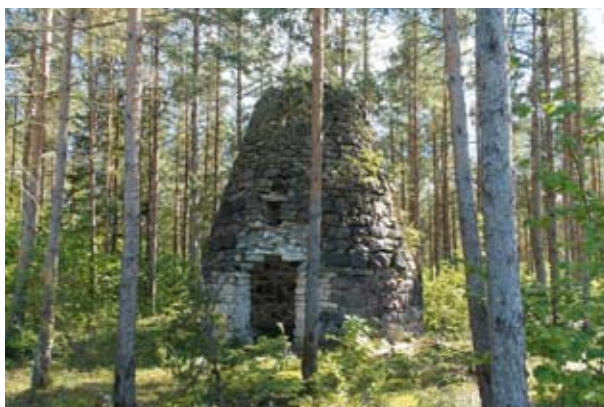
Niisiis oli 2014. aasta see, mil „tropp tuli eest ära” ja mälestiste nimekirja jõudsid viimaks objektid, mis olid muudatuste ajal erinevatele lauanurkadele seisma jäänud. Eelnõud liiguvad, kui on olemas selgus, kuidas seda tuleb teha, ja inimesi, kes seda järjekindlalt teevad, ent pikka aega ei olnud õieti kumbagi.

EHITISED

2014. aastal täienes mälestiste nimekiri 17 ehitise võrra, nende hulgas on maa-arhitektuuri (tuulikud ja talud), militaararhitektuuri ning 20. sajandi silmapaistvaid ehitisi.

Viis Saaremaal mälestiseks tunnistatud tuulikut on välja valitud kogu maakonda hõlmanud uuringute tulemusena. Aastail 2004–2005 inventeeriti Saaremaa tuulikuid ja 2009. aastal koostati eksperdihinnangud, millega tehti ettepanekud neist 42 kaitse alla võtmiseks. Kuigi kultuuriväärtus on kindlasti igal ajaloolisel tuulikul, otsustati nii suurt hulka sama tüüpi ehitisi siiski mitte kaitse alla võtta. Mälestiseks tunnistamise menetlus viidi lõpule viie väärtuslikuima tuulikuga, need on Anetsi ja Sassi pukktuulik, Vainu talu tuulik ning Välja-Aadu ja Jaagu pukktuulik.

1. Anetsi pukktuulik (reg-nr 30055) on ajaloolises Leedri sumbkülas viimane allesjäänud tuulik, ehitatud 19. sajandi lõpus. See esindab Saaremaa tüüpilise pukktuuliku konstruktiivseid lahendusi,

1

2

1. Anetsi pukktuulik Leedri külas. Foto Mihkel Koppel 2. Miniatuurne Hollandi tuulik Vainu talus. Foto Keidi Saks

3

4

5

3. Loksa bussijaam. Foto Leele Välja 4. Viljandi tuletorjedadepoo. Foto Epp Lankots 5. Hagumäe taluhäärber. Foto Heiki Pärdis

kuid paistab silma ebatüüpilise materjalikäsitluse (valtsplekk-katus ja krohvitud kivijalg) ning terviklikult säilinud sisseseade poolest. Anetsi pukktuulik oli külaseltsi eestvedamisel juba mälestiseks tunnistamise menetluse ajal restaureeritud.

2. **Sassi pukktuulik (reg-nr 30119)** on ehitatud 1911. aastal. See keskmiste keregabariitidega, peene detailitöötlemisega ja erandliku tuulekoluga tuulamis-süsteemiga tuulik esindab uuemat tuulikuehitustraditsiooni. Omanik kavatseb Sassi pukktuulikut restaureerimistoetuse abiga korrastama hakata.
3. **Vainu talu tuulik (reg-nr 30120)**, ehitatud 1920.–1930. aastatel, on miniatuurne lõhatud raudkivist Hollandi tüüpi tuulik. Tegu on nii mõõtnemelt kui ka materjalikasutuselt haruldase, kõige väiksema Hollandi tüüpi tuulikuga Eestis. Ehitis on säilinud sisseseadeta. Omanik kavatseb Vainu talu tuulikut restaureerimistoetuse abiga korrastama hakata, rajades ka ligipääsutee ja pingid.
4. **Välja-Aadu pukktuulik (reg-nr 30057)** on ehitatud 1900. aastal. See konstruktsioonilise erilahendusega ehitis esindab tuulikut, mis on ajalooliselt kuulunud mitmele talule. Välja-Aadu pukktuuliku kere restaureeriti kaitse alla võtmise

menetluse ajal, paigaldatud on uus laudkatus ja kerelaudis.

5. **Jaagu pukktuulik (reg-nr 30125)** on ehitatud 1822. aastal ja kuulub viie vanima Saaremaal säilinud pukktuuliku hulka. See stiilipuhas, kvaliteetselt laotud kivijalaga tüüpiline Saaremaa pukktuulik esindab vanemat tuulikuehitustraditsiooni. Jaagu pukktuuliku katus parandati kaitse alla võtmise menetluse ajal talgu korras.

Seni mälestiste hulgas napilt esindatud taluarhitektuuri näidetena võeti kaitse alla Lahemaa rahvusparkis paiknevad Hansurahva talu rehielamu ja Hagumäe taluhäärber.

6. **Hansurahva talu rehielamu (reg-nr 30231)** on 1868. aastal Palmse mõisniku Carl Magnus von der Pahleni korraldusel ehitatud uuenduslik korstnaga reheahjuga hoone. Selliseid massiivse korstnaga reheahjuga elamuid ehitati umbes kakskümmend, kuid Hansurahva talu on ainus, kus see on autentsel kujul säilinud. Ettepaneku hoone kaitse alla võtta tegi selle omanik. Hoone katuse avariilise seisukorra parandamiseks on Muinsuskaitseamet koostanud tegevuskava ja eraldanud ka restaureerimistoetust (vt ka artiklit lk 98).

6. Osmussaare kabel. Foto Leele Välja

7. **Hagumäe taluhäärber (reg-nr 30228)** paikneb Kuusalu vallas. See on erakordselt uhke rahvusromantilise puitpitsiga hoone, mille ehitamist alustas peentisler Joosep Oberg 1914. aastal. Taluhäärberi mälestiseks tunnistamise ettepaneku tegi omanik.
8. **Osmussaare kalmistu ja kabel (reg-nr 30230)** on viimased jäljed noarootslaste sajandipikkusest asustusest saarel. 18. sajandist pärit kabeli vare ja kalmistu on külaühingu eestvedamisel korrastatud. Ettepaneku need mälestiseks tunnistada tegi kohalik omavalitsus omanikuna.

Rocca al Mare ja Liberty suvemõisa hooned olid varem suure komplekismälestise „Eesti Vabaõhumuuseumi eksponaathooned, -rajatised, maa-ala ja „Liberty” suvemõisa hooned, 1699. a, 18.–20. saj.” koosseisus. Kogu vabaõhumuuseumi ala hõlmanud komplekismälestise kaitse lõpetati, sest muuseumi eksponaathooned on kaitstud muuseaalidena ja seega ei ole neid tarvis mälestisena topelt kaitsta. Endise komplekismälestise alal tunnistati mälestiseks neli väärtuslikuimat suvemõisahoonet; tagasihoidlikumad suvemõisahooned jäid mälestiste kaitsevöönditesse. Seega ei olnud nende puhul sisuliselt tegu mitte uute kaitse alla võetavate ehitistega – need olid varemgi mälestise osad –, vaid süsteemi korrastamisega. Mälestiseks said/jäid:

9. **Rocca al Mare suvemõisa Šveitsi maja (reg-nr 30242),**
10. **Liberty suvemõisa Egon Kochi suvila (reg-nr 30243),**
11. **Liberty suvemõisa Egbert Kochi suvila (reg-nr 30244),**
12. **Liberty suvemõisa Daheimi maja (reg-nr 30245).**

Mälestiseks tunnistati ka kolm hoonet Tallinna Miinisdama alal. See on tsaariaegse militaararhitektuuri esinduslik kompleks, mis kuulus Peeter Suure Merekindluse juurde ja oli pikalt arhitektuuriajaloolaste jaoks „avastamata” jäänud, sest on alati asunud suletud territooriumil.

(Pikemalt vt rubriigis „Ajalugu” Robert Treufeldti artikkel „Peeter Suure Sõjasadam Tallinnas”.) Ettepaneku hooned kaitse alla võtta tegi Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.

Hooned kuuluvad riigile ja neid kasutab endiselt Kaitseväge. Laohoone on juba restaureerimisel, teiste korrastamine on samuti lähiajal plaanis. Mälestiseks tunnistati:

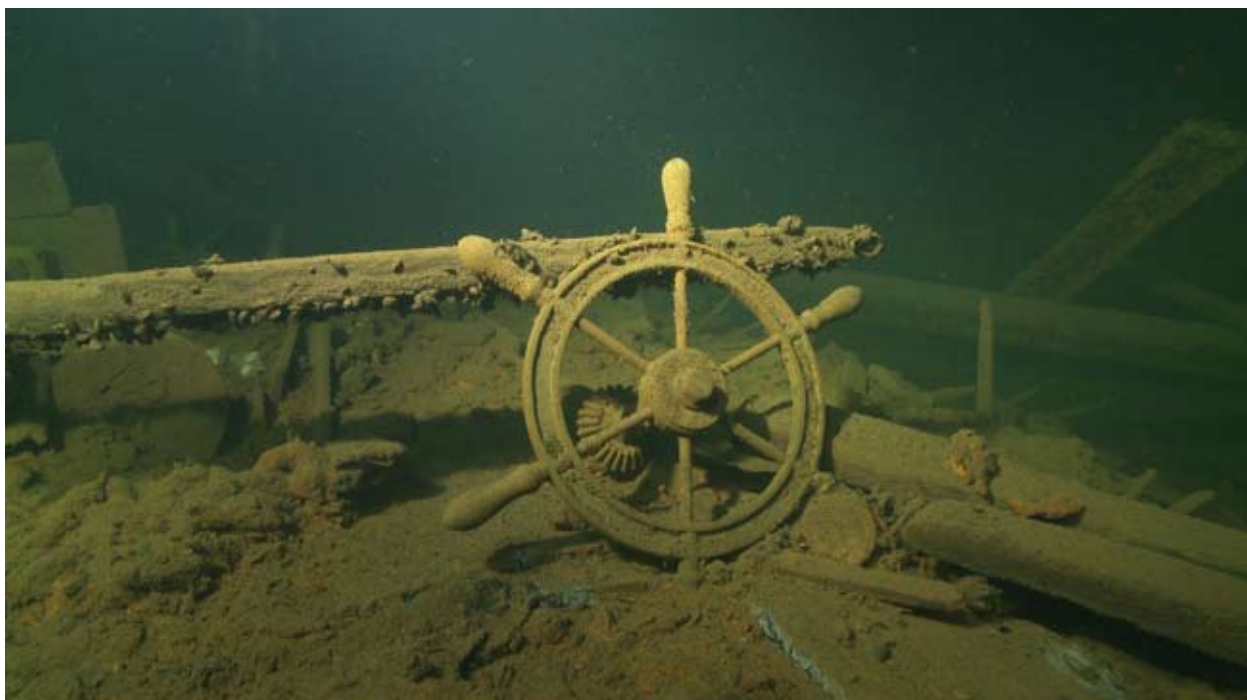
13. **Miinisadama ladu (reg-nr 28773),**
14. **Miinisadama aku- ja torpeedokoda (reg-nr 28774),**
15. **Miinisadama katlamaja koos korstnaga (reg-nr 28775).**

Ulatusliku uurimisprojekti „Eesti 20. sajandi (1870–1991) väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs” raames tehtud eksperdihinnangute alusel jõudsid mälestiste nimekirja 2014. aastal esimesed kaks hoonet. Juhuse tahtel on mõlemad punasest tellisest utilitaarsed ehitised.

16. **Loksa autobussijaam (reg-nr 30353)** on 1939. aastal ehitatud ainulaadne *art déco* ja funktsionalismi mõjuline hoone, mille projekteeris tõenäoliselt arhitekt Elmar Lohk. See oli esimene spetsiaalselt bussijaamaks ehitatud hoone Eestis. Hoone on osaliselt kasutuses kohvikuna.
17. **Viljandi tuletõrjedepoo (reg-nr 30342)** on arhitekt Toomas Reinu üks eripärasemaid teoseid ja ehitatud 1977. aastal. Hoone välisarhitektuur on inspireeritud toonastest punasest ümarate vormidega tuletõrjeautodest – kumerad tellised valmistati Tallinna Keraamikatehases spetsiaalselt selle maja jaoks. Tuletõrjedepoo on endiselt kasutusel algses funktsioonis. Uute, suuremate tuletõrjeautode mahutamiseks kavandatakse juurdeehitist.

Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamise ja analüüsi projekti käigus koostatud eksperdihinnangute alusel on algatatud menetlused üle 100 ehitise või kompleksi kaitse alla võtmiseks. Lähiaastatel jõuavad paljud neist loodetavasti positiivse lõpuni.

Projekti käigus tehti ettepanekuid väärtuslike ehitiste kaitse alla võtmiseks tegelikult mitu korda rohkem, kuid kõikide ehitiste kohta ei jõutud eksperdihinnanguid koostada. Ettepanekud, mille taga ei ole eksperdihinnangut, jäävad esialgu ootele, kuna ametil pole raha ega inimesi, et arvukalt uusi hinnanguid tellida või veel mitusada mälestiseks tunnistamise menetlust korraga käsile võtta. Tuleb loota, et ka omavalitsuste teavitamine nende territooriumil asuvatest väärtuslikest ehitistest avaldab oma mõju ning et aktiivselt hakatakse kasutama uue planeerimiseseadusega tekkivat võimalust kaitsta väärtuslikke ehitisi üldplaneeringu kaudu.

7. Laeva E. Russ vrakk. Foto Maili Roio

LAEVAVRAKID

2014. aastal tunnistati mälestiseks 11 laevavrakki (koos varem kaitse alla võetutega on neid nüüd registris 47), mis on rahvusvahelise tähtsusega arheoloogilised aja-looallikad. Neid uurides saadakse infot nii omaaegse laevaehituse, meresõidu, kaubanduse, meresõja, veeteede ja rahvusvaheliste suhete kui ka meremeeste igapäevaelu ja uskumuste kohta.

Esimest korda kuulutati kultuurimälestiseks allveelaevad – kaks neist Esimese maailmasõja ajast ja üks Teise maailmasõja aegne. Nende allikaväärtusele lisandub merehaua staatus. Vrakide mälestiseks tunnistamine annab võimaluse piirata nendele sukeldumist ja keelata nende hävitamist kaevetöödega.

1. **Laevavrakk (reg-nr 30188)**, mis on dateeritud 13. sajandisse, asub Tallinnas Lootsi tänaval umbes 4 meetri sügavusel maa sees. 2009. aastal kinnistul tehtud kaevetööde käigus lõhuti vrakk osaliselt. Tegum on Eesti alal vanima teadaoleva *in situ* säilinud laevavrakiga.
2. **Laevavrakk (reg-nr 30189)** Tallinna Vanasadama akvatooriumil 1. kai rambi ees. Purjelaeva vrakk on dateeritud 16. sajandi lõppu – 17. sajandi algusse.
3. **Laevavrakk (reg-nr 30190)** Tallinna Vanasadama akvatooriumil 3. kai ees. Purjelaeva vrakk on dateeritud 19. sajandisse.
4. **Laevavrakk (reg-nr 30194)** asub Tallinna lahes. Purjelaeva vrakk on dateeritud 17. sajandi lõppu – 18. sajandi algusse.
5. **Miinitraaleri Virsaitis vrakk (reg-nr 30209)**. 1941. aasta hilissügisel võttis Virsaitis osa Hanko sõjaväebaasi evakueerimisest Kroonlinna, sõitis

3. detsembril 1941 Soome lahes miini otsa ja uppus. Koos laevaga läks põhja ligikaudu 130 meeskonnaliiget ja maaväelast.

6. **Kaubalaeva E. Russ vrakk (reg-nr 30210)**. Aurulaev E. Russ sõitis 1919. aastal Apollo madala lähedal ujuvale miinile ja uppus. Laeva lastiks oli varustus Eesti sõjaväele.
7. **Laevavrakk (reg-nr 30229)**. Tõenäoliselt 18. sajandist pärineva fregati jäänused asuvad Tallinna lahes umbes 4 meetri sügavusel.
8. **Laevavrakk (reg-nr 30233)**. Naissaare ja Uusmadala vahel asuva Hollandi päritolu purjelaeva vrakk on dateeritud 17. sajandi algusesse.
9. **Allveelaeva U 479 vrakk (reg-nr 30234)**. Teise maailmasõja aegne Saksa allveelaev U 479 jäi kadunuks 1941. aastal. Allveelaev uppus koos meeskonnaga miiniplahvatuse tagajärjel Osmussaare lähedal.
10. **Allveelaeva HMS E18 vrakk (reg-nr 30237)**. Esimese maailmasõja aegne Briti E-klassi allveelaev jäi koos meeskonnaga kadunuks 1916. aastal. Asub Hiiumaast läänes majandusvööndis.
11. **Allveelaeva Akula vrakk (reg-nr 30392)**. Tsaari-Venemaa allveelaev hukkus koos meeskonnaga Hiiumaast põhjas 1915. aastal.

TALLINNA AJALOOLISTE PLAANIDE LOKALISEERIMINE TÄNAPÄEVASELE LINNAPLAANILE

Ragnar Nurk

2011. aastal teostas OÜ Agu EMS Tallinna Kultuuri-väärtuste Ameti muinsuskaitse ja miljööalade osakonna tellimisel valiku Tallinna vanade linnaplaanide sidumise tänapäevase situatsiooniga, rõhuga ajalooliste eeslinnade territooriumil. Väiksemaid täiendusi tehti töösse 2014. aasta alguses.

Varem olid osakonna töötajad projektide ja loataotluste kinnitamisel kasutanud ajaloolise taustinfo saamiseks mõningate plaanide skaneeringuid (olgu näitena nimetatud 1885. aastast pärinev nn Eurichi plaan, vt tabeli positsioon 4), kuid need ei olnud seotud linna tänavate ja hoonestuse praeguse seisuga. Nüüd oli eesmärgiks teha ametnike elu veidi kergemaks, et nad ei peaks enam iga kord eraldi üritama aru saada, kus mingi ajalooline kinnistu või hoone tänapäevase linnaplaani taustal on paiknenud.

Töö tehnilise teostuse ja väljundi formaadi valik oli suhteliselt vaba. Varem olin väiksemate maa-alade sidumisel kasutanud enim levinud arhitektuurse joonestamise programmi AutoCAD, sidudes plaani kahe teadaoleva punkti abil ja vajaduse korral seda operatsiooni järgmiste punktide najal korrates. Suuremate maa-alade puhul, kus punkte on kümneid ja sadu, selline lahendus mõistagi ei toimi. Samas olid kättesaadavaks saanud GIS-platvormil töötavad programmid, mis muu hulgas võimaldavad rasterfaile (nt ajalooliste kaartide skaneeringuid) teatud sisseehitatud valemite abil modifitseerida või – lihtsamini öeldes – väanata. Seda nimetatakse koordineerimiseks või georefereerimiseks. Kahtlemata tuleb sellise töö tule-

mustesse suhtuda ettevaatusega – need eeldavad asjatundlikku ja kriitikavõimega kasutajat.

Eesmärk ei olnud võtta töösse kõiki võimalikke olemasolevaid ajaloolisi linnaplaane, mis katavad üht või teist osa linnast, rääkimata minekust arhiivis säilinud kinnistuplaanide tasandile. Pigem oli realistlik ja ka kasutuslihtsuse huvides kasutada väiksemat arvu plaane, mis siiski kataksid võimalikult suure osa Tallinna kesklinnast. Need pidid olema võrdlemisi detailsed ning loomulikult suhteliselt usaldusväärsed – päris silma järgi joonistatud ajaloolist kaarti oleks keeruline praeguse olukorraga siduda (sel põhjusel jäid välja kõik 18. sajandi Vene päritolu linnaplaanid).

On selge, et tegelikult ei ole ühtegi ajaloolist plaani võimalik tänapäevasega ideaalselt kokku sobitada. Nende plaanide pildifailidega manipuleerimine aitab sellest üksnes mingil määral üle saada. Püüdsin valiku tegemisel jälgida sedagi, et ajatelg oleks kaetud enam-vähem ühtlaselt, st et oleksid kajastatud linnaehituse arengu seisukohalt tähtsaimad hetked ja teisalt kasutatud oma aja parimaid (piisavalt detailseid ja täpseid) kaarte. Tänapäevaseks linnaplaaniks valisin Tallinna Linnaplaneerimise Ameti linnaplaani mõõtkaavas 1 : 2000 (2005. a seisuga) ja lisisin sellele kinnistupiiride kihi 2012. a seisuga (mõlemad vektorkujul). Ka ükski ajaloolistest plaanidest pole koostatud palju täpsemas mõõtkaavas. Töösse valitud ajahetkedest ja neile vastavatest ajaloolistest plaanidest annab ülevaate allpool olev tabel.

Kasutatud kaardid

Ajahetk	Plaani autor ja nimetus	Mõõtkaava	Arhiiv	Täpsusaste
1. 1699	Põhiallikaks S. v. Stadeni nn krundiplaanide atlas (39 lehel), asendiplaan puudub	u 2000	Tallinna Linnaarhiiv	Kinnistu
2. 1825	Tallinna Insenerikomando plaanid eraldi vanalinnast (1 lehel) ja eeslinnadest (3 lehel)	2100	Venemaa Riiklik Sõjaajaloo Arhiiv	Hoone
3. 1856	F. F. Adamsoni linnaplaan	8400	Trükitud linnaplaan, Tallinna Linnamuuseum	Hoone
4. 1885	F. J. Eurichi ja A. Mickwitzi andmete tuginev linnaplaan	4200	Trükitud linnaplaan, Tallinna Linnamuuseum	Osalt kinnistu, osalt hoone
5. 1944	Linnaplaan (planšetid), kesklinna 9 lehte, arvatavalt sõjaajaloolise situatsiooniplaanil markeeritud sõjapurustused	2000	Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv	Hoone
6. 1985	Linnaplaan (planšetid), kesklinna 12 lehte	2000	Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv	Hoone

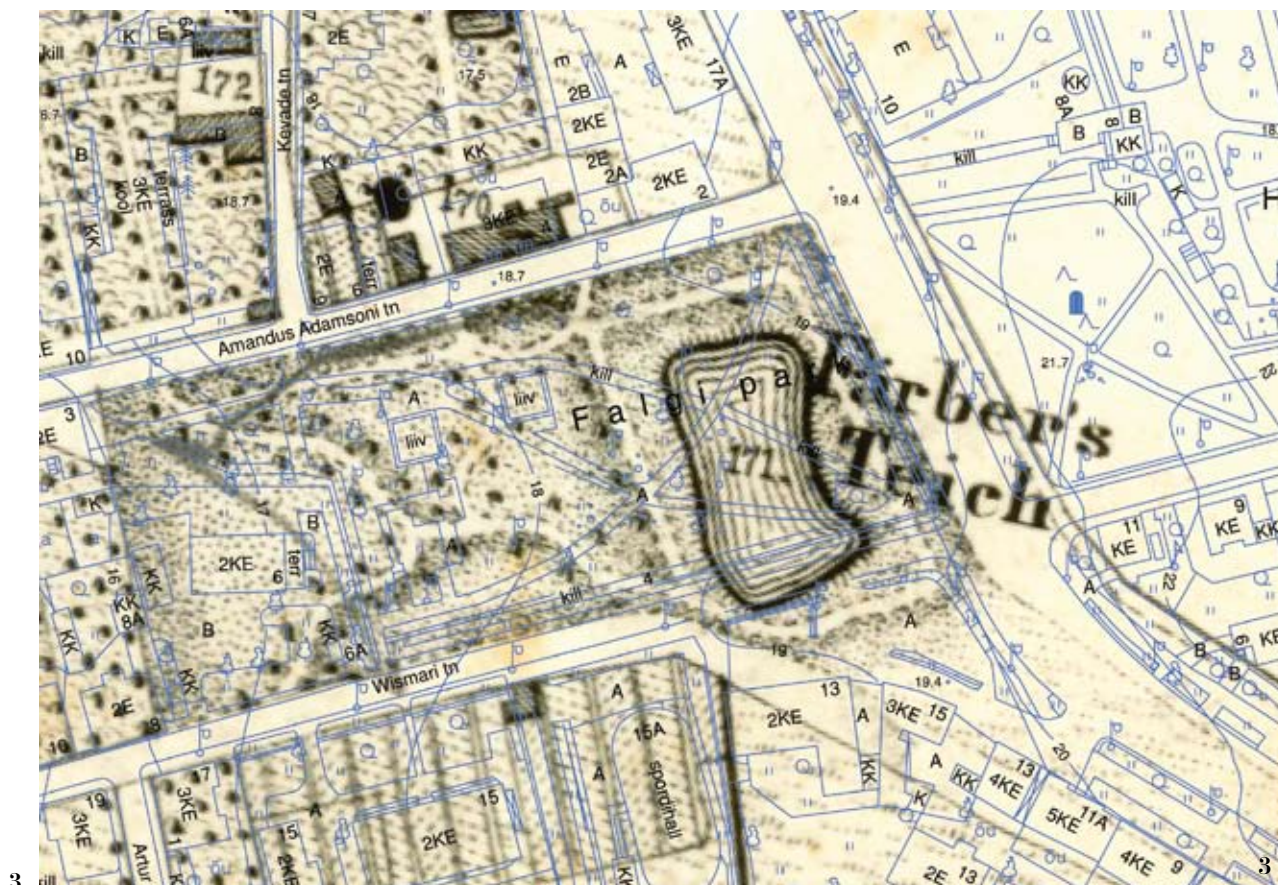

1

2

1. 1699. a: huvitav asustumuster Maakri ja Kivisilla kandis kummalgi pool Härjapea jõge. Paljud kinnistupiirid olid siin sarnased veel 19. sajandi keskelgi 2. 1825. a: Kalamajas Väike- ja Suur-Laagri, Vana-Kalamaja ja Soo tänavate vahelises kvartalis paiknenud Fjodor Stratilati kirik

3. 1856. a: praeguse Falgi pargi eelkäijaks olnud haljasala koos Värvali tiigiga

Piltide sidumist praeguse plaaniga alustasin uue-
matest, liikudes ajas tagasi, sest vanimatel kaartidel on
vähe praeguse olukorraga otse seostatavaid punkte. Sidu-
mispunktidenä (iga kaardi kohta mitusada) tulid arvesse
eeskätt kvartali-, kinnistu- ja majanurgad. Ideaalis eeldaks
kahel erineval plaanil esineva punkti üheks ja samaks
tunnistamine põhjalikumat uurimistööd arhiivis kinnistute
ajaloo alal. Kuna see ei olnud ala suuruse tõttu mõeldav,
tuginesin pigem oma subjektiivsele visuaalsele muljele,
mis mõistagi võis põhjustada vigu, sh võib olla ajaloolist
kaarti väänatud ekslikumaks, kui see originaalis oli. Seda
võimalust silmas pidades lisasin tööle kontrolli võimalda-
vad originaalskaneeringud. Säilitatud on andmed sidumi-
sel kasutatud punktide koordinaatide kohta.

Kogu töö on teostatud L-EST 97 koordinaatsüsteemi.
Sisuliseks tööks kasutati programmi ArcMap ja tule-
mus n-õ publitseeriti ehk tehti vaatamiskõlblikuks tasuta
allalaaditava ArcReaderi programmi abil. Ajaloolisi (raster-
kujul) ja tänapäevaseid (vektorkujul) kaardikihte saab arvu-
tiekraanil sisse ja välja lülitada ning kaardil saab liikuda
sarnaselt näiteks Maa-ameti internetikaardiga. Erinevaid
ajaloolisi kaarte on võimalik muuta koos kuvamiseks ja
paremaks võrdlemiseks soovitaval määral läbipaistvaks.

Kasutajal on võimalik saada viie minutiga ülevaade
mingi parajasti huvi pakkuva tänapäevase kinnistu maa-
ala ruumilisest kujunemisest viimase 300 aasta jooksul –
teatud tinglikkusega tagasi projitseerituna võib-olla veelgi

kaugemale. Ehkki osa plaane hõlmab ka vanalinna, panin
rõhu eeslinnadele, kus muutused on olnud suuremad.
Siiski võib plaanide uurimisel paljudes piirkondades tähel-
dada ka ajas üllatavalt kaugele jälgitavaid struktuure (kui
mitte hooneid, siis krundipiire või vähemalt tänavavõrku).
Vanalinna kohta kasutatud mõõtkavas plaanid palju uut
infot ei anna (erandiks on 1825. aasta plaan, vt tabeli
positsioon 2).

Töö täpsusastet tõsiteaduslikul meetodil mõõta on
raske, sest ajalooliste plaanide tase, sidumispunktide jao-
tumine teatud piirkondade vahel ja usaldatavus on väga
erinevad. Seda võivad aidata edaspidi hinnata võrdlev
analüüs üksikinnistuid puudutavate detailsemate plaani-
materjalidega või näiteks arheoloogiliste uuringute käigus
dokumenteeritavad kinnistupiire tähistavad rajatised ja
hoonevundamendid. Kui tahta siiski nimetada mingit usal-
datavuse orientiiri, näib, et vähemalt vanalinna ja suuremate
maanteede ümbruses on täpsus keskmiselt 5–10 m piires.

Praeguseks on kõnealune töö elektroonilisel kujul
tehtud kättesaadavaks ka uurijatele Tallinna Linnaarhiivi
lugemissaali arvutis. Kahtlemata on tegu ainult ühe vahe-
etapiga töös olemasolevate linnaplaanidega ning tehtu
peegeldab praegusi tehnoloogilisi võimalusi. Loodetavasti
on Tallinna ajaloolise topograafia ja linnastruktuuride
uurijatel sellest kasu, eriti mis puudutab uusaegseid ees-
linnu. Potentsiaalsete järeltunde arv näib olevat peaaegu
piiramatult kasutaja huvist.

AJALUGU

PÕLISBALTI MAJAD ON MEIE LINNADE VÄÄRIKAIMAD VANAKESED

Oliver Orro

MIS ON PÕLISBALTI MAJAD?

Meie vanim üsna ulatuslikult säilinud majatüüp on ühekorruseline kõrge poolkelpkatuse ja riskülikukujulise põhiplaaniga mantelkorstnaga hoone, mida mõõdnud sajandi saksakeelses teaduskirjanduses nimetati väljendiga *urbaltisches Haus*.

Eesti keeli on seda kutsutud algbalti, ürgbalti ja ka vanabalti majaks. Siinkirjutaja on pakkunud välja nime-tuse *põlisbalti* majatüüp, mis peaks ehk kõige paremini edasi andma saksakeelse termini *urbaltisch* sisu, samas justkui rõhutades kontinuiteeti – nende majade kuulumist mitte ainult minevikku, vaid ka olevikku ja tulevikku. Põline on ju miski, mis oli, on ja jääb (vrd kasvõi fraasiga *priiuse põlistumise päev* jmt käibeväljendite tähendusruumiga).

Nimetus iseenesest on saksakeelsetes ringkondades tuntud olnud ilmselt juba õige ammu. Teaduskirjanduses pärineb see baltisaksa mõisauurijalt Heinrich Pirangilt¹ ja eesti uurijate käsitusse on see jõudnud etnoloog Gustav Ränga², arhitektuuriajaloolaste Helmi Üpruse, Juhan Maiste, Epi Tohvri³ jt tööde kaudu. Lisaks konkreetsele hoonetüübile on terminiga *urbaltisch* iseloomustatud ka laiemalt siinset talupoeglike sugemetega maa- ja väikelinnabaroki arhitektuuri- ning ehitusvõttestikku.

Kohaliku maalähedase ja raskepärase baroki ehituslaadiga seostatav põlisbalti majatüüp esindab meil saksapärase ehituskoolkonda ning selle eeskujuks oli ilmselt Preisi talupojaelamu. Samas ei saa eitada ka Rootsi talupojaarhitektuuri ja lihtsamate linnaelamute mõju. Hoonetüübi genees vajaks lähemat selgitamist.⁴

Üldvormilt sarnasena ehitati Eestis 17.–19. sajandil mõisate härrastemaju, valitseja- ja moonakamaju, kirikumõisu ja köstrimaju, hiljem ka kihelkonnakoole, vanemaid vallamaju ning erandina taluhäärberidki. Käesolevas artiklis keskendutakse linnamajadele.

LEVIK, EHTUSAEG JA KAITSTUS

Põlisbalti maju leidub kõigis Eesti linnades, mille hoonestus on hakanud kujunema enne 19. sajandi keskpaika. Nende majade säilivus on erinev; võib öelda, et mida suurem linn, seda halvemini on vanimad puithoonetüübid säilinud.

Tallinnas võib kohata selliseid maju veel vaid vanadel fotodel – alles on ainult J. Poska 19 krundi hoonestus⁵. Tartus on mõni maja siin-seal alles (kesklinnas Jaani kiriku ümbruses, Karlova kandis Kalevi tänaval jm),

märksa rohkem kohtab neid aga Pärnus, Valgas, Viljandis, Haapsalus jt maakonnalinnades. Võrus on sedalaadi maju linna tekkimise ajal olnud tõenäoliselt palju, kuid alles on vaid üksikuid. Vast kõige ilusam valik ootab arhitektuurihuvilist uudistajat Rakveres. Põlisbalti majatüüp levis peale linnade ka alevites, nii võib leida neid maju Otepäält, Tõrvast, Rõngust jm.

Põlisbalti maja kujunes välja 17. sajandiks, enamik praeguseini säilinud näiteid on 18.–19. sajandist. Mitmel pool kohtab siiski maju, mille puhul võiks oletada pärimist Põhjasõja-eelsest ajast. Käsitlustes on väidetud, et selles sõjas hävis kogu puithoonestus, kuid allikatest tuleb välja, et vahetult sõja järel olid üksikud majad alles ja ei saa välistada, et mõni neist seisab siiani (paaril juhul toetab seda ka dendrokronoloogiline dateering).⁶

Koos baroki hääbumisega põlisbalti ehitusviis siiski ei kadunud. Üksikuid selliseid hooned ehitati väikelinnades veel 19. sajandi esimesel poolel ja isegi keskpaigas, eirates toona kehtinud klassitsistlikke tüüpfassaade ja viidates neile üksnes detailides. Valdavalt on põlisbalti majad (erinevalt neile järgnenud tüüpfassaadide ajastu hoonetest) ehitatud veel kohalike ehitusmeistrite juhtimisel ilma ametlikult kinnitatud ehitusprojektita.⁷

Enamik neist hoonetest asub muinsuskaitsealal, mõni on eraldi mälestisena kaitse all (sageli juba nõukogude ajast), kuid on ka neid, mis muinsuskaitsealalt kõrvale jäänud. Mõne ehedamalt säilinud näite puhul võiks kaaluda mälestiseks tunnistamist. Põlisbalti majad kui kohaliku asustus- ja ehitustraditsiooni tunnistajad on kindlasti väärt säilitamist ning eeldavad arhitektuuri konserveerimise seisukohalt professionaalset kohtlemist, mida on ilma riikliku kaitseta raske tagada.

Ka kaitse all olevate majade puhul ei ole restaureerimine kulgenud alati viperusteta. Lammutamine neid hooned enamasti ei ähvarda (tühjaks jäänutena on nii mõnigi küll maha põlenud), kuid säilimist ohustab kohati restaureerimistööde küsitav kvaliteet. Nii on see eriti juhtudel, mil hoone paikneb muinsuskaitsealal, kuid pole eraldi mälestis või kui ei suudeta tagada piisavaid uurin-guid. Raskusi on ajaloolise substantsi väärtustamisega: juhuslikke lahendusi esineb nii värvivaliku, juurde- ja ümberehituste, avatäidet kui ka interjöörü puhul.

Kuna tegu on tavavaataja jaoks mitte väga atraktiivsete ja sageli kehvast seisusest hoonetega, vajaksid need senisest enam teadvustamist ning professionaalide tähelepanu ja toetust. Rohkem kui n-ö surnuks restaureeritud maju

1

2

3

4

5

1. Varem üsna sagedane murdkelpkatus on meie linnadest kadumas, aga seda leidub veel Lätis. Restaureeritud maja Ventspilsis

2. 1770. aasta paiku ehitatud elamu Viljandis aadressil Tartu 19 oli üks esimesi kodanikumaju, mis kerkis väljapoole endist vanalinnaala.

Klassitsismiajastul lisati hoonele sissekäigu ette pisike sammastportikus 3. Sellel majal Kuressaares on taastatud rajamisajastule omane ülekatttega püstlaudis. Tumepunane värvitoon mõjub vernakulaarse baroki traditsioonis üsna usutavalt 4. Hoone Kohtu 16 Kuressaares, kus on teiste Eesti linnadega võrreldes üldse rohkem põlisbalti-tüüpi kivimaju. Fotod Oliver Orro 5. On ka otsaga tänava poole pööratud poolkelpkatusega maju (esiplaanil), mis nn slobodaa-tüüpi tänavaseintesse liitudes toimusid omalaadse üleminekuvariandina vanemate kohalike ehitustraditsioonide ning Vene tüüpfassaadidest mõjutatud agulihoonete vahel. Jõe tänav Tallinnas, foto 1920. aastatest. Hooned on hävinud. Foto Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv

leidub selliseid, mis vaikselt hääbuivad, surres hoolimatuse ja hooldamatuse aeglast surma. Sama iseloomustab teisi ajaloolisi hoonetüüpe väikelinnades. See on pigem regionaalpoliitiline kui muinsuskaitseprobleem, ent kõige vanemate ja väärtuslikumate ehitiste puhul torkab selline unustus eriti valusasti silma.

MAHUD JA TÜÜBID

Põlisbalti maju saab jagada mitmeks alatüübiks. Epi Tohvi on pidanud pikaks venitatud raskepäraseid variante (nn pikad baltlased) kõige vanemateks ning kompaktsema mahuga, ruudulähedase põhiplaaniga ja enamate stiiliarhitektuuri tunnustega hooneid mõnevõrra hilisemateks.⁸

Siinkirjutajale tundub, et Eestis on samal ajajärgul ehitatud väga erineva mahu ja proportsiooniga põlisbalti maju. See on siiski vaid hüpotees, millel tõestus puudub, sest enamiku hoonete ehitusaeg on teada ainult umbkaudselt, ka on nende üldkuju ajas muutunud.

Küll aga on linnati näha eripära nii detailikäsitluses kui ka hoonemahtudes. Valgas on näiteks pikemate ja tüüpilisemate põlisbalti majade kõrval ehitatud üsna palju tõeliselt pisikesi maju, nii-öelda minieksemplare, millest on säilinud üksikud. Võrus on olnud levinud ulalusetatolised katusealused hoovikülgedel jne. Kuressaares ja Haapsalus on hooneid, millel on põlisbalti majadele omase raskepärase poolkelpkatuse asemel tavaline viilkatus, mis näib olevat algne lahendus, kuid detailikäsitluse, mantelkorstna, plaanilahenduse ja ehitusaja poolest liigituks need muidu igati *urbaltisch*-rühma.⁹

Varem üsna sagedast murdkelp- või mansardkatust ei kohta Eestis põlisbalti linnamajadel enam peaaegu üldse. Seda on praegu näha üksnes mõne mõisahoone puhul ning Läti väikelinnades, kus vanemaid väikeelamuid on rohkem alles. Pärnus leidub tüüpiliste põlisbalti elamute kõrval teisi suhteliselt tagasihoidlike linnamajade tüüpe, mis moodustavad omalaadse ülemineku vernakulaarsemate põlisbalti hoonete ja uhkemate baroksete linnaelamute, st kohalike ehituskommitee ja n-ö päris stiiliarhitektuuri vahel.¹⁰

Samasugused erivariandid, mida ei saa taandada päris krestomaatilisteks *urbaltisch*-hoonetüübi esindajateks, kuid mis kuuluvad oma rajamisaja, mõningate ehitustehniliste ja arhitektuursete joonte poolest siiski samasse ooperisse, on ka praegused Tartu Mänguasjamuuseumi majad.¹¹

Esialgu oli tegu üsna kompaktse mahuga hoonetega, kuid õige pea hakati hoovikülgedele ehitama lisatiibu ja eeskodasid, trepikäike, keldrissepeäse ja muid lisamahte, mis muudavad õuemaastikud väga dünaamiliseks. Klassitsismiajastul ehitati tänavakülgedele sissekäigu ette miniatuurse sammastortikusena kujundatud eeskodasid-varikatuseid (säilinud näiteid on Viljandis ja Paines, mujal valdavalt hiljem uuesti lammutatud). Nii ei paista algne iseloomulik maht kõiksuguste „putkade” tagant enam väljagi.

Mõistagi on nüüdisaegsel projekteerijal kiusatus hoone sekundaarkihistustest vabastada, kuid siin peituvad omad ohud. See võib tähendada vajadust rekonstrueerida pikki fassaadilõike oletuste järgi. Teiseks muutuvad just hooviküljed selle käigus mõnikord ebausutavalt lagedaks ja kaotavad suure osa oma ehedalt agulilikust võlust.

PÕHIKONSTRUKTSIOONID

JA KATUSEKATTED

Puitmajad ehitati rõhtpalkhoonetena. Kiviehitised, mida selle hoonetüübi seas samuti leidub, võivad olenevalt piirkonnast olla nii tellis- kui ka paeseintega ning need olid üldjuhul krohvitud. Mõnel majal on mõni hooneosa, näiteks üks otsasein, ehitatud vahvärkkonstruktsioonis.

Palkhoonete juures kasutati kohati suhteliselt arhailisi nurgaliiteid, mis moodustasid seinapinnast eenduvad nurgapähikud. Kaitseks ja linlikuma üldilme saavutamiseks kaeti need püstlaudadega. Hiljem tõrjusid moodsamad ehitusviisid need nn üleehitusnurgad linnadest välja, kuid provintsis ehitati selliseid maju veel 19. sajandi keskelgi.

Puitkonstruktsioonide seisukord on kõikuv, ehkki paljudel juhtudel üllatavalt hea, isegi majade puhul, mis väljast näivad väga rääbakad.

Eritähelepanu väärivad katusekonstruktsioonid. Kuigi suur osa neist on hilisemad, leidub ka väga vanu ja põnevaid konstruktsioone, kus näeb harvaesinevaid tappliiteid ning vanade puidukaitse- ja viimistlusvõtete jälgi. Siin-seal on ilma lähema uurimiseta lammutatud või täielikult ümber ehitatud 18. sajandi konstruktsioone, mis vajaksid senisest teadlikumat lähenemist.

Katusekattematerjalidest levisid eelkõige kivikatused. Plekk on valdavalt hilisem ja seostub 20. sajandi alguse ümberehitustega. Vanadel fotodel on paljudel majadel näha hoopis pappkatused, millest praeguseks on mõni säilinud eterniidi all. Puitkatustest esinesid nii pilpa-, laastu- kui ka laudkatused. Kuigi tuleohutuseeskirjadega püüti tiheasustuses puitkatuseid keelata, püsisid need väikelinnades visalt. Enamik praegu hilisemate kihtide alt leitavaid laudkatuseid on siiski algusest peale mõeldud aluskatuseks.

Kui võimsate, tänapäeva arusaamade järgi täiesti tarbetult üledimensioneeritud vahelaetalade pealt otsustatakse liivtäidis eemaldada (alati tuleb mõelda, kas see on ikka vajalik!), on sedavõrd vanade hoonete puhul tarvis jälgida, mis selle seest välja tuleb. Sealt võib ilmuda mõndagi ootamatut ja väärtuslikku, nii juhuleide kui ka teadlikult peidetut. Mõisahoonete ja kirikute puhul on nn põõninguarheoloogia ehk juba harjumuseks saamas ning lihtsate, kuid pika ajalooga linnaelamute puhul ei ole asjatu selle vajadust eraldi rõhutada.

PAIGUTUS LINNARUUMIS

Harilikult paigutuvad põlisbalti majad tänavajoonele. Mõnel pool võis tänav ja maja vahel kulgeda kraav ning seepärast leidub ka üksikuid tagasiastega või isegi rohkem krundi sügavuses asetsevad hooneid.

6

7

8

9

10

6. Pärnus leidub väga huvitavaid barokse vormiga maju, ent paljud neist on 1970.–1980. aastail valdavas osas uuest materjalist üles ehitatud. Seejuures tugineti siiski põhjalikele uuringutele 7. Suhteliselt heas seisus ja suure restaureerimispotentsiaaliga elamu Valgas Põllu 4 võiks võtta mälestisena kaitse alla 8. Ilmselt 18. sajandil ehitatud elamu Rakveres Õllepruuli 6 on vaatamata ulatuslikule restaureerimisele säilitanud arhailise ilme, millele aitab kaasa linnakontekstis haruldane laastukatus 9. Linnakodaniku muuseum Rakveres Pikk 50 on välistunnustelt üks kõige täiuslikumaid põlisbalti majatüübi esindajaid, ehkki hoone taastati nõukogude aja lõpus koopia. Algselt säilis ainult mantelkorsten 10. Massiivse mantelkorstnaga elamu Haapsalus Rüütli 4, kus olevat peatunud tsaar Peeter I. Hoone on kannatanud nõukogudeaegse nn majavalitsuse remondi tõttu, kuid ajalooline tüüakas kehand on hästi loetav. Fotod Oliver Orro

Valdav oli traditsioon paigutada hoone tänava poole pikiküljega, kuid esineb ka otsaga tänavale suunatud maju. Arvamus, et sellised majad on hilisemad ja seotud juba klassitsistlike vene tüüpfassaadide mõjuga, ei pea täielikult paika, ehkki teatud üleminekutüüp tõepoolest esines. Selline asend on enamasti tingitud kinnistu kujust, võib olla aga tekkinud ka siis, kui krundile püüti paigutada mitu maja.¹²

Tuleb arvestada, et põlisbalti majad mõjusid linnaruumis hoopis teisiti ajal, mil nende lähiümbrus polnud veel nii tihedalt täis ehitatud kui tänapäeval. Üldiselt on tunda 18. sajandil oluliseks saanud püüdu korrastatuma ja reguleerituma linnaruumi poole, seda ka puithoonestusega väikelinnades.

VUNDAMENT JA KELDER

Sagedaseks probleemiks on n-õ pinnasesse uppumine, sest enamik põlisbalti maju linnades on ehitatud väga madalal soklil, mõnelgi puhul peaaegu ilma vundamentideta. Seetõttu on need hooned eriti tundlikud tänavaremondi käigus pinnase tõstmise suhtes¹³. Kõige halvemasse olukorda on nii sattunud mõned nõlvadele ehitatud majad, nagu eriti grotesksel kujul võib näha Valgas.

Teisalt leidub ka maju, mis on täiskeldriga (vahel võlvitud; mõnel asub keldris kaev) ja väga korralikult vundeeritud. Päril paljudel juhtudel võib oletada praegu nähtava hoonekehendi püstitamist mingi veel vanema ehitise vundamendile. Seetõttu on kellerdatud hoone suuremate ümberehitustööde eel alati tarvis kaaluda arheoloogilise järelevalve vajadust.

VÄLISVIIMISTLUS

Väliselt olid majad tüüpiliselt kaetud laia voodrilauaga. Laudade laius, paksus, puidu kvaliteet ja võimsad sepanaelad, millega lauad omal ajal seina lõõdud, on seejuures kokku vägagi muljetavaldavad. Tegu võib olla nii rõht- kui ka püstlaudisega, viimast esineb rohkem hoonete otsa- ja hoovikülgedel.

Esineb väga erilisi ja vanaaegseid voorderdusi, näiteks nn kõrvulaudist: tuleb ette, et profileerimata lauad on lihtsalt tihedalt teineteise kõrvale seina lõõdud, vahel on tegu täispunnlaudadega (nagu oleks põrandalauad seinas). Seda võtet kohtab siin-seal isegi veel klassitsismiajastu puumajadel. Erandina on kasutatud kisklaudu, mis on ainult välisküljelt siledaks hõõveldatud ja servadest soonhõõvliga käsitsi soonitud. Paljudel majadel on laudis hiljem, historitsismiajastul või nõukogude ajal vahetatud.

Millal hooneid linnades laudisega üldse katma hakati, ei ole täpselt teada. Ilmselt sai see valdavaks 19. sajandil. Pärnust on avastatud elamuid, millel on krundinumbrid kirjutatud otse palkseinale, seega pidi ehitise vähemalt mõnda aega olema laudiseta. Teisalt on palkidele kantud värv, enamjaolt on see ookerkollane või Rootsi punane, nn keeduvärv (nt Lihulas).

Tuleb ette ka krohvitud palkhooneid. Krohvimine on harilikult selgelt hilisem (krohvi all on laudis paljude vär-

vikihtidega), mõnel juhul seevastu väga vana, vahest isegi algne viimistlusviis.

Kivimajad olid enamasti krohvitud ja napi dekooriga. Suuremate üldistuste tegemiseks on neid ümberehitamata kujul säilinud liiga vähe. Värvilahendusi on seni üldse napilt uuritud. Ühe tähelepanekuna võib märkida sügavroheliste toonide korduva esinemise puitmajade alumistes viimistluskihtides, ent 19. sajandi teise poole majade puhul jääb see märksa harvemaks.

AVATÄITED

Küllalt probleemseks kujuneb restaureerimisel avatäidete mitmekesisus. Varem „barokiseeriti” enamik seda tüüpi maju restaureerimise käigus üsna iseenesestmõistetavalt, vahel julgelt fantaasiat rakendades. Tänapäeval on lahendusi leida palju keerulisem.

Põlisbalti hoonetele iseloomulikud väikeseruudulised baroksed aknad on tavaliselt alles ainult otsaviiludel põõninguakendena, vahel sealhulgas juhtudel, kui põõning on osaliselt eluruumidena välja ehitatud (nn lakatubadega majades). Põhikorruse akendena on need originaalkujul pigem harv erand.

Esimesel korral kui peamisel elukorral tehti rohkem ümberehitusi ja selle käigus muudeti ka aknaid. Samuti võisid mõnel majal olla algusest peale moodsamad, klassitsistliku kuueruudulise jaotusega aknad. Siiski on avad siin-seal säilitanud vana ruudulähedase üldkuju, mõnel pool on alles suisa ürgvanad raamid (sellele osutavad peene vormiga baroksed või varaklassitsistlikud nurgikud).¹⁴ Paljude majade avasid on suurendatud 20. sajandi algul äriruumideks muutmise käigus, samuti nõukogude ajal.

Selgelt baroki või varaklassitsismiga seostatavaid algseid välisukse näeb vähe. Osa ukse on tajutatavalt arhailised, kuid oma rustikaalsuses suure stiiliajaloo kaanoniga raskesti seostatavad. Hoovikülgedel ja interjöörides kohtab õige lihtsaid püstplankudest ukse, mida vahel ei osata väärtustada ja mis restaureerimistööde käigus asendatakse. Vahel võib ajalooline, isegi algsena mõjuv uks olla oma asukohas hoopis sekundaarkasutuses. Paljud ukсед (sh väga dekoratiivsed) asendati nõukogude ajal iseloomutute, nn majavalitsuse ustega.

Originaalavatäiteid tuleb teinekord tööde käigus välja seinte seest — avad on ümberehituse käigus suletud ja aknad-ukсед jäänud uute konstruktsioonide sisse. Vahel võib projekteerija sattuda seetõttu rumalasse olukorda: kogu majale on juba mõne hilisema akna või analoogmaja järgi kavandatud ja tellitud uued aknaraamid, nüüd aga selgub, et algsed aknad olid sootuks teistsugused.

MANTELKORSTEN

Põlisbalti majadele oli iseloomulik keskne mantelkorsten. Mõnes väiksemas majas võib see hõlmata peaaegu kaht kolmandikku hoonest. Hilisemaid maju ehitati ka ilma mantelkorstnata, kuigi mantelkorstna traditsioon püsis hämmastavalt kaua — väikelinnades veel 19. sajandi

11

12

13

14

15

11. Kunagine Arensite maja Tartus Lai 24 on ehitatud üsna varsti pärast Põhjasõda. Krohvitud puithoone restaureeriti juba 1980. aastatel
12. Põlisbalti maja Otepääl. Alevites kerkis selliseid maju veel 19. sajandi keskel ja teisel poolelgi **13.** J. Kunderi 7 Rakveres — maja, kus olevat elanud legendaarne ärkamisaegne koolmeister ja literaat Juhan Kunder. Nii pinnase tõstmine kui ka erinevate avatäidete hulk teevad hoonest restaureerimise seisukohalt kõva pähkli **14.** Päris paljudele põlisbalti majadele ja nii ka sellele hoonele Võrus on hiljem lisatud kõrgem kolmnurkfrontooniga keskosa, mis annab ehitisele klassitsistliku ilme **15.** Roovialusega kalurielamu Kuressaares Lootsi 14. Algselt roo-, seejärel kimm- ja praegu pappkatusega maja, kus 1885. aastal peatus puhkusel olles Lydia Koidula, on uuema dendrokronoloogilise dateeringu järgi ehitatud 1820. aastail. Fotod Oliver Orro

16 Tallinnas on põlisbalti majad nüüdseks haruldus — üks vähestest on Poska 19, mis mõni aasta tagasi restaureeriti. Foto Martin Siplane

keskelgi.¹⁵ Leidus kahe mantelkorstnaga maju ja selliseid, kus korsten paikneb hoopis ühes otsas.

Paljud mantelkorstnad on aja jooksul välja lõhutud, sest kütmissüsteemide muutumise tõttu kaotasid nad oma funktsiooni ja võtsid tarbetult ruumi. Vahel on korstna kehandist säilinud ainult mingi osa ning mantelkorstnale viitavad üksnes inventeerimisjoonisel tuvastatavad kiviseinad keset puitmaja või suur pime ruum hoone keskel.

Korstnate algne roll kadus 19. sajandi teisel poolel koos kõõgi moderniseerumisega. Tavaliselt ehitati tollal korstnasse lõõrid (vahel koos ülaosa lammutamisega), nii et korsten jäi korstnaks, kuid sageli paigutati sinna näiteks vannituba. Paljud korstnaalused ruumid on seniajani lummayalt tahmased. Mõnel majal on korsten olnud nii jõuliselt domineeriv, et ümbruskonna rahvas on mõnda hilisemate hoonete keskel säilinud *urbaltisch*-elamut kutsunud hüüdnimega *korstnamaja*.

Korstnad (ka hilisemad) moodustavad olulise katusesepinda liigendava elemendi. Hoonetel, mis on viidud üle keskküttele ja kus korstnad on restaureerimisel üldse ära jäetud, mõjub kõrge katus ühegi korstnapitsita ehmatavalt tühjana.

ELUSKEEMID JA SISSEPÄÄSUD

Eluskeemid võisid olla küllalt vaheldusrikkad, sõltudes hoone asukohast, suurusest ja tellijast.

Algselt oli valdavalt tegu ühepereelamuga, vahel koos töötoa või äriruumiga. Enamik hooneid oli lihtsa põhiplaaniga, nelja sümmeetriliselt ümber mantelkorstna koonduva toaga. Mõnikord oli tänava pool suurem, saali mõõtu elutuba. Nagu maal, paiknesid ka linnaelamutel vahel otstes kütmata, ainult suvel kasutatavad lisakambrid.

Sissepääsud võisid paikneda nii tänavaküljel, hoone otstes kui ka ainult hooviküljel, asetusega nii fassaadi keskel kui ka servades. Sageli on sissekäigu asukohta korduvalt muudetud. Mingil juhul ei tasu naiivselt arvata, et algul oli igal majal välisuks just tänavafassaadi keskel. Juba 19. sajandil hakati hooneid kohandama korterelamuteks ja peaaegu igale korterile üritati tekitada eraldi sissepääs õuest.

PISUT KA INTERJÖÖRIST

Mõistagi ei ole säilinud autentseid interjööre. Mõnes majas on aga eriti rikkalikult erinevaid viimistluskihte, selgelt võib eristada historitsismiajastu, 1920. – 1930. aastate ja nõukogude aja muudatusi. Sageli on iga ajastu

pakkunud midagi väärtuslikku ning see seab restaureerija keeruliste valikute ette, milliseid kihistusi eksponeerida. Palju näeb aampalklagesid, Poola laudist, laiu põranda-laudu, kummaliste proportsioonide ja oinasarvhingedega uksi jne. Päris uhkeid barokseid detaile (uksed, ahjud) on vaid mõnes üksikus majas. Teisal võib interjäär valmistada pettumuse – domineerib igav Nõukogude-aegne remont või on maja seest koguni ära „eurostatud”.

Tuleb rõhutada uuringute vajadust, sest mõnigi kord on varasemad kihistused hilisemate all peidus. Lihtsate majade puhul kiputakse seda võimalust unustama. Olu-lised on ka tapeediuringud, kuna on karta, et seda tüüpi majade remonditöodes on meie vanema tapeediajaloo kohta läinud kaduma hindamatuid teadmisi. Lisaks võib mõneski majas kahtlustada maalingute olemasolu – rohkem on neid välja tulnud küll põlisbalti tüüpi mõisa-hoonetest (Pidulas Saaremaal, Loodil Viljandimaal, Albus Järvamaal jm), kuid fragmente on leitud ka linnamajadest.

Kahjuks on muinsuskaitsealal paiknevate hoonete siseremont tehtud sageli ilma järelevalveta või on nende kohta koostatud aruanded ääretult lakoonilised, mistõttu info interjööridetailide kohta on kaduma läinud.

Tuleb leppida ka võimalusega, et hoolikatest uurin-gutest hoolimata ei leita majast siiski midagi huvitavat ning ka paljusid originaaldetaile ja -pindu ei saa restau-reerida ega eksponeerida – omaniku vähesel finantsvõi-mekuse või ruumide funktsioonide tõttu. See ei peaks aga tähendama originaali hävitamist, vaid pigem kinnikatmist.

KOKKUVÕTTEKS

Põlisbalti majad on meie linnade ühed vanimad ja kihistu-serikkaimad elamud, väärides sellisena erilist tähelepanu ja hoidmist. Mõistagi peab muinsuskaitse tegema teatud juhtudel kompromisse. Eriti väikelinnade puhul tuleb olla tänulik, kui keegi üldse jaksab ja soovib neid ürgvanu hooneid korrastada. Nõudmistega ei tohiks liiale minna.

Seal, kus võimalik, tuleks pöörata siiski senisest rohkem tähelepanu uuringutele, projektidokumentide kvaliteedile, headele restaureerimistavadele ja protsesside dokumenteerimisele, samuti hoolimatute omanike korrale kutsumisele. On ju kahju, kui nii väärikad hooned kaota-vad oma näo mõistmatuse ja teadmatuse tõttu või kui neil lastakse meie silme all lihtsalt kokku kukkuda. Seetõttu ei olnud ehk asjatu meelde tuletada mõningaid algtõdesid, mis kirikute ja mõisatega tegeledes tunduvad iseenesest-mõistetavad, ent argisema arhitektuuri puhul kipuvad vahel ununema.

- ¹ Pirang, Heinrich. Das Baltische Herrenhaus I. Riga, 1926, lk 32.
- ² Ränk, Gustav. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland, Uppsala, 1971.
- ³ Vt lisaks publitseeritud töödele näiteks: Tohvi, Epi. Linnaplaanide kujunemine ja puitarhitektuuri näited Lõuna-Eesti linnades: Viljandis, Võrus, Tartus, Valgas ja vastavates maakondades 18. sajandi lõpust kuni 19. sajandi keskpaigani. Tartu, 1997. MKA A-4941.
- ⁴ Tohvi, Epi. Eesti puitasumite kujunemisest ja elamutüüpidest. – Eesti puitarhitektuur, Tallinn, 1999, lk 87–89. Preisimaa mõju kõrval rõhutab Tohvi, et samaseid talupoja- ja alevielamuid on ka Hollandis, Inglismaal jm.
- ⁵ Nende kohta vt täpsemalt: Orro, Oliver. Head rootsiaegset tolmu on põõningutel veel ehk ürgonnid Kadriorus. – Muinsuskaitse aastaraamat 2011. Tallinn, 2012, lk 27–29.
- ⁶ Tõsi, need Kalvi Aluve tehtud kunagised dateeringud tuleks nüüdisaegsete meetoditega üle kontrollida.
- ⁷ Mingid ehitusjoonised olid paljudel juhtudel ilmselt siiski olemas, kuid pole sageli säilinud. 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi esimese poole kubermanguvalitsuse ja magistraatide ehitusarhiivid on väga lünklikud.
- ⁸ Tohvi, Epi. Eesti puitasumite kujunemisest ja elamutüüpidest. – Eesti puitarhitektuur. Tallinn, 1999, lk 88.
- ⁹ Kuressaare vanemate hoonete kohta vt lähemalt: Kallaste, Helen. Kuressaare puitelamute tüübid. Bakalaureusetöö. Tallinn, 2007. Käsikiri Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakonnas.
- ¹⁰ Parek, Elsbet. Pärnu barokk. – Ehitus ja Arhitektuur, 1975, nr 2, lk 48–50. Pärnu vanemate puit- ja kivi-elamute kohta on põhjalikud tööd koostanud ka arhitekt Rein Raie, käsikirjad asuvad Muinsuskaitseameti arhiivis.
- ¹¹ Hoonekompleksi ja selle restaureerimise kohta: Tamm, Egle. Kas Tartu mänguasjamuuseumi teatrimajal on mälestise tunnused? – Muinsus-kaitse aastaraamat 2010. Tallinn, 2011, lk 36–40.
- ¹² Eriti juhtudel, mil krundil oli üks maja juba olemas ja teine ehitati hiljem juurde. Sealjuures võib vanem maja olla hiljem lammutatud või ümber ehitatud, mistõttu hoonestuse genees pole visuaalselt loetav. Otsaga tänava poole suunatud majad lähevad kinnistu sügavuses küllalt tihti üle sama katuse all paiknevaks abihooneks. Tänav ääres võis asuda kauplus või töökoda, millest mitmeid näiteid on Paides.
- ¹³ Selliste majade päästmise mooduseid vt: Uuetalu, Heino. Pinnasesse uppunud majade uuendamine: puithoone soklipiirkonna kahjustatud seina- ja põrandakonstruktsioonide uuendamine. Paide, 2008.
- ¹⁴ Sageli on vanadest raamidest hiljem osa prõssipulki välja saetud, mistõttu võib neid olla esmapilgul raske ära tunda.
- ¹⁵ Tavaliselt on tegu vahevõlviga või roovialuse-tüüpi korstnaga. Mantelkorstnate tüpoloogiat on uuritud maa-arhitektuuris (vt Aluve, Kalvi. Mantelkorsten ja roovialune Eesti arhitektuuris. – Ehitus ja Arhitektuur, nr 2, 1970, lk 65–70), nii maakonda kui ka Kuressaare linna hõlmates hiljuti ka Saaremaal: Saks, Keidi. Mantelkorstnad Saare maakonnas. Bakalaureusetöö. Tallinn, 2014. Käsikiri Eesti Kunsti-akadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakonnas.

HARULDANE PALMSE REHEMAJA VÕETI RIIGI KAITSE ALLA

Heiki Pärdi

Taluehitisi on Eestis muinsuskaitse all väga napilt: 5260 ehitismälestise seast ainult 248 ehk alla 5%. Selle taustal, kui palju räägitakse talurahvakultuurist meie identiteedi ühe alustalana, on seda vähem kui vähe. Kui lisada, et neist vähestestki kaitsealustest taluhoonetest asub üle kolmandiku (88 mälestist) ühesainsamas Koguva külas, ei ole suureks rõõmuks põhjust. Pealegi jääb mulje, et ametnikel pole olnud taluarhitektuurist ei ülevaadet ega arusaama, sest registris on teiste seas hooneid, mille puhul ei ole just nende sinna väljavalimine mõistetav.

Seda suurem on heameel, et 2014. aastal kanti mälestiste registrisse üks tõesti haruldane, ainsana oma-suguste hulgas terviklikult säilinud rehemaja Lahemaal. Üldjuhul ei paista meie rehielamud silma ainulaadsusega, pigem hinnatakse neid kui siinse pärimusarhitektuuri põhialust. Kaitse alla võetud Hansurahva talu rehemaja Tõugu külas Vihula vallas Lääne-Virumaal on üks Palmse kandi uuenduslikest ja omalaadseist rehemajadest.

Pärast kümmekonna moodsa paekivist taluelamu (lahkelamu) ehitamist aastail 1840–1850 hakkasid Palmse mõisa omanik Carl Magnus von der Pahlen ja tema poeg Alexander ajakohastama ka Eesti põlist rehielamut.¹ Võib ainult oletada, miks nad selle töö ette võtsid. Arvatavasti oli peapõhjus selles, et tollane talurahvas eelistas eraldi elamule siiski rehemaja, sest see sobis tema eluviisiga palju paremini. Vaatamata oma puudustele – suur küttekulu, jahedad ja hämarad eluruumid, liiga palju erinevaid rakendusi – oli rehemaja ehitis, mis vastas kõige paremini tolleaegse taluelu vajadustele.

Aastail 1855–1870 lasksid Pahlenid ehitada ümberkaudseisse küladesse Võhmale, Ilumäele, Uuskülla, Tõugule, Võsuperre ja Palmssesse mõnisteist uutmoodi rehielamut. Neid võib meie rehemajade hulgas pidada lausa omaette Palmse-tüüpi rehielamuiks, millest vanim asub ilmselt Ojaäärse talus (esiseinas on kivi raidkirjaga „1855 A”) ja noorim Põismal (hoone korstnajaalal seisab aastaarv 1870).

Kõige tähtsam uuendus sellise rehielamu juures oli omapärane reheahi kinnise kerise ja võimsa korstnaga. Ainus terviklikult säilinud Palmse-tüüpi ahi asubki kaitse alla võetud Hansurahva talu rehielamu rehetoas. Nagu mujal Eestis, lammutati ka Palmsses 1960.–1970. aastail suures uuendamistuhinas hulganisti reheahje. Mitmes majas (Pernal, Pitkal, Põismal, Toomal) on küll alles korstnajaalas asuva ahju esikülj koos kaarja leeavaga, aga ahju ennast enam mitte.

Uus oli Palmse-tüüpi rehemajade juures seegi, et suurem osa neist ehitati üleni paekivist. Selliseid olid Uuskülas Toomal ja Jaanil (praegu varemeis), Ilumäel Jürirahva ja Kivikatku talus (varemeis, põles 1970. aastail maha), Tõugu külas Jürirahval (varemeis), Võhma külas Pernal, Võsuperes Ojaäärse (1970. aastail põhjalikult ümber ehitatud) ja Palmsses Põismal. Kolmes talus – Uuskülas Pitkal ja Prassi-Jaagupil (1960. aastail lammutatud) ning Tõugu Hansurahval – on rehetuba ja kambrid tavakohaselt rõhtpalkidest ning rehealune paekivist.

Välismõõtudel on kõnesolevad rehemajad üpris ühesuurused: pikkus kõikides 26,5 ja 29,5 meetri ning laius 10,2 ja 12 meetri vahel. Palju rohkem erinesid majad üksteisest siseruumide suuruse poolest. Näiteks rehetuba suurus võis erineda kaks korda: väikseim rehetuba oli Pernal (36,2 m²) ja suurim Ojaäärse (72 m²). Tõenäoliselt võeti ehitamisel arvesse nii pere suurust kui ka majapidamise laadi ja vajadusi.²

Avaramate rehetubade-kambritega hoonetel olid selle võrra väiksemad rehealused. Kõige suuremad eluruumid olid Ojaäärse ja Põismal. Koos kahe esiku ja kahe sahvriga (ees ja taga) oli Ojaäärse rehetuba suurus 94,5 m² ning kahe kambri pindala kokku 63 m², rehealune 121 m². Põismal oli rehetuba (selle hulka olid ilmselt samuti arvatud nii esikud kui ka sahvrid) väiksem (68 m²), toa enda suurus oli pigem alla 60 m². Seevastu olid kambrid veidi suuremad kui Ojaäärse (68 m²) ja rehealune tunduvalt suurem (143 m²). Teistes majades oli suurvambri pindala ligikaudu 30 m², väikese mõõdud kõikusid 14 ja 22 m² vahel.

Põhiplaanilt sarnanesid Palmse moderniseeritud rehemajad üksteisega, kuid ei olnud täpselt ühesugused. Näiteks Uusküla Prassi-Jaagupil, Ilumäe Jürirahval, Palmse Põismal³ ja Tõugu Hansurahval on rehetoa ees Põhja-Eesti rehemajale iseloomulik tagasiastega lahtine ulualune, teistel see aga puudub.

Uus asi oli tollal korralik kelder, veelgi enam kelder maja all. Mõnes Palmse talus, näiteks Põismal ja Ojaäärse, on võlvkelder rajatud maja kambritepoolse otsa alla, Toomal seevastu maja tagaküljele ehitatud väljaastesse. Üldse on meil ka hiljem rehemajade alla keldreid rajatud väga harva. Majade juures oli veel hulk muid, väiksemaid erinevusi.

Ehituslikus mõttes on huvitav, et kivihooneis olid kõik siseseinas ja rehekast laotud paest, kuid rehekasti lagi tehtud palkidest ning paekivivoodriga pealt kinni kaetud.

1

2

1. Väliselt on Palmse uut tüüpi rehemaja kõige ehedamana säilinud Palmse ligidal Põismal (1870). Siin on ainsana alles ka võimas paekivist korstnapits. **2.** Tõugu küla Hansurahva rehemaja ja perenaine Sirje Nõmme. Fotod Heiki Pärdi

3

4

3. Kivimajadel oli ka kivist rehekasti palklagi kaetud kivivoodriga. Tooma talu Uuskülas. 2011 **4.** Uue asjana tekkisid Palmse rehemaia kambrite alla korralikud võlvkeldrid. Põisma talu. 2012. Fotod Heiki Pärdi

Rehemajade algse sisestruktuuri kohta ei saa öelda midagi täpsemat, sest aja jooksul on kõiki neid maju vähem või rohkem ümber ehitatud. Üldjoontes oli ruumijaotus selline nagu Põhja-Eesti rehielamus tavaliselt: rehealuse kõrval asus kitsam ja kõrgem rehetuba, mille ees ja taga paiknesid aganikud, panipaigad ja lahtine ulualune ning otsas kaks kambrit. Otse ahju taga oli väike tagakamber, kus magasid peremees-perenaine ja väiksemad lapsed; selle kõrval asuv suurem eeskamber oli rohkem elutoa eest. Põismal oli suures kambris olnud kitsas tellisahi, mille esine oli $1,5 \times 1,5$ m ulatuses laotud servitellistest, ülejäänud põrand oli kaetud laudadega. Väikeses kambris ei olevat algul küttekollet olnud, alles Eesti Vabariigi ajal tuli sinna väike plekkahi.

Tõugu Jürirahval⁴, Toomal, Pitkal ja Pearnal on rehetuba nii eest kui ka tagant ümbritsetud kahekordse seinaga. Sama plaani järgi näib olevat ehitatud Jaani talu paekivist rehemaia Uuskülas. Esiküljel oli kahe seina vahel ühte kätt väike esik, kust üks uks viib rehetuppa ja teine suurkanbrisse, ning teist kätt sahvver. Esialgu on kõigil siinseil rehetubadel olnud paeplaatidest põrand. Ahi ulatus vastu rehetoa tagaseina, mille taga oli rehealuse poole avatud aganik. Toomal ja Pearnal asus aganiku kõrval pisike kamber, kuhu pääses nii rehetoa kui ka tagakambri. Tõugu Hansurahval on ahjutagune kamber hiljem muudetud köögiks — sinna ehitati pliiti ja välissein nihutati vahepeal väljapoole⁵. Pearnal on sama koha peale tekkinud

hiljem uks, kust pääseb puidust juurdeehitisse.

Hansurahva rehemaia võimas korsten, mis asub lee kohal ja aheneb sujuvalt ülespoole, ning kogukas ahi on laotud paekivist ja krohvitud valgeks. Kaks aampalki, millele toetuvad parred, on müüritud otsapidi ahjukere sisse. Ahju külgsena ülaosas on uksega peldiava, mille kaudu sai lasta keriselt rehetuppa lisasoojust. Kinnise kerisega ahju tulepesa võlvid on laotud Palmse mõisa tellisetehases põletatud S-katusekividest. Metallist keriseuks asub ahjusuu kohal. Ahju leeava on ülalt kumer, ahjusuud ümbritseb ümmargune metallvõru. Korstnajas on kaks suitsulõõri: vasakpoolne ahju jaoks, parempoolse kaudu juhti ära lee (hiljem ahju küljele lisatud pliidi ja tagakambri ahju) suits. Leeava kohal korstna esiküljel on orv kahe poolviltu asetseva siibriga, millest üks oli ahju- ja teine leelõõri sulgemiseks. Väikeses kambris on ahju tagaküljel umbes 70 sentimeetri kõrgune eraldi siibriga lesosarnane soepink.

Palmse-tüüpi korstnaga rehemaia juures äratav tähelepanu tõik, et kõikide rehetubade seinad ja laed on nõest süsimustad. Usutavasti on asi selles, et sügise viljakuivatamise ajal kõeti paari nädala jooksul ahju kinnise siibriga, et lasta suits tuppa. Ainult nõnda võis talumehe süda jääda rahule, et vili on kuivatatud nagu kord ja kohus.

Palmse rehemaia iseloomustab veel üks ja üldse mitte ebaoluline uuendus — köetavad kambrit. Ehkki kõigi tollaste majade kohta ei ole andmeid, sest osa neist on hävinud ja kõik teised ümber ehitatud, on üht-teist siiski teada. Näiteks Tooma talu rehemaia on reheahju tagaküljele ehitatud kambritevahelise kiviseina sisse oma-pärased kanalid. Need nõgised käigud viitavad selgesti oma otstarbele. Tollases Eestis leidis veel erakordselt vähe rehemaia, kus kambrit kõeti ja kus sai elada ka külmal ajal.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Palmse mõisnike 19. sajandi keskel ette võetud katse parendada kohaliku talurahva elamuid õnnestus rehemaia puhul hästi. Nad jõudsid meie rehielamute üldisest arengust mitme aastakümne võrra ette.

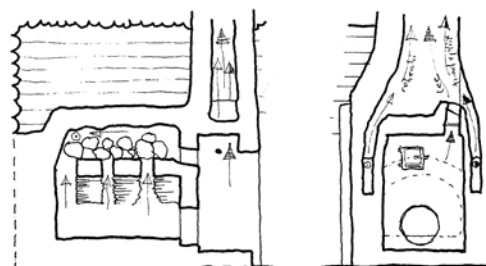
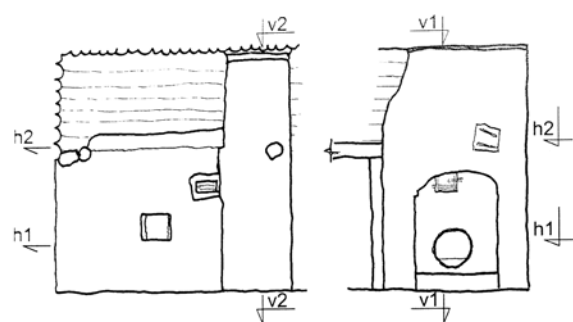
¹ Väga tõenäoliselt said Pahlenid innustust 19. sajandi alguses Liivimaa helgeimate peade ja edumeelseimate mõisnike (Tartu ülikooli professorid Parrot ja Krause, Hellenurme mõisa omanik Bruiningk jt) katset parandada Eesti talurahva elutingimusi. Tähtsaimaks pidasid nad muuta eestlaste elumajad suitsuvabaks ja selleks tuli need varustada korstnatega. Mõisnikud avaldasid trükistes mitu korstnaga lahkkelamu ja rehemaia joonist, mis võisid pälvida ka Pahlenite tähelepanu, kui need hakkasid oma mõisas ehitusuudusi tegema.

² Ojaäärse ja Põisma olid vabadikukohad. Neil oli maad üle kahe korra vähem kui teistel taludel, nad asusid mõisamaal ja erinesid enamikust päristaludest ka oma seisundilt.

³ Põisma ja Ilumäe Jürirahva majad olid algul väga sarnased, nüüdseks on mõlemad ümber ehitatud. Jürirahval kohandati rehetuba ja kambrit juba 1920. aastail loomapidamisruumideks, Põisma maja aga 1980. aastail suvekoduks. Reheahi oli siit juba varem välja lõhutud ning rehetoa kõrge lae ehk rehekasti alla ehitatud uus, madalam lagi.

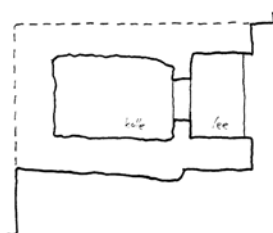
⁴ Siin on põhiplaani jooniselt näha, et tagumine aganik on kaotatud ja selle võrra rehetuba suurendatud.

⁵ 1990. aastate algul väljaaste lammutati ja algne tagasein taastati.

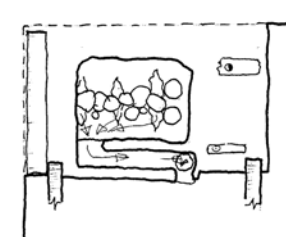

lõige v1

lõige v2

lõige h1 (h 550)

lõige h2 (h 1950)

5

6

7

8

5. Hansurahva reeahju lõiked. Joonis Joosep Metslang, 2011 6. Hansurahva võimsa korstnaga ainulaadne reeahi on siiani täiesti töökorras 7. Hansurahva reeahju võlv on laotud Palmse tellisetehase katusekivist 8. Massiivne paekivist korstnajaalg Põisma rehemaja pööningul. Fotod Heiki Pärdi

PEETER SUURE SADAM, UUS SÕJASADAM TALLINNAS

Robert Treufeldt

2014. aastal täitis 100 aastat maailmasõja algusest (alles tagantjärele selgus, et 28. juulil 1914 alanu oli kõigest Esimene maailmasõda). 2014. aastal võeti ka üle hulga aja mälestisena kaitse all rühm ehitisi, mis asuvad praeguse Mereväebaasi alal Tallinna Miinisadamas. Need ehitised, algne Miinisadam ise ja kogu tollane Tallinna sõjasadam on olemuslikult seotud protsessidega, millest algas Esimene maailmasõda.

Pärast Jaapani sõda koostatud Vene uue laevastiku-programmi täitmiseks otsustati rajada aastail 1907–1909 uus, Läänemere tähtsusele teine laevastikubaas Tallinna.¹ Vana sõjasadamat tarvitas kaubalaevastik ja too oluks uute laevade jaoks niikuinii väike. Nüüd hakati omandama vabasid alasid kesklinnast lääne pool alates Kalaranna ford (mis oli juba harilik kasarmulinnak) läänenurgast.²

Uue sõjasadama umbes 2,2 km² suurust ala piirasid veel Kalamaja kalmistu, Volta tehas, Tallinna manööveri-jaamast (praegune Tallinna Kopli kaubajaam) 1890. aastatel ehitatud sadamaraudtee haru ja Kopli tee. Läänes piirnes ala linnale kuuluva Kopli mõisa maaga. Sadamaala hõlmas asustamata Tükipealse poolsaare³, edasi pöördus piir põhja, jõudes madalmerd pidi Suure ja Väikese Paljas-saareni.

Väikese Paljassaare idaküljelt kavandati 1911. aasta plaani⁴ järgi Tallinna lahele umbes 2,5 km pikkune murtud kujuga muul, mis oleks põhjapiirina kaitsnud sadamaala (pindala u 3,5–4 km²) lainete eest. Hundipea poolsaarest idas olev lõunaranniku osa määrati miinilaevastiku sadamale, loodes asuv osa hooldelaevastiku sadamale ja lääne-osa kuni Tükipealse poolsaareni remondisadamale.

Tükipealse ja Väikese Paljassaare vaheline madalmeri pidi täidetama ning saadud maismaatüki kaldapealsele rajatama sõe-, õli- jms kaid ning kogu alale erinevate kütuste ladusid. Mõlema Paljassaare rannikut ja nende vahelist madalmerd oleks samuti suurel määral täidetud, kuid siia taheti rajada peamiselt laskemoonaladusid ja nende varustusteid.

Sadama haldus-, majutus- ja eluhooned, töökojad, elektrijaamad jms oleks paigutatud alale, mis jäi sadamaraudtee, Kopli tee, Sitsi mäel kulgeva Kopli mõisa piiri ja mere vahele. Venemaa Läänemere-laevastiku juhataja aseadmiral (maist 1913 admiral) Nikolai von Esseni (1860–1915) juhendamisel tehti aga sõjasadama (edaspidi Peeter Suure Sadam, PSS⁵) kava 1912. aastal ümber.⁶

Elluviimine tekitas kärbitud ja tegelikkusega paremini kohandatud kavadessegi veel suuremaid muudatusi.

PSSI suure rajamisulatus ja olemuslikult eri osades ilmnenud probleemide tõttu ei tulnud midagi välja ühest kompleksist, mis koosneks samal ajal valmivatest osadest. Seetõttu on mõistlik vaadelda kompleksi osade kaupa.

VANASADAM JA ADMIRALITEET

PSSI alluvusse jäi ka Admiraliteedi töökodadena tuntud tehas Vanasadamas. Nende tootmis- ja remondivõimsus oli väike ning ümberkorraldused oleksid olnud kallid, vajalikku laienemist oleks aga takistanud piiratud maa-ala. Niisiis hakati ehitama uut sadamat ja tehaseid (tinglik hilisem nimetus Remondisadam), et tulla toime sõja tõttu kasvanud töömahuga. Arvatavasti oleks uue sõjasadama valmimise järel viidud sinna üle ka Vanasadama Admiraliteedi töökojad.

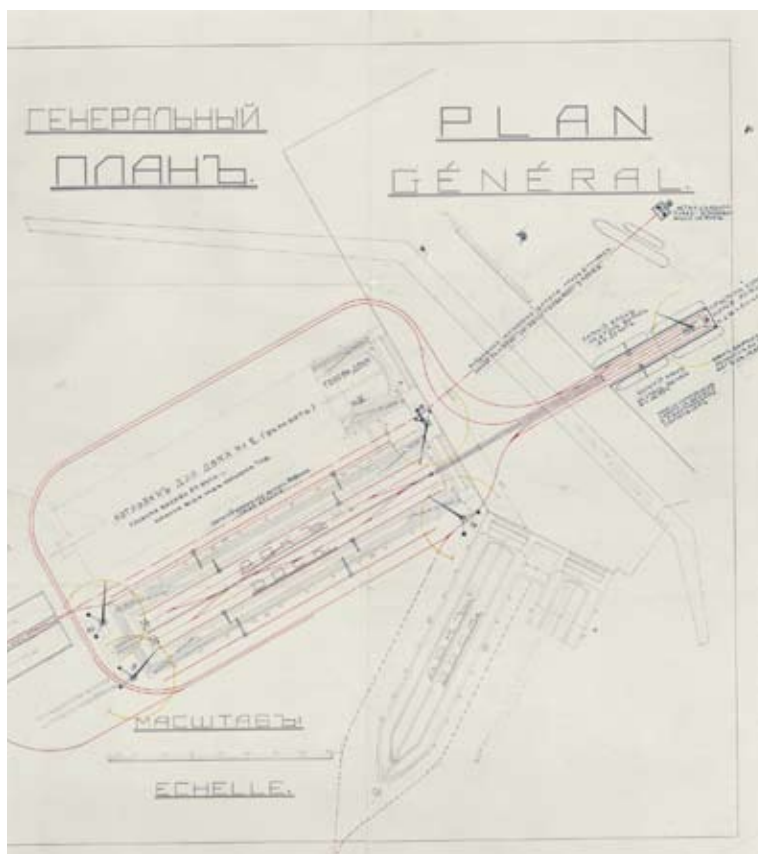
Vanasadamas sai sõja ajal (1916) suuri alasid endale hoopis Peeter Suure Merekindlus (PSM), mis rajas olemasolevatesse ehitistesse oma suurtükiväe laske-moonaladusid, garaaži, hobuste hoovi jms ning kesklaod. Viimase uus kitsarööpmeline raudtee võrgustik ühendati Tallinn-Sadama jaamaga, mis omakorda oli ühenduses kogu PSMi raudteevõrguga.

PÕHJAMUUL (HILJEM KIVISILD JA KATARIINA MUUL), SUUR PUUSILD JA LINNAK VÄIKESEL PALJASSAAREL

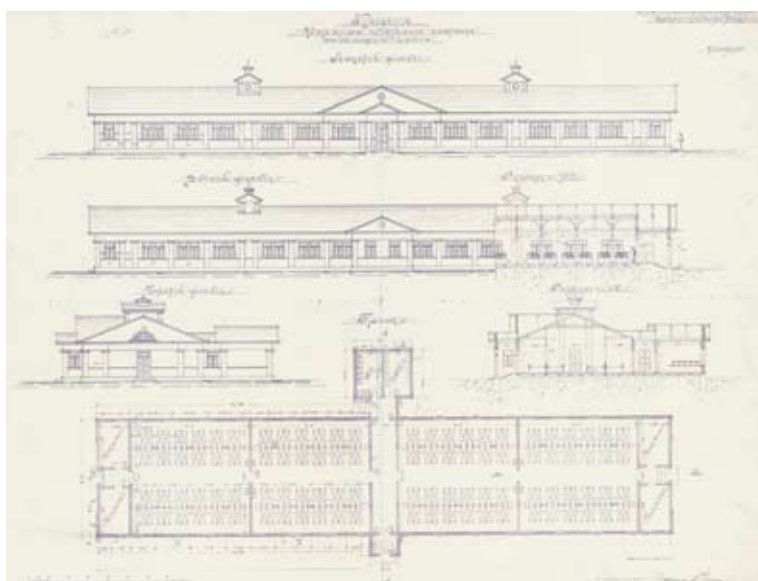
Muul kavatseti ehitada suuresti sarnasena 1911. aasta projektis olevaga, ent veidi rohkem liigendatuna. See rajati risti saare idarannaga, kus polnud erilisi looduslikke eeldusi. Muul oli kavandatud ainult lainemurdjana ja seal polnud kaikohti. Kokku saadi muuli valmis umbes pool kilomeetrit (kavandatud oli u 2,5 km).

Muulist 100 m lõuna poole rajati sellega rööbiti puidust lai sadamasild (hiljem tuntud kui Suur Puusild, mille varemed on tänapäevalgi näha). Sillale paigaldati 750 mm kitsarööpmeline raudtee ning rannikule kerkisid vajalikud ehitised (veetorn, pumbajaam, vedurikuur jm), mis teinud lähikonnas olevaid, peamiselt ehitusmaterjalide tehaseid ja ladusid. Raudteed oli kokku umbes 300 m.

Muuliehituse peamine element oli eelvalmistatud kivikbetoonist tahukas.⁷ Neid valmistati Suure Puusilla lähikonnas. Sealt toodi tahukad raudteed mööda sillale, laaditi ujukraanade abil pargastele ja lossiti graniit-puistega tasandatud alusele meres, taas ujukraanadega.⁸ Ühe tahuka mass oli erinevatel andmetel 25–30 t. Veel 1920. aastatel loendati Väikese Paljassaare sadamas vedelemas 280 kivitervikut.⁹

1

2

1. Üks üsnagi haruldane joonis lubab aimata, kuidas kavandati dokkide ehitamist. Joonisel on kujutatud 1. doki kaevetöödeks ülesseatud masinapark, laadimis- ja lossimislaevade asetus, varustusraudteede võrk ning kambriseinte ehituse betoonitehas. Dokikambri põhjas oli kaks kõisteed, mille lastivankrid tõmmati kallakut mööda üles otse töömaa taha lahesoppi ehitatud sillale. Kärgkastidele ja vaiadele rajatud sillal paiknes ka kõiste masinjaam. Silla mõlemal pool oli kaks kaikohta, mida teenindasid kaks portaalkraanat ja üks vantidega mastnoolkraana. Dokikambri lastivankreid teenindas süvendi põhjas neli ja pikiäärtel neli portaalkraanat. Süvendi nurkadel seisis neli vantidega mastnoolkraanat, mis tõenäoliselt teenindasid kambriseinte betoneerimistöid. Betoonitehase varustamiseks oli paigaldatud Eesti oludes teadaolevalt esimene kaabelkraana. Kraana algpüloon ja masinjaam oli paigutatud lahesoppi kärgkastidele. Kraanajaama ja kaldapealse vahele jäi parasjagu ruumi, et betoonitooret toovad laevad saaksid seal ankrusse jääda. Kaldapealsel oli kraanatee vahepüloon, sealt läks kaabel otse üle samal ajal süvendatava doki. Teisel pool dokitöömaad oli betoonitehase putsolaani, tsemendi ja liiva (küllap ka jämetäite) punkrid. Betooniseguri alt sõitis läbi kitsarööpmeline rong. Tehase taga oli kaabelkraana jäikjalgadega toetatud lõpp-püloon. Kraana sille oli mere pool 250 m ja maa pool 450 m, kokku 700 m. Lastivankri kandevõime oli 6 t. Kogu see toredus teenindas ainult ühe suure (1. doki) kambriehitust. Tõsi, varustusraudtee ja reidi kraanajaam oleksid jäänud kohale, kui oleks hakatud kaevama kõrvalasuva 2. doki süvendit, kuid muu paigaldis oleks mahukate tööde käigus ümber tõstetud. 1912. EAA 2479-2-8 2. Allveelaevnike meeskonnakasarmu vaated, lõige ja plaan. Ehitati kaks kasarmut, kumbki 192 mehe (nelja allveelaeva) jaoks. 1930 lammutati üks kasarm ja 1932 teine. Projekt 1913?, ehitatud 1916? EAA 2479-2-10 (negatiiv sinitrükist)

Toorehitisele kinnitati hiljem separaauast kobadega graniitkvaadritest vooder. Graniit toodi Upinnieme karjääridest Kirkkonumme aladelt Helsingist läänes. Muuliehitustöid juhtisid belglased, kes kogenud vesi-ehitajatena võisid selle tehnoloogia endaga kaasa tuua.

Belgia ehitusettevõtte Ackermans & van Haaren (AvH, tänapäevalgi üks maailma juhtivamaid vesiehitus- ja süvendustööde kontserne)¹⁰ tegi peale Tallinna sõjasadama ja laevatehaste ehitustöid ka Viaporis (tänapäeval Suomenlinna Helsingis), Peterburis ning Mõntu sadamas Sörve poolsaarel. Sõja algusest alates juhiti AvH tööd Haagi kontori kaudu, sest Saksamaa sõdis Belgiaga, aga Holland oli sõjas neutraalne.

Belglased rajasid saare idarannikule oma ehitusaegse linnaku. 1918. aastal jäid muuli ja linnaku ehitustööd seisma. 1921. aastal ehitati Tallinna Sadamavalitsus Suurelt Puusillalt läbi madalmeres Suurele Paljassaarele raudtee (kokku umbes 3 km), et viia Vanasadama ääres linna ohustavad miinilaod. Valdavalt puitehitistega linnak müüdi 1920. aastatel peamiselt Paljassaarte asukaile ehitusmaterjaliks, osa ehitisi kasutasid Eesti merevägi ja piirivalve. Lõplikult lammutas vanad rajatised Nõukogude merevägi. Tänapäeval on linnakust oletatav ainult ühe sepikoja vare.

1925. – 1926. aastal valmisid suurel saarel uued kivisti miinilaod. Kivisild ehitati ümber ja sinna rajati kaikohad (pollarid võeti teadmata tsaariaegselt ehitistest ja need on säilinud). Raudtee viidi Suurelt Puusillalt üle Kivisillale. Muul on tänapäeval kaitse all (mälestis nr 8793), kuid miks tuntakse seda hoopis Katariina muulina, pole selge. Ka Paljassaarte sõjaväeraudtee on kaitse all (mälestis nr 8792), ent tsaariajaga pole sel raudteel mingit pistmist.

KEISRI KÜLASKÄIK JA KEISRIPAVILJON

Muul ja selle ehituslinnak olid tõenäoliselt esimesed, mida sõjasadamas rajama hakati. Arvatavasti seepärast korraldatigi siin 12. juulil (vkj 29. juunil) 1912 sõjasadama nurgakivi (*resp.* põhjakivi) paigaldamise tseremoonia.¹¹ Programm kestis Tallinnas muidugi mitu päeva. Kohale tulnud keiser Nikolai II paigaldas oma käega põhjakivi ja nimetas uue laevastikubaasi ametlikult Peeter Suure Sadamaks.¹²

Mõnikord on aetud seda ehitamise pidulikku algust segi kaks aastat hiljem Peeter Suure Merekindluses kavandatuga. Merekindluse (see oli PSSiga küll mitmeti seotud) nurgakivi paneku tseremoonia pidi toimuma Meresektori osas 1914. aasta 13. juuli (vkj 30. juuni) ennelõunal Naissaarel ning Lõunasektori osas Mere- ja Maarinde ühendjuhtimiskeskuses Vääna-Vitil pärastlõunal. Läheneva sõja tõttu jäi keisri osalemine aga ära ja Merekindluses pidulikku üritust ei toimunudki.

Keisrile ja tema kaaskonnale rajati tseremoonia ajaks uued (ehkki ajutist laadi) ehitised. Peahoone püstitati tulevase peamuuli alguskohale ja veel 1920. aastatel teati seda Keisripaviljonina. Hiljem kasutas hoonet oma

kontorina Belgia ehitusettevõtte AvH. Aastal 1922 jäeti ühekorraseline paviljon kui riigile vajalik müümata, kuid sõnastati märkus selle kehva seisukorra kohta. Tõenäoliselt lammutati paviljon aastail 1925–1926 muuli ümberehituse käigus.

LASKEMOONALAO

1911. aasta projekti järgi kavatseti PSSi keskaskemoonaladu paigutada mere arvelt tublisti laiendatavatele Paljassaartele,¹³ ent kompleksi ohtlik lähedus sõjasadama sundis sellest plaanist loobuma. 1914. aastal hakati Katleri mõisa lähedale Maarjamäe klindinõlva loodus- või tehisiäärakutesse ehitama nelja ladu, mis oleksid hiljem kaetud pinnasega.

PSMi jaoks rajati kõrvale kaks tunnelit-ladu. Hiljem jäid need pooleli ja on nüüdseks osaliselt sisse varisenud, kuid vähemalt PSMi tunnelid peaksid olema kaitse all (mälestis nr 8787). Praegusest Nõmme turust kirdes hakati Mustamäe nõlva ehitama kolme tunnelit-ladu – kaks mereväe (nii PSSi kui ka PSMi Mererinde) ja üks maaväe (PSMi Maarinde) jaoks. Nüüdseks on need kõik kokku varisenud. Tunnelleid-ladusid kavandati ka Viimsi kõviku nõlva, kuid nende ehitust isegi ei alustatud.

Suurim PSSi laokompleks pidi tulema paeklindi nõlva Kadaka küla ja Tabasalu vahele. Esialgu oli kavas rajada kuni 39 tunnelit-ladu, hiljem otsustati neid teha 15. Ehitusmahtu vähendati taas 1916. aasta lõpus ja kokkuvõttes hakati rajama kuut U-kujulist tunnelit-ladu. Neistki said enam-vähem toorehitiseks valmis vaid kaks esimest. 1945. aastal üritati võtta need uuesti laskemoonalaona kasutusele, ent juba järgmisel aastal jäeti ehitus kalliduse tõttu pooleli. Tänapäeval teatakse neid Astangu tunnelitena, mis on maha jäetud ja osalt sisse varisenud, kuid enamikus kaitse all (mälestis nr 8721).

ELAMISLINNAK

Praeguse Erika ja Tööstuse tänava ristist lõunas asus elamislinnak. Tööstuse tänava ääres asus üks kasarm ning risti sellega – otsaga Tööstuse ja esiküljega Erika tänaval – täpselt samasugune teine kasarm. Siia kavatseti rajada teisigi eluhooneid, kuid nende kohta pole praegu täpsemat teavet.

Tööstuse tänava kasarmust jõuti valmis ainult keldrikorruks ja selle vahelagi. Sellele ehitati Eesti Vabariigi ajal peale üks korru (keskosas kaks) ning hoonest tehti Arsenali sõjatehase kontori- ja tehasehoone. Erika tänava kasarm oli tsaariajal toorehitiseks valmis, sellest sai nüüd samuti Arsenali tehase- ja kontorihoone. Tehasele ehitati 1920. – 1930. aastatel juurde uusi hooneid ning seda laiendati ka lõuna poole, kus algselt olid sõjasadama muud ehitised.

Kogu sõjasadama jaoks olulises ühendamises leidsid koha veetorn, pumbamaja ja elamislinnaku katlamaja. Veetornist-katlamajast lõunas asusid pooleldi maa-alused raudbetoonist mageveehoidlad. Katlamajast sai 1920. aastatel Arsenali suurtükkide remondikoda, veehoidlatest

3

4

3. Öhuvaate esiplaanil on Karavani- ja Miinisadam. Taga vasakul on Noblessneri (Peetri) ja Lennusadam, taga keskel on Kalamaja kalmistu, Noblessneri (Peetri) ja Volta tehas ning taga paremal Krulli tehas ja sõjasadama elamislinnaku kasarmud. Foto: enne 1927. ERA 628-1-161, leht 19p, foto 71 **4.** Allveelaevnike linnaku ohvitseride kasarm vaatega Kopli teelt. Alates 1919. aastast oli siin Merewäe Ekipaazi staabihoone, mis lammutati millalgi pärast 1940. aastat. Foto: pärast 1919. EFA 10.3-2098

5

6

7

8

5. Sadama põhjamuuli (praegu Katariina muuli) graniitkvadritest vooder. Graniit on pärit Soome lahe põhjakaldalt, praeguse Kirikkonumme valla Upinnieme karjäärdest 6. Miinisadama suur miiniladu (tänapäeval Vahipataljoni kasarm) 7. Karavanisadama mehaanikakoda (tänapäeval ladu Hundipea sadamas) 8. Allveelaevnike linnaku pesu- ja katlamaja ning saun. Fotod Robert Treufeldt

aga 1925. aastal bensiinihoidlad. Veetorn ehitati 1950. aastatel tunduvalt kõrgemaks ja veehoidlad on nüüdseks lammutatud.

Elamisala edelanurgas, praeguse Kopli ja Erika tänava ristil asus alamate auastmete ülejateenijate linnak. Siia kavandati kümme elamut, igasse 42 korterit, põhiliselt ühetoalised. Nende majade projekti (1913) autor oli mereväeinsener polkovnik Aleksandr Jaron.¹⁴ Maju jõuti rajada ainult kolm, kuid need kõik on põhiosas säilinud ja kaitse all (mälestised nr 8724, 8750 ja 8751).

Elamisala kagunurgas (tänapäeval üldiselt Kopli 76 krundil) paiknes allveelaevnike linnak. Kopli tänava ääres asus piduliku sissesõidutee ääres ohvitseride kasarm ning selle taga kaks meeskonnakasarmut, kumbki mõeldud 192 mehele. Linnakus oli veel arsenal, ühendhoonena pesu- ja katlamaja ning saun, meeskonna köök ja söökla, tall, küün jm.

Meeskonnakasarmutesse ja majandushoonetesse olid pääsud praeguselt Erika tänavalt, n-ö ohvitseride kasarmu hoovi poolt. 1924. aastal kerkis siia Mereväe Ekipaazi jaoks uus suur kasarm. Ohvitseride kasarmust sai ekipaazi staabihoone, ent meeskonnakasarmud lammutati 1930. ja 1932. aastal. Tänapäeval on allveelaevnike linnakust säilinud ainult pesu- ja katlamaja ning ekipaazist uus kasarm.

MIINISADAM

Sõjasadama idapoolne basseini anti Miinisadamale, et seal saaks laadida ja hooldada miinilaevu jt aluseid. Kaldale ehitati suur kolmekorruseline miiniladu, muud laod ja töökojad ning kaks katlamaja-elektrijaama, kumbki oma korstnaga – väiksem ala idanurgas, suurem ala keskel suure miinilao juures. Katlamaja ja elektrijaama oli usutavasti vaja seetõttu, et pikemaks ajaks seisma jäänud kaiäärseid laevu oli kergem hoida kaldakütte ja -voolu peal kui kulutada laevade oma süsteeme.

Keskmisest laost jõuti rajada ainult osa raudbetoon-sõrestikku; ladu ehitati hiljem ümber. Ka üks ruudu- ja üks ringikujuline ning huvitava tarindiga pooleldi maa-alune kütusehoidla (mistõttu rahvas kutsus seda kohta Munamäeks) oli vähemalt 1920. aastateks valminud (tänapäeval Lume 18c alal). Tööstuse tänava äärde hakati rajama veel kolme maa-alust kütusehoidlat, mis olid nähtavasti sarnased Hundipea ümarhoidlaga.

Hooneid kasutati hiljem ladude ja Mereväebaasi töökodadena. 2014. aastal võeti kaitse alla suur miiniladu, läänepoolne ladu-töökoda ja suur katlamaja korstnaga (mälestised nr 28773, 28774 ja 28775). Lagunenud välisvoodriga idapoolne ladu-kantselei ehitati 2009. aastal ümber ja jäeti vähese autentsuse tõttu kaitse alt välja. Kaitse alt jäeti välja ka väike katlamaja korstnaga. Hundipea ümarast kütusehoidlast on saanud garaaz, teised hooned on arvatavasti lammutatud. Praegu valdab neid ehitisi Mereväebaas ja neisse pole avalikku pääsu.

KARAVANISADAM

Hundipea poolsaare loodeotsa kavandati hooldelaevastiku sadam. Kui töid 1912. aastal alustati, kasvas nõudlus süvendajate järele. Neid toodi juurde Peterburist Liibavini, kokku oli sadamas töötamas umbes 20 süvendajat. Nendest moodustatud karavanid andsidki sadamale rahva seas tuntud nime; hiljem paiknes seal Hüdrograafia-, Kabotaaži- jm sadamaid.

Karavanisadamas valmis üks silinderja betoonkatusega mehaanikakoda ja sellega kokkuehitatud sepikoda (tänapäeval Lume 7 alal), mis on praegu osaliselt kasutusel laona. Nüüdisaegse nimega Hundipea sadamat kasutab Veeteede Amet.

REMONDISADAM

Sõjasadama ehk kõige tähtsamgi osa oli Hundipea ja Tükipealse poolsaare vaheline lahesopp, kuhu kavandati 1911. aasta plaani järgi kogu PSSi uus sadamatehas. Siin pidi paiknema neli suurt avariidokki, kaks keskmist ja mitu väiksemat dokki miinilaevadele, kaatritele jm väiksematele alustele, peale selle tehasele vajalikke töökodasid ja ladusid, sealhulgas kütusehoidlaid. Siia oleks arvata-vasti hiljem toodud üle ka Vanasadama tehased.

1912. aasta muudatustega kärbiti plaane, kuid suuremat osa hakati ellu viima. Suuri dokke otsustati rajada kolm, keskmisi kaks ja väikseid neli. Valmis jõuti ainult kagupoolse suure (1. dokk) ja loodepoolse keskmise (4. dokk), seejärel keskmise suure (2. doki) ja kagupoolse keskmise (5. doki) ning ühe miinilaeva doki süvend.

Väikestest dokkidest põhja poole kuni Väikese Paljasaareni alustati uute sadamabasseinide süvendamist. Neid oli kavas ehitada 12. Kerkis veel kaks suuremat tehasehoonet, vähemalt kolm hoonet jäi pooleli. Sadama laevateedelt, basseinidest ja dokkidest saadud pinnas veeti Tükipealse poolsaare ja Väikese Paljassaare vahelisse madalmerre — nii ühendati Väike Paljassaar mandriga. Süvendajate korrashoid andis tollal alles poolikule Remondisadamale tublisti tööd.

Pärast sõda leotati dokkides Lutheri vabriku puitu ning miinilaeva dokki rajas Jakob Kiil oma kuulsa paadi-tööstuse. Nüüdseks on keskmiste dokkide kohal sadama-väljakud, suurte kohal Lahesuu sadam ja Kiili doki kohal Paljassaare sadama nimetu basseini. Tehasehooned on kas ümber ehitatud või lammutatud. Ühtegi Karavani- või Remondisadama ehitist pole kaitse all, kuid selle mõttega pole seda ala tegelikult uuritudki.

LENNUSADAM

Sõjasadama algse ala kavas ei olnud ei lennusadamat ega isegi mitte jaama.¹⁵ 1915. aastal hakati sõjasadama idapiirile plaanima suurt merelennusadamat. Kavas oli kuni kolm angaari, kasarm, hiljem töökoda, garaaž jm, samuti slipid, muulid jms. Suvel 1916 alustati töid ning 1918. aastaks olid valminud ühe angaari toorehitist ja teise vundament, kolmandat polnud alustatud. Ka kasarmu ja garaaži rajamine jäi pooleli.

1920. aastatel viidi osa töid hädapärasesse lõpuni ja garaažist ehitati Eesti lennuväe staabihoone. Arvatavasti 1940. aastate lõpus olid sadamas viimast korda vesilennukid, hiljem kasutati sadamat peamiselt mereväe ehitustarvete laona. Ehituslikult ülihuvitav angaar lagunes, ent võeti 1988. aastal siiski kaitse alla (mälestis nr 3115), nagu 2005. aastal ka staabihoone ja kasarm (mälestis nr 27354).

2009. aastal hakati angaari kavandama Eesti Mere-muuseumi näitusesaali, mis valmis 2012. aastal. Angaari kohta leidub erikäsitusi, mistõttu seda siin — väljapaistvusest hoolimata — lähemalt ei vaadelda. Ülejäänud Lennusadama hooned on praegu hüljatud ja kasutuseta.

PIRITA LENNUJAAM

Tallinna merelennujaam kavandati Piritale jõe suudme vasakule kaldale 1913. aastal. Üksusel oli peale selle jaam Osmussaarel ning hiljem Naissaarel ja Paldiskis. Jaam oli mõeldud ajutisena, sest uut lennusadamat alles ehitati. Kasutati olemasolevaid hooned, näiteks kasarm ja laatsaret asusid Kalevi seltsimajas¹⁶ ning ohvitserid elasid Peterseni võõrastemajas.

Vesilennukite ja nende hoolduse jaoks rajati peamiselt puitsõrestikuga hooned, mida katsid puit ja present. 1920. aastate algul võeti hooned koost lahti ja püstitati mujale. Seltsimaja põles 1941. aastal¹⁷, võõrastemaja 1944. aastal ning lammutati aastail 1948–1951. Tänapäeval pole Piritajaamast midagi alles.

LAEVATEHASED JA NENDE LINNAKUD

Suure laevaehituskava täitmiseks ehitati Tallinna kolm uut laevatehast — küll erakapitali (sh välismaise) toel ja suuresti linna aladele, kuid olemuslikult on need tehased seotud sõjasadamaga. Kopli poolsaare lõppu linna maale rajati Vene-Balti ja Bekkeri tehas ning elamislinnakud. Need on säilinud küllaltki märkimisväärses osas ja nendest on hulk ehitisi kaitse all.

Noblessneri tehas paiknes sõjasadama alal, seetõttu on see ehitatud välja suhteliselt kokkusurutult. Kõrval asuvas Kalamajas oli elamispinda saadaval, niisiis rajati ainult üks inseneride elamu koos kõrvalehitistega. Kõikidest nendest on samuti saadaval erikäsitusi ja neid ei vaadelda siin põhjalikumalt.

KIRIKUD, HAIGLAD JA KALMISTUD

Mereväehaigla paiknes Juhkentalis, kus oli mereväehospidal olnud juba alates 1772. aastast. Sõjasadama ajal sinna tõenäoliselt midagi uut ei ehitatud. Mereväelastele oli seal juba algusaegadest olemas Kolmainu kirik (pole säilinud). Praegu asub haigla alal Kaitsejõudude Peastaap. Kaitse all on kaks algset ehitist (mälestised nr 8737 ja 8739) ning 1925. aastast pärinev haigla uus peahoone (mälestis nr 8738).

Haigla lähedale loodi 1887. aastal sõjaväekalmistu ja selle alale 1898. aastal Kristuse Ülestõusmise kirik. Vähemalt Esimese maailmasõja ajal maeti kalmistule ka

mereväelasi. Praegu on tegu Eesti Kaitseväe kalmistuga (mälestis nr 27300), mida on varem paraku usinasti kasutanud ka mitu okupatsioonivõimu. Kirik on mõeldud kalmistu kabeliks.

Vanasadamas paiknes juba 1752. aastal mereväelaste rajatud Siimeoni ja Hanna kirik (mälestis nr 8740). Restaureeritud hoonet kasutab praegu Eesti Apostlik Õigeusu Kirik. Koplis paiknes linnalt saadud maal asunud haiglalinnak, mida ilmselt kasutas ka sõjasadam. Sinna ehitati 1914. aastal kirik. Hiljem kasutas linnakut Kalevi pataljon ja kirikut lõpuks Kopli luteri kogudus. 1941. aastal põletas taganev punavägi linnaku maha. Säilinud on ainult veetorni kiviosa, mis pole aga kaitse all.

LASKEMOONALADUDE PAIGUTUSE JA OHUTUSE LAHENDAMINE

Eesti Vabariigi ajal võeti PSMi Mererinde 12. patarei varjendid Suurel Paljassaarel kasutusele miiniladudena. 1921. aastal rajati Väikese Paljassaare Suure Puusilla ja suure saare ladude vahele 750 mm raudtee ning saared said omavahelise maismaaühenduse. Suure saare edelarannikule kerkis 1923. aastal uue raudtee äärde lisaks kolm puidust miiniladu. Aastail 1925–1926 ehitati suure saare endistest patareiehitistest kagu poole neli uut betoonkivist miiniladu.

Vanasadamast ja mujaltki sai seejärel tuua lageda taeva alt ära kõik miinid ning hoiustada need tolleaegsete nõuete kohaselt. Algul Suurele Paljassaarele kavandatud laskemoona keskladu jäi sinna ehitamata eelkõige uue sõjasadama ohutuse pärast. Nüüd paiknesid laod taas suurel saarel – just linna ohutuse pärast turvaliselt linnast eemal. Ring oli täis saanud.

Tsaariajal ühendas kõiki neid eripalgelisi osi nende püstitamise ühtne eesmärk ja selleks projekteeritud kompleks. Eesti Vabariigil ei läinud sellist hiigelsuurt kompleksi vaja ja PSSi osad hakkasid elama oma elu – mõni sõjalisemat, mõni tsiviilsemat. Hilisematel okupatsiooni-aegadel eristus kompleksi osade areng veelgi ja režiimide militaarsusest hoolimata jäi mõnigi neist kestvasse tsiviil-kasutusse.

Pärast Eesti Vabariigi taastamist tuntakse kompleksi üksikosi küllalt hästi, samuti on säilinud võetud mitmel pool kaitse alla ning Lennusadamas isegi hiilgavate tulemustega restaureeritud. Sõjalisel kasutusele on jäänud ainult Miinisadam. Tasapisi on hääbunud teadmised kompleksi algeesmärgist ja ulatusest. Sealsete ehitiste kaitse alla võtmine annab niisiis loodetavasti hoogu ka Peeter Suure Sadama kui terviku ning seal kavandatud ja säilinud pärandi teadvustamisele.

- ¹ Jaapani sõja järgsetes Vere mereväe ehituskavades aitas autoril orienteeruda Ove Enqvist. Suur tänu talle!
- ² Kaarte, plaane ja pilte aitasid leida ning tõlgendada Ragnar Nurk, Oliver Orro ja Maksim Truts. Aitäh neile!
- ³ Selline nimi on nt Friedrich Eurichi 1880.–1882. a Tallinna kaardil (TLA 149-5-1415). Enamikul tolleaegsetel kaartidel on see poolsaar ilma nimeta.
- ⁴ RGAVMF-326-2-1604.
- ⁵ Ametliku nimega alates 1912. aastast Keiser Peeter Suure sadam.
- ⁶ Nt sadamabasseinide plaan: EAA 3724-5-3184.
- ⁷ Nt 1916. aastal paigaldatuna Vene-Balti tehase sadamaehitusel: EAA 1804-3-1959, foto 3.
- ⁸ EMM F 9281. Ehitamise lahendust aitas leida Kaido Peremees. Suur tänu talle!
- ⁹ Nerman, Robert. Kopli. 2. trükk. Tallinn 2002. Lk 296.
- ¹⁰ Nicolaas van Haaren (1835–1904) ja Hendrik Willem Ackermans (1855–1945) olid tihedate peresidemetega hollandlastest ettevõtjad, kes löid 1876. aastal ühisfirma. Ettevõtte tegutses alates 1888. aastast Belgias ja alates 1893. aastast Antwerpenis, kuhu hiljem toodi üle ka peakorter. Tänapäeval on AvH kontsern, mis kuulub Belgia ettevõtete tippu (on Brüsseli börsil noteeritavate nn B20 hulgas). Peamised tütar-ettevõtted ehituse alal on maailma üks suurimaid vesiehitusettevõtteid DEMA ja Belgia suurim ehituse peatöövõtja Van Laere.
- ¹¹ Keiser Peeter Suure sõjasadama põhjakiwi panemine. Päevaleht, 30. juuni 1912 (ukj 13. juuli 1912).
- ¹² Päewauudised. Keiserlik käsukiri Tallinna sõjasadama nurgakiwi panemise puhul. Tallinna Teataja, 2. juuli 1912 (ukj 15. juuli 1912).
- ¹³ RGAVMF-326-2-1604.
- ¹⁴ Jevgeni Kaljundi järgi: RGAVMF 950-5-53, leht L-7.
- ¹⁵ Lennusadam oli kompleks, kus oli kõik vajalik vesilennukite hoidmiseks, remondiks jm. Lennujaam oli lihtsam kompleks, kus võis samuti asuda mõni ajutist laadi slipp, staapel, angaar vms. Eesti alal oli ainult kaks lennusadamat: Tallinna Sõjasadamas ja Papisassaare sadamas Kihelkonnal Saaremaal. Kõik ülejäänud olid lennujaamad.
- ¹⁶ Nt ERA 2479-2-19, leht 6.
- ¹⁷ Makett on olemas Eesti Arhitektuurimuuseumis.

PERSOON

UDO TIIRMAA – ARHITEKT, EHITUSARHEOLOOG JA POMOLOOG

Egle Tamm

Udo Tiirmaa, kes võtab praegugi ette väiksemaid projekteerimisülesandeid ja mäletab kadedakstegeva täpsusega möödunud, sai 2014. aastal 86aastaseks. Tema mälu kontrollisid intervjuuvormis Romeo Metsallik ja Egle Tamm.

Sul on arhitektuuri ja ehitusarheoloogia valdkonnas tohtu kogemus. Kui kaua Sa oled selle alaga tegelema?

Tulin Tartusse Matteuse [Tartu peaarhitekti Arnold Matteuse tootmisgruppi, ET] juurde 1953. aastal.

Nii et Sa ei olegi põline tartlane?

Olen küll, sündisin siin. 1947. aasta sügisel läksin õppima Tallinna Polütehnilisse Instituuti, kust mind peale lõpetamist suunati Maaehitusprojekti. Kuna mul Tallinnas aga kuskil elada ei olnud, siis tahtsin tulla tagasi Tartusse, kus oleksin saanud elada vanemate juures. Minu kursusekaaslane Ilmar Kalmet suunati jälle Tartu linnavalitsusse tööle. Temaga siis vahetasimegi töökohad ja 1953. aastal tulin tagasi Tartusse.

Kes olid Sinu vanemad?

Mu isa sündis Peterburi kubermangus Luuga jõgikonnas ja ema Tartu kreisis. Ema oli pesuõmbleja, isa rätsep. Isa isa omandas kroonus vene keele ja seejärel rändas Peipsi taha, kus ostis koos sugulastega mõisa, mille nad tükeldasid taludeks. Neil oli seal oma luteri kirik ja eesti kool. Kirik kuulus Võnnu kihelkonna alla, talvel oli Võnnuga üle Peipsi järve talitee kaudu ühendus. Nii et tagasi tulles [Eesti Vabariigi algusaastatel, ET] said nad Võnnu kirikukirjade järgi Eesti passi.

Kus Sina sündisid?

Mina sündisin juba Tartus 1928. aastal Mäe tänaval. Esimesed sammud tegin Kivi 14 hoovimajas, kus meil oli esimesel korrusel korter – tuba, kööktuba ja veranda. Hiljem elasime samal krundil, kuid juba tänaväärse majas, kus oli avaram korter. Klientide juurdemeelitamiseks oli see sobivam. 1938. aastal kolisime Lodja (praegusele Riia) tänavale ja 1940. aastal samasse kõrvale Aleksandri 19 majja Aleksandri-Riia nurgal.

Millised olid tookord elamistingimused?

Kivi ja Riia tänav majas tuli vesi kaevust tuua, aga Aleksandri tänaval oli veevärk sees. Uuemad majad olid enamasti kõik vee ja kanalisatsiooniga. Vannitubasid oli hoonetes ka varem. Näiteks Raadi mõisa esimesel korrusel oli kuni hävimiseni tsaariajal ehitatud vannituba, mille vann oli ehitatud ahjupottidest. Samasugused valgetest ahju glasuurpottidest vannid olid Pika tänav saunas,

kus me Kivi tänaval elades käisime. Pargi saunas olid aga malmvannid.

Mis Sul on meeles lapsepõlvest ja kooliajast?

1937. aastal osteti meile raadio. Algul anti meile mitu aparaati koju proovida, et sobivaim välja valida. Kuna raadiot kõigil ei olnud, siis sai uudiseid lugeda äride akendele ja kuulutusetulpadele kleebitud ajaleheteadetelt, ning poisikesed hüüdsid tänaval teateid. Näiteks näts oli olemas juba 1938. aastal. Nätsu ostes pandi see monopansjeekommidega¹ ühte kilekotti.

Kooli läksin Treffneri gümnaasiumi algkooli Rüütli tänaval. Kooli direktor oli vana Hugo Treffneri poeg. Selle kooli ka lõpetasin.

Kas arhitektuur oli Sinu ainuke erialavalik pärast keskkooli?

Mulle pakkusid huvi aiandus ja ehitus. Proovisin ja mul õnnestus saada sisse Tallinna Polütehnilisse Instituuti. Selle lõpetasin 1953. aastal arhitektuuri osakonnas ehitusteaduskonna juures, sain arhitektikutse.

Milliga Sa Matteuse juurde tulles algul tegelesid?

Ehitustegevus oli tookord tagasihoidlik. Kõige rohkem oli algul individuaalehitisi. Kõik oli defitsiit: metalli, klaasi, midagi ei olnud saada. Väga raske oli ehitada, kõik oli normeeritud. 1950. aastate algul toimus üksikute tüüpprojektide sidumine ja kohandamine, üksikud individuaal lahendused ... Suuremaid maju rajasid riiklikud projekteerimisorganisatsioonid. Planeerisime kruntideks eraldatavaid alasid, näiteks Tähtveret ja Ropkat. 1954. aastal algas kruntide tihendamine. Algul oli antud suuremaid krunte, 1200 m² suuruseid ja suuremaid, kuid siis hakati suuri krunte, mis Raadile ja Võru maantee äärde oli antud, tükeldama. Toona pidid olema 600 m² suurused krundid ja me püüdsime neid eesaadadega suurendada. Seoses projekteerimisvajadusega mõõdistati ka varemeid.

Sinu abikaasa Virve Tiirmaa on samuti arhitekt. Kuidas Sa temaga kohtusid?

1954. aastal tuli Virve Tartusse ja 1956. aastal me abiellusime. Tema sai algul tööle Eesti Projekti, aasta hiljem aga Matteuse juurde, kus töötasimegi koos. Ülikooli ajal teadsime teineteist, kuid et kunagi abiellume, seda küll ette ei kujutanud. Tütar Imma sündis 1957. aastal, ta on praegu lastearst. Tütrel on poeg Silver Tiirmaa, tema on lõpetanud Eesti Maaülikoolis aianduse eriala ja tegeleb planeerimisega.

Sa oled kunagi õelnud, et tulid restaureerimisalale tööle, sest tahtsid uurida Jaani kirikut. Kuidas siis Sinust kui arhitektist sai ehitusarheoloog?

1

1. Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse Tartu grupi töötajad 1975. aasta juunis. Udo Tiirmaa tagareas keskel. Esireas vasakult alates Ago Lüüs, Niina Raid, Elsbet Parek, Ago Breede. Teises reas Jüri Kulasalu, Ene Altho, Kristiina Sachris, Lagle Parek, Maie Siilivask, Ülle Einasto, Arvi Soonsein. Kolmandas reas Raul-Levroit Kivi, Kaur Altho, Tiit Niklus, Udo Tiirmaa, Uno Hermann, Ülo Subbi, Rein Parts. Foto ARC Projekti arhiiv

Ma nägin, kuidas Olev Prints² hakkas Jaani kirikus tegutsema, mina siis veel seal ei olnud. Olli [insener Nikolai Oll, ET] uuringud näitasid vastuolusid: mõnes kohas olid parvalused ja teisel jälle ei olnud. Prints uuris seda edasi ja selgitas, et pikihoone torn ja Lüübeki kabel seisavad parvalustel, koor ja käärkamber aga maakivialusel.

Käisime Virvega lõuna ajal Werneris söömas, Prints samuti ning seal hakkasimegi rääkima. Ta töötas Teadusliku Restaureerimise Töökoja³ Tartu grupis. Ta uuris, pildistas, tegi arhiivitööd ja juhatas ehitustöid; komplitseeritumate asjade jaoks sai ta joonised Tallinnast. Et objekt kohal olla, ehitas ta varemetsesse midagi suvemajalaadset, kus sai elada ja magada. Seal oli tal joonestuslaud, et tööd teha, ja seal kasvas ta ka metsmaasikaid. Need võib-olla kasvasid seal juba enne, kuid tema korrastas ümbrust ja istutas need päikeserikkamasse kohta.

Kas Prints kutsus Sind restaureerimisalale tööle?

Võib-olla oli suurem mõjutaja Zobel [arhitekt ja arhitektuuriajaloolane Rein Zobel, ET]. Tema töötas Tallinnas Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses, uurides linnakindlustusi. Kuna erialainimesi oli vähe, siis ta käis komandeeringu korras Tartus toomkiriku ja Jaani kiriku uurimissuundasid täpsustamas. Ta puhastas välja Jaani kiriku torni põhjaseina trepikäigu. Zobel oli siin ja õõbis meie juures. Ta rääkis

oma tööst nii huvitavalt, et see kallutas mind 1970. aastal tulema Vabariiklikusse Restaureerimisvalitsusse.

Tol ajal olid restaureerimisvalitsuses ehitajad, uurijad ja projekteerijad ühes grupis. Hiljem, 1980. aastatel löödi nad lahku: uurijad ja projekteerijad jäid kokku, ehitajad olid eraldi. Kui nad lahku löödi, tekkis Kultuurimälestiste Riiklik Projektseerimise Instituut. Hinnaskaala võeti aga ehitajate järgi. Eriti soodne oli töötada pensionil olijatel, sest nemad said nii pensioni kui ka töötasu.

Mis on Sinu olulisimad kaevamis- ja restaureerimisprojektid?

Eks ikka Jaani kirik ja toomkirik. Sain paljudes kohtades osaleda: Werneris kvartalis ja Kaubahalli juures Mare Auna abilise, kommunikatsioonide kaevamisel Raekoja platsil, Aleksandri ja Rüütli tänaval, Toomel. See andis võrdlusvõimaluse.

Mis oli Sinu jaoks Jaani kiriku juures kõige huvitavam ja märkimisväärsim?

Kõige põrutavam oli, et esimese kivikiriku pikihoone oli ühelööviline. Teine oli laiendatud kolmelööviliseks ja oli väga kitsaste külglöövidega nagu Halliste varane kirik. See on iseloomulik Ida kirikutele. Varaseim altar, õigemini püha õhtusöögi laud, ei asunud mitte idas, vaid koori lõunaseinas, hilisem koori põhjaseinas. Ilmselt oli siin samamoodi nagu Saalomoni templis ja varakristlikes

2

2. Udo Tiirmaa Jaani kirikus — oma olulisima restaureerimisprojekti asupaigas. Foto Toomas Tamm, jaanuar 2015

kirikutes, et idas istusid vaimulikud, läänes oli usklike austusobjekt. Arvan, et algselt oli kesklöövi kaaristu olnud tükk maad madalam, kapiteelid inimestele lähemal — praegused plokid on üksteisega sobitatud. Kaaristu oli kaks korda madalam, selle jälg torniseinal on olemas.

Oled Sa rohkem arhitekt või arheoloog?

Kurb on öelda, aga Jaani kiriku väärtusest saime teada tänu sõjale — kes oleks muidu lubanud kirikut lõhkuma hakata ... Mina jõudsin arheoloogia juurde arhitektuuri kaudu.

Sul on oma teooriad varase Tartu ajaloo kohta, räägi neist.

Tartu Raekoja platsilt tuli palksillutise alt välja neli kihti laudsillutist. Need olid kõdutriibud, kuid see oli sellepärast, et need olid sellises keskkonnas, kus toimus iga aasta maa külmumine ja sulamine, nii et sellest jäigi järele ainult kõdu. Rüütli tänava põhjapoolses otsas tuli samuti välja laudsillutis.

Laudsillutis pidi olema ainult jalakäijatele, sest kui kitsed ja lehmad selle peale lasta, läheks see katki. Loomad võisid linnas olla, kuid Trummal [Vilma Trummal, ET] kaebas Tallinnas Pühavaimu kiriku juures ja leidis aluskihist väga palju hagu. Seal võidi hoida kariloomi tarandikes, aga tänavale neid ei lastud. Linnatänavad olid puhtad nagu toapõrandad.

Mis Sa arvad viimase aja arheoloogilistel kaevamistel välja tulnud puitkastidest?

Nendest said jäätmekastid hiljem, algselt olid need tehtud tehnoloogilisel eesmärgil. Kui me vaatame tänapäeva Marokot, siis seal on need vanades linnades säilinud parkalite kvartalites kivibasseinid. Neid eksponeeritakse turistidele kui vana aja käsitööpiirkonda. Need kastid olid kasutusel naha töötlemisel ja värvimisel. Meil oli puit kättesaadav materjal.

Reisikirjeldustes on öeldud, et Tartu on ilus linn kolme jõe ääres. Esimene on Emajõgi idas. Mida Sa pead teiseks ja kolmandaks?

Tartu vanalinn asub väga allikarohkes piirkonnas, ent muldkindlustuste rajamine muutis seda tugevasti. Praeguse Püssirohukeldri kohal oli vagum, kust voolas oja, mis kulges alul läbi Raekoja platsi, hiljem mööda Ülikooli tänavat ja voolas kaubahalli piirkonnas jõkke. Hiljem kasutati seda linna lõunapoolse kaitsekraavina.

Kolmas oli Supilinnas Kartuli tänava kohal olnud haru, mis sai alguse Tähtvere mäe all. 1790. aasta plaanidel [1787. ja 1811. a kaardid, ET] on näha vana süvendit. Vanad asemed on mullatöödega kinni kaetud. See haru piiras linna põhjast.

Vaatamata sellele, et pärast keskkooli lõppu aianduse ja arhitektuuri vahel valides jäi peale arhitektuur, oled Sa sügavuti tegelenud ka aiandusega. Sul on oma Riia tänava kodu suur ja paljude sortidega viljapuuaed, mida sa abikaasaga koos järjekindlalt hooldad. Mis ajast see pärineb?

Minu äi oli pedagoog [Aleksander Kurvits, 1885–1970, ET] ja tema kõrvalharrastus oli pomoloogia ja sordiaretus. Algul oli tal viljapuuaed Võru tänaval [Võru 47a, ET]. 1924. aastal ehitas äi selle maja Riia tänavale, kus meie praegu elame, ja rajas viljapuuaia siia. Meie püüame seda hooldada. Pomoloogia on meie hobi. Kaitse alla võeti aed 1957. aastal. Põhiliselt kasvavad siin pirnid ja ploomid.

Sul on elu jooksul kogunenud hulganisti

Tartu kohta käivat materjali. Mis seisus see on?

Osa käsikirju olen andnud Riigiarhiivi, teisi valmistan arhiivi andmiseks ette. Plaanimaterjalid ja kirjatöö on juba üle antud. Nüüd pean hakkama sortima vanu fotonegatiivide rulle.

KOLLEEG ARVAB

Udo Tiirmaa kolleeg viimasest tööpaigast ARC Projektist, arhitektuuriajaloolane ja ARC Projekti juhatuse esimees Olev Suuder

Mis on Udo tugevad küljed restaureerimisarhitektina?

Põhjalikkus ja pühendumus. Udo viib ennast objektiga üksikasjalikult kurssi. Ta tunneb detailselt keskaegseid arhitektuurivõtteid ja materjale. Arhitektuuriteooria hea tundmine, eriti gootika ja klassitsismi puhul. Hilisematest kombineeritud stiilidest ta eriti ei hooli, need jäävad temast kaugemale. Udo oskab interpreteerida ja tal on hea vaist. Semiootilise lähenemisega viib ta kokku arhitektuuri ja kombed — kui otsene teave puudub, nagu see vanema arhitektuuri puhul on tavaline, siis kaudsete materjalide alusel pakub ta välja põhjendatud lahenduse.

Märksõnadeks on veel kiire mõtlemine, analüütilisus ja otsustusvõime. Mõnel jääbki töö pooleli, sest ta ei suuda otsustada, kuid Udol pole seda probleemi. Udot iseloomustab ka järjekindlus — kui ta on teema läbi mõelnud ja milleski veendunud, siis on raske teda ümber veenda. Samas, kui ta ei tea, siis ta seda ka tunnistab, ja kaasab teisi lahenduse leidmisse.

¹ Täidisega karamellikommid.

² Kunstiajaloolane.

³ Tegemist on sisuliselt sama asutusega, mis 1950–1968 kandis nime Teaduslik Restaureerimise Töökoda, 1968–1978 Vabariiklik Restaureerimisvalitsus ja 1978–1988 Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut (lühend KRPI).

PÕLVKONNAD MUINSUSKAITSES

Madis Tuuder

2014. aastal andis Muinsuskaitseamet teist korda välja elutööpreemia, mille pälvis pikaajalise pühendunud töö eest Ülo Puustak. Esimest korda anti välja Agne Trummali nimeline noore muinsuskaitseja preemia, mille laureaadiks sai Narva linna muinsuskaitse vaneminspektor Madis Tuuder – laia silmaringiga kirglik professionaal, väsimatu Ida-Virumaa populariseerija. Järgnev vestlus on loodetavasti esimene sarnaste kohtumiste sarjas.

Ülo Puustaku (ÜP) ja Madis Tuuderi (MT) vestlus

MT: Alustame sellest, kuidas sa üldse muinsuskaitsevaldkonda tööle sattusid.

ÜP: Lõpetasin instituudi ehitusinsenerina. Olin siis juba abielus ja mu naine, tekstiilikunstnik Maasike Maasik lasi ennast pärast kooli lõpetamist suunata Narva Kreenholmi Manufaktuuri. Võtsin siis ka suunamise Narva Ehitustrusti. Seejärel võeti mind sõjaväkke ja pärast seda sattusin tööle Vabariiklikusse Restaureerimisvalitsusse (VRV). Mu naise õde Aet Maasik töötas juba seal, samuti oli seal tuttavaid ehitusmaleva päevilt. Nii ma sellele reele sattusingi.

MT: Mina läksin õppima Eesti Kunstiakadeemiasse (EKA) muinsuskaitse ja restaureerimise erialale. Sealt sattusin läbi erasektori kuidagi sujuvalt Muinsuskaitseametisse (MKA), paljuski pisut enne mind ametisse tööle läinud kursuseõe Kais Matteuse mahitusel. Edasi läksin juba Peeter Tambu kutsel Narva Linnavalitsusse.

ÜP: VRVs olin algul projekti peainsener, peagi sain juhatajaks ja olin sel kohal kuni Niguliste kiriku põlemiseni 1982. aastal. Siis siirdusin Vabariiklikusse Arhitektuuri-mälestiste Kaitse Inspeksiooni, kusjuures paralleelselt

pidin juhtima Niguliste taastamist. See oli hull aeg: tööpäevad kella 6st hommikul kuni 10ni õhtul, ähvardused ja kahtlustamised. Kogu see asi võttis mult viis eluaastat kindlasti vähemaks. Samal ajal olid veel ka Draamateatri ja vabaõhumuuseumi põlengud ... Aga mul on hea meel, et sain nõukogude ajal midagi meie ehituspärandi heaks ära teha.

MT: Muinsuskaitse ja restaureerimine oli tol ajal peaaegu nagu ametlik dissidentlus.

ÜP: Jah, see sai võimalikuks tänu sellele, et isegi totalitaarsel riigil pidi olema midagi rahvuslikku ja eripärast. Eks see sõltus ka inimestest, kes tüüri juures olid. Üks selline oli Edgar Tõnurist (Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe esimene asetäitja), tänu kellele loodi Lahemaa rahvuspark. Koos Helmi Üprusega ta sisuliselt rehabiliteeris meie mõisad, nii sai nendega kui ajaloo- ja arhitektuuriväärtustega tegelema hakata. Mõisatesse suhtuti toona kui meie esivanemate kurnajate pärandisse.

MT: See on sama, nagu me praegu suhtume stalinismi – MKAd ja erialainimesi on oi kui palju kritiseeritud selle pärast, et nad tahavad seda kaitse alla võtta. Ma olen ka ise Narvas mitme nn eestimeelse inimese käest nahutada saanud, et miks ma tahan seda õudset stalinismi kaitsta. Meie ühiskond ei oska veel seda ajavahemikku objektiivselt hinnata. Sama lugu on hilisemate aegade, näiteks 1980. aastate postmodernism on alles eilne päev.

ÜP: Veel 30 aastat tagasi peeti juugenditki rämpsuks. Mõisatega oli 1920. aastatel samamoodi – see oli väärusetu Saksa pärand, kogu taagast oldi alles vabanetud. Taheti ju ka Nevski katedraali kui venestamise sümbolit maha võtta. Stalinismi nagu ka teisi ajastuid tuleks vaadelda kui kunsti ja ajaloo osa, sest juurde seda enam ei teki.

1

2

1. Ülo Puustak. Foto Muinsuskaitseamet 2. Madis Tuuder. Foto Anna Markova

MT: Stalinismi tegid omal ajal ka Eesti tipparhitektid, isegi eestiaegsed, mis sest, et nad ei tahtnud. See oli ametlik tellimus ja valikuid ei olnud. Baltisaksa mõisaarhitektuuri peavad nüüd kõik omaks ja väärtuslikuks, kuigi meie esiisad põletasid neid hooned innukalt maha. Sama paralleeli võiks tuua keskaegsete linnuste ja miks mitte ka kihelkonnakirikutega.

Põlvkonnad on vahetunud ning vahetu mälu ja negatiivne kontakt nende hoonetega seoses on kadunud. Ilmselt läheb samamoodi stalinismiga, mis saab lihtsalt üheks ajalooliseks kihistuseks ja keegi ei hakka enam selle üle juurdlema, kas see on oma või võõras. Meil Narvas peale Kreenholmi historitsismi ja modernistlike mikrorajoonide muud ju polegi — barokne vanalinn, millest kõik räägivad, on füüsiliselt kadunud.

Kui palju on sinu tööaja jooksul Narva vanalinna teema üldse üleval olnud? Kuidas te kujutasite selle tulevikku oma tsunftis ette näiteks 1980. aastatel, kui teema elavamalt üles kerkis?

ÜP: Narva tollane linnavõim tegeles selle teemaga väga aktiivselt. Oli plaanis hakata mingeid kvartaleid üles ehitama, rakendades nn Varssavi printsiipi, mis oli hävinud linnade puhul meie kultuuriruumis tol ajal tavaline praktika. See pole mitte restaureerimine, vaid mahuline taastamine. Paar objekti oligi töös, aga siis jäi see seisma. Peale maaala kaitsmise ei oskagi praegu seal muud teha, sest kust neid finantse saada? Samas on seal uushoonestus vana kihistuse peal. Tervikuna ongi seal raske midagi saavutada, sest hruštšovkasid ei võta ka sinu põlvkond veel maha.

MT: Eks hruštšovkadelgi on oma väärtus ja lugu, ka Narva vanalinna kontekstis sümboliseerivad need midagi. Aga kui teoreetiliselt rääkida, siis hoonestada võiks neid tükke, mis vabad on. Mil moel seda teha? Kas tuleks lähendada paljuräägitud kadunud barokist?

ÜP: Vabu krunte võiks hoonestada küll, mõne sellise printsiibiga, nagu olen näiteks Rootsis Visbys näinud — vana säilinud substantis konserveeritakse ja sellest võetakse kasutusele nii palju kui võimalik. Peale võiks tulla 21. sajandi kihistus. Kontrastina võiks see olla, isegi Washingtoni harta soovitab nii. Vastuolusid selles, et tuua sisse uusi elemente, ei ole.

MT: Väga nõus, linna kunagist struktuuri ja ruumi saab ka uue hoonestusega tagasi tuua, seda enam olukorras, kus Narva vanalinnas vanu elemente väga säilinud ei olegi. Samas on vanalinna üldplaneeringuga nähtud ette võimalus taastada näiteks ka Peetri maja koopiana. Iseenesest on see vaidluse küsimus, kas peaks üldse kopeerima. Kui kopeerida, siis peaks sinna sildi juurde panema, et see on koopia, mitte originaal — sel juhul oleks asi aus. Arhitektuuri saaks ka koopiana edasi anda, vähemalt kas või nn metoodilise näitena.

ÜP: Kui koopia, siis võiks selle kohta info juures olla. Näiteks poolakaid on Varssavi ja Gdanski pärast palju kritiseeritud, kuid neil oli mõjuv põhjus nende linnade ülesehitamiseks. Poolakate jaoks oli see ideoloogiline küsimus, rahvusliku uhkuse ja eneseväärikuse asi.

MT: Koopia ülesehitamine võiks olla põhjendatud siis, kui sellel on sümboolne väärtus, st kui vorm on olulisem kui ehituskehendi enda ajalooline väärtus. Seda on mõtet teha juhul, kui objektist oli enne hävingut kujunenud ikoon.

ÜP: Nagu meil on näiteks Paide vallitorn — täielik koopia, aga see oli Paide sümbol. Sama on Narva linnusega, kuigi seal on ka mingi osa originaali säilinud.

Millalgi tekkis restauraatorite eestvõttel selline lähenemine, et teeme vana maja küll korda, aga sääraselt, et võtame maani maha ja ehitame nn tuhaplokist üles, ikka selleks, et vältida uue arhitektuuriga asendamist ja samas säilitada vana miljöö. Vähehaaval hakkas see ka väärtuslikumatele objektidele levima, aga siis sai sellele kriips peale tõmmatud. Olemasolevat kehendit tuleks ikka restaureerida. Sama käis kunagiste kõdurajoonide kohta — oli ju kampaania, et tõmbame maha ja ehitame uue asemele! Käisin just Kalamajas ja kosutav oli vaadata, kuidas vanu maju korda tehakse, eriti veel teades, mis selle asemele oleks pidanud tulema. See nn Kalamaja maja, mida kogu asum taheti täis panna, nägi nii õnnetu ja hädine välja. Vaidlesin omal ajal kõvasti Irina Rauaga, kes seal planeeris, näitasin talle ka Washingtoni hartat, aga teda see ei huvitanud. Nüüd on ta poolt vahetanud ja räägib täitsa korralikku juttu.

MT: Kes oleks tookord osanud arvata, et puitasumitest asja saab — suurem osa taheti ju uuega asendada. Nüüd on säilinud keskkond kohutavalt populaarne. Tallinn kui rikas linn saab puitasumite kaitset endale lubada, tal on maksujõulisi elanikke, seevastu näiteks Valga on väga nutuses seisus, kuigi huvitavat ja väärtuslikku keskkonda on seal palju. Inimesed põgenevad äärealadelt.

ÜP: Elu kaob maalt ära. Suur probleem on ka maakirikutega. Näen ise, kuidas kogudused kuivavad kokku, talud jäävad tühjaks ja mets kasvab peale.

MT: Perifeersemates piirkondades jäävad tühjaks muudki hooned: koolimajad, haiglad, kultuurimajad ... See on oluline küsimus, kuidas meie asustust päästa ja hoida. Kui see käest ära läheb, ei õnnestu ka ehituspärandit kaitsta, paratamatult jääb kogu ehitatud keskkond ripakile.

ÜP: See on poliitike viga. Ma ei saa aru, mida on 23 aastaga riigis selles küsimuses üldse tehtud. Meil puudub perspektiivitundega regionaalpoliitika. Raha ei paigutata ratsionaalselt, näiteks häirivad mind poliitilised katuserahad. Raha on vähe ja seda enam peaks olema paigas, kuhu ja mis alustel seda piskut suunata, kas või näiteks MKA kaudu, kes teab oma valdkonna objektide olukorda ja vajadusi. Selle valguses on olemas mingid poliitilised rahad, mida ei jagata mitte otstarbekuse, vaid teenete järgi — antakse sinna, kuhu polegi hädasti vaja.

MT: Just, jagatakse n-õ oma jopedele. Argument või kriteerium on see, kas taotleja on sobiva partei liige või niisama ustav tegelane. See näeb inetu välja, rahvas saab sellest aru. Ja see käib kõik nii avalikult.

ÜP: Mina nimetan seda poliitiliseks korruptsiooniks. Ka riigikontroll on sellele tähelepanu juhtinud, see on moraa-

3

3. Niguliste kiriku tornikiivri taastamise arutelu 1973. a. Fotol Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse direktor Valeri Saks, insener V. Buldas, insener-konstruktor U. Kesa, arhitekt T. Böckler, direktori asetäitja Ü. Puustak. Foto Muinsuskaitseameti arhiivist

litus. Kuidas ma saan tipp-poliitikuid usaldada, kui nad nii käituvad?

MT: Ma imestan, kuidas Eestis see asi üldse toimib. Oleme uhked oma liberaalse majanduse ja ühiskonnakorralduse üle, vähemalt nii mõnegi naaberriigiga võrreldes oleme üldiselt seadusekuulekad. Püüame oma riigiga kangesti head välja näha, rõhume läbipaistvusele jne. Ja siis toimib meil selline odav rahaline prostitutsioon ilma erilise piinlikkusega ...

ÜP: Maapiirkonnad on jäetud vaeslapse ossa. Kui näiteks kool kaob, läheb terve sotsiaalstruktuur järele. Isegi Otepääl, mis on ometi maailma tasemel suusakeskus, rahvusvahelist seltskonda täis, suleti pangakontorid ja nüüd käib seal vaid pangabuss. Ka niisugused kohad käivad alla.

MT: Mis kirikutesse puutub, siis nende tühjenemist on mõjutanud inimeste suhtumine religiooni. Ei käida isegi neis kirikuis, kus elu ümberringi olemas on.

Ma arvan, et kui kirikuhoone on tühjaks jäänud, võiks selle säilimise huvides vabalt aktsepteerida sinna näiteks ööklubi rajamist, kui selline soov on ja see muinsuskaitse-õuetege vastuollu ei lähe. Samas me pole vist selleks veel valmis. Usun, et kirikuisad ja konservatiivsem osa ühiskonnast hakkaks mässama ja näiteks ööklubi funktsioon praegu veel läbi ei läheks. Teisalt endal pole jõudu neid maju pidada, maakirikutega hakkab see varsti pihta. Maale ei tee ka ööklubi.

ÜP: See on aruteluküsimus ja sõltub sellest, kaua kirik on tühjana seisnud. Aga miks mitte — nõukogude ajal olid ju kirikud riigi käes, neist tehti laod ja spordisaalid. Siis oli ka aeg teine. Kui leiaks mingi funktsiooni, oleks hea. Pärilõbumaja ei tahaks, aga ööklubi võiks olla küll, kui hoone seeläbi säilib. Tuleb loota sellele, et saabuval paremad ajad ja võimalused. Kui me oleksime 30 aastat tagasi Kalamaja ära solkinud, poleks meil seal praegu millestki rääkida. Isegi Kuressaarde tehti vanalinna hoonestamiseks uus tüüpmajalahendus ja hea, et asi olude sunnil katki jäi.

MT: Õnneks on need ajad möödas, mil kiputi liiga kergekäeliselt kõike vana uuega asendama, selle asemel et seda korda teha. Hävinud keskkonna asemele uue kihistuse rajamine on teine asi, see on loomulik.

ÜP: Siit jõuame kohe teemani, mis mind praegu muinsuskaitstes väga häirib — terminite vale kasutamine. Termin *konserveerimine* peaks olema mälestise puhul primaarne, ent selle asemel räägivad kõik *renoveerimisest*. See termin on ju mälestiste puhul keelatud! Ka *restaureerimist* ei taheta kasutada.

MT: Ilmselt on see bürokraatiamasina jäänuk, sest muidu ei osata kõrgemal pool raha otstarvet kirjeldada ja küsijagi jääb ilma, kui ei kasuta moesõna *renoveerimine*. Konserveerimist ei peeta üldse ehitustööks. Mäletan, et meil koolis rõhutati üsna selgelt konserveerimise ja

4. Ülo Puustak Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse juhatajana 1982. Foto Verner Puhm, Eesti Filmiarhiiv

restaureerimise vahet ning kui neid sassi ajasid, võis tulla õppejõududega tõsisem vaidlus. *Renoveerimine* oli meie kateedris peaaegu nagu sõimusõna — Juhan Maiste kuuldes oli parem seda mitte kasutada.

ÜP: *Renoveerimise* võidukäik sai alguse rahandusministereiumist, kus tekitati bürokraatlik vorm toetusraha jaoks. Ilmselt mõeldi nende tööde all seda, mida nõukogude ajal peeti *kapitaalremondiks*. Tegin ministeeriumiametnikele selgeks, et mälestiste puhul saame rääkida ikka *restaureerimisest* — millegipärast seda häbenetakse. Ainuke lähedane mõiste sellele on ehk *rekonstrueerimine*, kuid see on suuremahuline ümberehitus. Mälestisel võib seda ette tulla, näiteks Firenze hartas on see parkide puhul olemas kui endise olukorra taastamine. Aga kõige hullem on seda oma kolleegidelt kuulda.

Ma ei räägi riigisüsteemi apsudest seetõttu, et riiki kritiseerida. Tahan juhtida tähelepanu sellele, et positsioonidele on sattunud inimesed, kes on ebakompetentsed, ja mida aeg edasi, seda rohkem neist apsudest kuuleb. Oleme ühinenud rahvusvaheliste konventsioonidega, mille mõte ongi selles, et kõik, kes asjaga tegelevad, kasutaksid samu termineid. Kahju on sellest, et väike Eesti, kes nõukogude ajal oli selles valdkonnas pioneer ja eeskuju — muidugi koos teiste Balti riikidega —, on oma pädevust kaotamas.

MT: Kahjuks on muinsuskaitse, vähemalt meie noores kapitalistlikus ühiskonnas, suuresti vaeslapse osas, sealt ilmselt need segadused juriidiliste terminitega. Teised nõuded ja valdkonnad sõidavad üle.

ÜP: Jah, muinsuskaitset surutakse ka muus osas nurka. Nüüd kuuleb kahjuks maja seestki aina rohkem seda, kuidas pisike punt muinsuskaitsejaid peab olema aina liberaalsem ja omanikega rohkem sõbrustama, peame tohutult oma mainet parandama jne. Ega kontrolliinstituutide maine pole kusagil hea! Muinsuskaitseamet on ju loodud esmajoonel selleks, et teostada riiklikku järelevalvet. Inimestele, kes selles valdkonnas töötavad, on selline kriitika minu meelest solvav — justkui oled püüdnud kõigest jõust ja nüüd heidetakse ette, et sa pole inimsõbralik.

MT: Ma olen nõus, et distants peab säilima, muidu süsteem ei tööta ja seda hakatakse teiselt poolt ära kasutama. Ega politseinik ei käi ka igal külapeol pidutsemas, sest tema roll ei võimalda seda, kui ta tahab oma tööd teha.

ÜP: Aeg-ajalt tuleb meediast välja, et muinsuskaitse ei lase omanikel tegutseda, ja just need avaldused on jäänud kõlama. Sealt ilmselt see surve.

MT: Ühiskonnas on ootus, et MKA on repressiivorgan ja ajakirjanikele selle kultiveerimine meeldib, siis saab avalikult süsteemi materdada. Selline uudis müüb. Positiivsena jääb kõlama vaid see, mida MKA ise välja laseb. MKA üldine foon meedias on viimasel ajal minu meelest siiski vähehaaval paranenud. Oma osa on ilmselt selles, et on tekkinud mingi traditsioon — noore riigi sünnitusvalud on läbitud ja asjad rohkem paika loksunud.

ÜP: 1998. aastal taheti MKA ära kaotada, ma tõusin tagajalgadele. Enne valimisi oli vaja poliitikutel lubadusi jagada ja ametnike arvu vähendada ning kogu MKA läks löögi alla. Tegime kõva lobitööd, rõhustime muu hulgas sellele, et muinsuste riiklik kaitse on iga riigi kohus ja sellised instituutid on riigi elementaarne osa. Tõin esile ka selle, et ainus nn tsiviliseeritud riik, millel oma muinsuskaitse instituut on toona ei olnud, oli Valgevene. Kas me oleksime tahtnud siis nendega ühel pulgal olla?

MT: Ja mis oli poliitikute reaktsioon Valgevene-jutu peale?

ÜP: Vaevalt see kõige suurem argument oli, aga vähemalt asutus jäi alles, küll kärbetega. Poliitilise populismi hammas oleme olnud kogu aeg. Suur asi, mis muinsuskaitse positsiooni tugevdab, on see, et EKAs on olemas muinsuskaitse eriala.

MT: Looduna riikliku ülikooli juurde võib siin mingil määral ka riikliku prioriteeti näha, kuigi vahepeal rippus terva EKA saatuse niidi otsas. Sinna õppima minek on paljudele teadlik valik. See laiendab kandepinda: on tekkinud noor põlvkond erialainimesi ning täiendõppesse on kaasatud ka vanemaid tegijaid. See aitab inimesi koondada ja asjadega kursis hoida ning igal juhul muinsuskaitse sisulist kvaliteeti säilitada ja kasvatada.

ÜP: Ajakirjanikke võiks ka seal täiendkoolitusel käia. Nad ei tunne sisu, aga see on ilmselt paljude eluvaldkondadega nii. Näiteks minu koolitajaks oli omal ajal Villem Raam. Ta oli kõva väliuurija ja tegi mulle just kunstiajaloo aspektist asjad selgeks. Ta oskas mind kui lolli ehitusinseneri (*naerab*) koolitada. Pean teda oma õpetajaks.

TEADUS JA MÕTE

PROJEKT „RODE ALTAR LÄHIVAATES”. EESTI TEADUSRESSURSS PÄRANDIÜURINGUTES

Hilkka Hiip

Eesti Kunstimuuseum alustas 2013. aasta sügisel mahukat uurimis- ja konserveerimisprojekti, mille fookuses on Tallinna Niguliste kiriku peaaltari tehnilised uuringud ja konserveerimine.¹

Niguliste altar on üks uhkemaid ja paremini säilinud hiliskeskaegseid Põhja-Saksa retaableid Euroopas. See telliti 1478. aastal Lübecki meistri Hermen Rode töökojast ja jõudis Tallinnasse 1481. aastal. Suurejoonelise kunstiteose ulatuslikud konserveerimistööd võeti ette aastatel 1975–1992 tollase N. Liidu juhtivrestauraatori Nikolai Bregmani juhendamisel. Kuigi põhiosas jõuti teos restaureerida, on kappaltari uhked skulptuurid siiani puhastatud üksnes osaliselt.

LOODUSTEADUSTE ABIL TEOSE KIHITIDE VAHELE

Lisaks konserveerimistöödele, mis toimuvad Niguliste muuseumis külastajate silme all, on kavas altari põhjalikud materjalitehnilised uuringud. Nende eesmärk on ühelt poolt asetada teos laiemasse kunstiajaloolisse konteksti, sest tegu on küll stiililt Rode töökojale omistatud tööga, kuid autorsus pole kinnitatud ei signatuuri ega ka dokumentidega. Võrdlusuuringud teiste Rode töökoja teostega toovad sellele atribueeringule loodetavasti kinnituse ning aitavad vaadelda laiemalt ühe tuntuima Lübecki kunstitöökoja loometavasid.

Teiselt poolt on Rode-projekti suur eesmärk peale altari enese uurimise selgitada välja ja koondada tehniliste uuringute valdkondlik teadusressurss Eestis, et rakendada seda teavet ja teadmist hiljem üldisemas pärandiga seotud uurimistegevuses. Praeguses uurimisseisus võib julgelt kinnitada, et Eestis on olemas rahvusvahelisel tasemel võimalused, kuid need on killustatud erinevate asutuste ja uurijate vahel.

VALDKONNASISESED JA -ÜLESED TEADUSÜURINGUD

Rode altari uuringutega on seotud nii ootuspärased teadusasutused (näiteks Tartu Ülikooli analüütilise keemia õppetool, Eesti Vabaõhumuuseumi ennistuskoda Kanut, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakond) kui ka pealtnäha valdkonnakauged institutsioonid. Enamasti ei ole kunstiuuringutes kasutatava aparatuuri esimene eesmärk kunstiteoste uurimine, mistõttu on põhjust vaadata valdkonnast kaugemale.

Ühe näitena olgu nimetatud koostöös Eesti Maksu- ja Tolliametiga korraldatud röntgenuuringud, kus pärandi uurimisel rakendati piiripunktides kasutatavaid portatiivseid röntgenaparaate. Teine valdkonnaülene näide on koostöös Eesti Keskkonnauuringute Keskusega tehtud röntgenfluorestsentsuuringud (XRF). Selleks vajalik samuti portatiivne seade tuvastab röntgenikiire abil teatud punkti elementide koostise. Aparaat on mõeldud kasutamiseks esmajoones tarbijakaitstes, kus selle abil määratakse ohtlike metallide (nt plii ja elavhõbeda) sisaldus mänguasjades, elektroonikatoodetes vm.

PILDINDUS- JA INFOTEHNOLOOGIA PÄRANDIÜURINGUTES

Täppisteaduste kõrval on Rode-projektiga alustatud pärandivaldkonnas uuendusliku pildindus- ja infotehnoloogia kasutamist. Sellel on esiteks teaduslik eesmärk (nt multispektraal-, külvalgusfotograafia), sest nii saab avada objektide neid tasandeid, mida tavavaatlus ei võimalda. Teiseks annab infotehnoloogia võimaluse koondata, kontekstualiseerida, visualiseerida ja arhiveerida pärandi uurimisega kaasneva mahuka ja eriformaadilise uurimisandmestiku. Rakendusi saab kasutada nii teaduse arendamise kui ka tutvustamis- ja esitlusvahendina.

TEHNILISED TEADUSÜURINGUD LAIEMASSE PÄRANDIGA TEGELEVATE SPETSIALISTIDE RINGI

Projekti üks oluline osa on haridus- ja teavitustöö, et loodud teave ei jääks vaid ühe objekti ja projekti keskkseks ning seda saaks rakendada mitmesuguste pärandiliikide uurimisel.

Projektiga on seotud kõrgkoolide erialaõppuritele ja -spetsialistidele mõeldud rahvusvaheliste õpitubade sari, mida sõltuvalt fookusest korraldatakse koostöös Eesti Kunstiakadeemia, Tallinna Ülikooli, Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooliga. Selle aastaraamatu koostamise ajaks on õpitube toimunud neli ning Eestis on esinemas käinud oma ala tõeline rahvusvaheline raskekahurvägi.

Õpitubade sarja ja kogu projekti avas polükroomia konserveerimismetoodikate programm „**Question of conservation**” (11.–15. november 2013), mida juhendasid dr Arnulf von Ulmann Saksamaalt ja Nikolai Bregman Venemaalt. Teise õpitöö „**Rode Imaging Event**” (15.–18. mai 2014) fookuses olid info-, kommunikatsiooni- ja pildindustehnoloogia kokkupuutepunktid kul-

1. Niguliste kiriku peaaltari retaabel. Hermen Rode töökoda. 1478–1481. 3,5 × 6 m **2.–4.** Valdkonnaülesed teadusuuringud: röntgenuurin-
gud koostöös Maksu- ja Tolliametiga, pildindus- ja infotehnoloogilised rakendused pärandi uurimisel koostöös MTÜ Arheovisiooniga (Hembo
Pagi ja Andres Uueni), elementide kaardistus XRF-meetodil koostöös Eesti Keskkonnauuringute Keskusega (fotol Riin Rebane viimas läbi
uurinuid Lübecki St Annen Museumis asuvalle H. Rode altarile, kus Eesti teadlaste grupp teostas 2014. aasta oktoobris võrdlevad tehnilised
analüüsid)

tuuripärandiga. Üritus tõi esinema kümme tippspetsialisti Euroopast, kes jagasid teadmisi ja kogemusi nii omavahel kui ka siinsetele erialaringkondadele.

Õpitoas „**Rode Investigation Workshop**” (20.–23. oktoober 2014) tegeldi keemia- ja füüsikavaldkonda kuuluva instrumentaalanalüütilise meetoodika ning selle rolliga pärandiuuringutes (nt pigmendi, sideaine ja kattekihtide uuringud). Õpituba korraldati koostöös Tartu Ülikooli analüütilise keemia õppetooliga. Õpituba juhtisid oma ala rahvusvahelised tippspetsialistid: konservaator-kunstiteadlane *prof. emer.* Anne van Grevenstein (Holland) ning keemikud dr Ulla Knuutinen (Soome), prof Ivo Leito ja dr Signe Vahur Tartu Ülikoolist.

Õpitoa „**Wood and Art**” (16.–18. veebruar 2015) keskmes olid puidu kui pärandobjektide loomematerjali uurimise võimalused, näiteks dendrokronoloogia ja selle rakendused, puidumärkide ja -liikide interpretatsioon. Õpituba juhendasid valdkonna tippspetsialistid dr Alar Läänelaid Tartu Ülikoolist ning dr Aoife Daly ja prof dr Jorgen Wadum Kopenhaageni pärandiuuringute instituudist CATS.

Kõik õpitoad on osutunud väga populaarseks nii õppurite kui ka Eesti spetsialistide hulgas. Et need on praktilise suunitlusega, tehakse kohapeal Niguliste muuseumis läbi reaalne uurimisprotsess, et rakendada seda oskust hiljem teadlikult juba oma igapäevatoos. Õppega kaasneb analüüs teemal, mis on ühe või teise meetodi

eesmärk, kasutegur ja kulu ning millised võimalused on selleks kohalike ressurssidega.

Gümnasistidele mõeldud õpiprogrammid toovad pärandi juurde aga tulevased uurijad, kes saavad Nigulistes õppida riiklike õppekavadega seotud orgaanilist ja anorgaanilist keemiat Rode altaril kasutatud materjaliuuringute abil. Tunnid aitavad õpilastel mõista keemia ja füüsika seoseid muinsuskaitsega ning on kindlasti nauditavamad kui tavaline valemeid ja arve tulvil keemiatund koolipingis.

Kõik Rode-projektiga seotu edastatakse ka laiemale publikule erinevate meediumide, näiteks filmilõikude, multimeediavahendite ning projekti igapäevategevust kajastava blogi kaudu. Ka õpitubade info tehakse veebi vahendusel kättesaadavaks – nii on loodud teave jätkusuutlik ja sellega panustatakse Eesti tegelikkuse uurimistevõime. Selle kõigega saab tutvuda Niguliste muuseumi kodulehel aadressil www.nigulistemuuseum.ee.

¹ Projekt „Rode altar lähivaates. Niguliste peaaltari retaabli ajalugu, tehnilised uuringud ja konserveerimine”, Eesti Kunstimuuseum, Niguliste muuseum, 2013–2016. Projekti koordinaator: Hilka Hiiop. Projekti töögrupp: Hedi Kard, Merike Kurisoo, Grete Nilp, Kaisa-Piia Pedajas, Tarmo Saaret. Projekti uurimisgrupp: Hembo Pagi, Riin Rebane, Andres Uueni, Signe Vahur. Kujundaja: Villu Plink.

KESKAEGSED KERISHÜPOKAUSTID TALLINNA VANALINNAS

Kaarel Truu

Tallinna keskaegse arhitektuuri oluline osa on kerishüpokaustid ehk õhkküttesüsteemid, mida kasutati elamute, kloostrite, seekide, gildimajade jt hoonete kütmiseks. Eesti alal ja mujal Põhja-Euroopas olid seda tüüpi kütteseadeldised kasutusel peamiselt 14.–16. sajandil.

Erialakirjanduses ja arhiividokumentides on nende seadeldiste kohta kasutatud mitut terminit: *kerisahi*, *kerishüpokaust*, *hüpokaust*, *kalorifeer*, *õhkküttesüsteem* jms. Eesti keele seletava sõnaraamatu kohaselt on kalorifeer 'seade õhu soojendamiseks õhkküttesüsteemi- või kuivatussüsteemis; keskaegne õhkküttesüsteem'. Hüpokaust on Rooma impeeriumis levinud kütteseadeldis, mida peetakse keskaegse kerishüpokausti eelkäijaks. Viimane termin on täpsem ja eelistatult kasutatakse seda ka alljärgnevas tekstis.

Hüpokaust oli kasutusel antiikajal. See soojendas Rooma terme Vahemere ääres ja hiljem, impeeriumi laienedes, ka põhja pool Alpe. Keskajal kasutati sarnase tööpõhimõttega küttesüsteemi põhjapoolse Kesk-Euroopa suurtes kloostrites. Seal köeti *calefactorium*'iks nimetatud ruumi, kus segati tinti, lasti aadrit ja tehti muud.

Kristluse ja kloostrite levik üha kaugemale põhja tõi ilmsiks hüpokaustahju nõrgad kohad: see püsis soe sisuliselt ainult kütmise ajal ega olnud külma kliimaga aladel kuigi otstarbekas. Võimalik, et kloostrite ahjude ehitajad kuhjasid just Läänemere-äärsete põlisrahvaste eeskujul kolde peale soojuse salvestamiseks kerise. Sel viisil täiustatud ahi – kerishüpokaust – oli tollases (14.–16. sajandi) Põhja-Euroopas ning saksa kultuuri-ruumis laialt levinud. See muutus valdavaks kloostrite ja linnuste kütmisel, kuid seda kasutati ka elamutes.

Kalorifeerahjusid käsitlevat spetsiifilist kirjandust on ilmunud vähe nii Eestis kui ka mujal Euroopas. Oulisimad Eesti ala ahjusid puudutavad tekstid on Andres Tvauri artiklid¹, mis käsitlevad hüpokauste Eestis, keskendudes peamiselt arheoloogilistele leidudele Viljandis ja Tartus. Tvauri on andnud ülevaate ka keskaegsete küttesüsteemide jõudmisest eesti ja baltisaksa uurijate huviorbiiti ning kirjeldanud küttesüsteemi toimimist. Seni kõige põhjalikum käsitus sel teemal on Klaus Bingenheimeri mastapne teos „Die Luftheizungen des Mittelalters”², milles tehakse nii aja- ja arengulooline ülevaade kui ka loetletakse kataloogi vormis tüüpide kaupa kõik teadaolevad õhkkütteseadeldised Euroopas (sh Eestis). Eesti ja Euroopa eri autorite keskaegset

arhitektuuripärandit käsitlev kirjandus sisaldab samuti hüpokaustide kohta infokilde.

Kerishüpokauste on leitud mitme Eesti linna keskaegsete elamute keldritest ning kloostritest ja linnustest. Seni kirjanduses nimetatud ligikaudu sajast Eesti keskaegsest kalorifeerahjust rohkem kui pooled paiknevad Tallinnas, neist omakorda enamik keskaegses all-linnas.³ Vaatamata Tallinna vanalinnas aastakümnete vältel toimunud suhteliselt põhjalikule uurimistegevusele puudus säilinud kerishüpokaustide olukorrast siiani selge ülevaade.

Sellest ajendatud magistritöö eesmärk oli saada ülevaade Tallinna vanalinnas säilinud keskaegsete õhkküttesüsteemide hulgast, säilivusest ja praegusest olukorrast. Üheks olulisemaks ülesandeks kujunes arhiivmaterjali läbitöötamine, et saada ettekujutus sellest, kus ahjud asuvad. Arhiiviuuringute, publitseeritud allikate ja paikvaatluste tulemusel oli võimalik selgitada välja ahjude ehituse iseärasused ja jälgida muutusi, mis on keskaegsete õhkküttesüsteemide puhul viimaste aastasadade vältel toimunud.

Allikmaterjalist moodustasid suure osa üksikobjekte puudutavad aruanded ja ehitusprojektid. Selles osas tugineti töös peamiselt Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiivile, kus on kompaktsetl koos suurem osa Tallinna vanalinna hoonete restaureerimist ja uurimist puudutavast projektdokumentatsioonist.

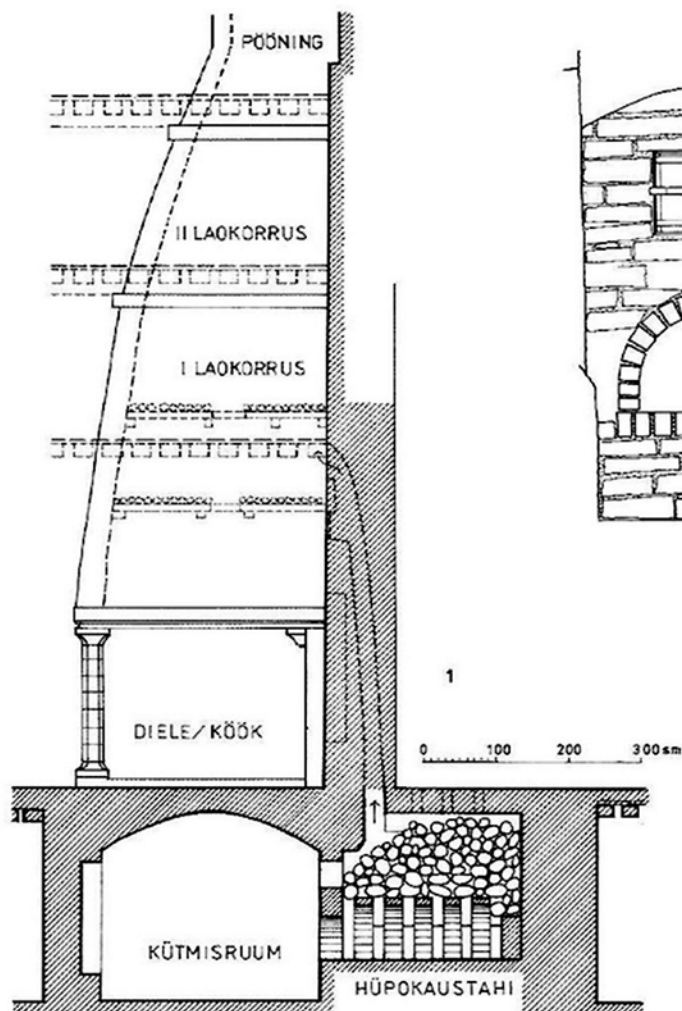
Tallinna vanalinnas viimase sajandi vältel toimunud ehitustegevus on suhteliselt hästi dokumenteeritud. Peale ehitusdokumentides jäädvustatu on alates 1960. aastast hooneid ka teaduslikult uuritud ja dokumenteeritud. Uuringute ja restaureerimistööde aruannetes on sageli kirjeldatud hoones asuvat keskaegset küttesüsteemi. Tallinna Linnaarhiivis (TLA) säilitatakse Rasmus Kangro-pooli käsikirjalisi märkmeid, millest osa puudutab tema tähelepanekuid kalorifeeride kohta.⁴

Juhul kui muinsuskaitsekirjanduses on keskaegse küttesüsteemi osas ebaselge, on hoone korruste plaanide abil võimalik küllaltki suure kindlusega selgitada hüpokaustahju olemasolu. Kui keskaegne ruumiskeem on loetav, on aimatav ka ahju asukoht – eeskoja *diele* ja köetava *dornse* vahelise seina piirkonnas. Mõned vähem levinud elamutüüpi esindava hoone puhul on asukoht raskemini aimatav, ent elufunktsioon on 14. ja 15. sajandil enamasti eeldanud just sedalaadi küttesüsteemi olemasolu.

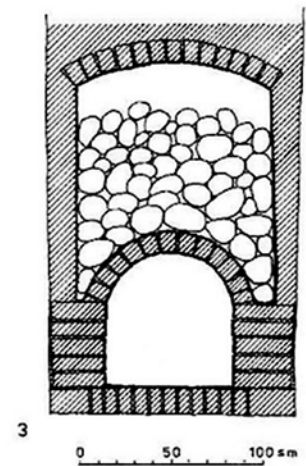
1

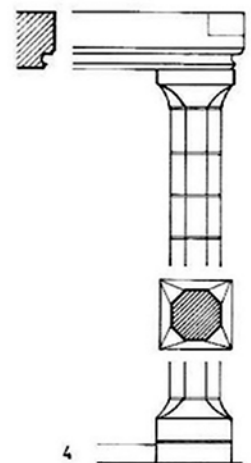
2

2

3

4

3

1. Kerishüpokaustide asukohad Tallinna vanalinna plaanil. Koostas Kaarel Truu **2.** Kerishüpokausti jäänused Pika Hermann's tornis Toompeal. Näha on koldevõlvi kaar ja keris. Villem Raami foto. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv **3.** Kerishüpokaust lõikes

Tallinna vanalinna kujunemise üheks olulisemaks ajajärguks võib pidada 15. sajandit. Sel ajal ehitati lõplikult välja linnamüür ja tänavavõrk ning linnakodanike elamud said sellised proportsioonid ja mõõtmed, mille poolest paljud neist on tuntud praeguseini. Hilisematest ümberehitustest hoolimata on teada keskaegse elamu põhilised tüüpooned ja ruumiskeem. Suur osa sellest pärandist on säilinud, seda on uuritud ja dokumenteeritud.

Kerishüpokaustist ja mantelkorstnast koosnev küttesüsteem oli eluhoonetes tavapäraseim ja peaaegu ainumõeldav lahendus. Otsaviiluga tänava poole asetuva kitsa kivimaja põhikorrusel paiknes harilikult kaks suuremat ruumi: *diele* ja *dornse*. Laias laastus võib *diele*'t pidada töö- ja eluruumiks ning *dornse*'t magamistoaks. Põhikorruse all oli kelder, kus peale muude ruumide asus kerishüpokausti kütteruum (üldjuhul mantelkorstna all) ja ahi ise (kõetava ruumi all). Soe õhk tõusis kõetavasse ruumi (*dornse*) läbi spetsiaalse avadega plaadi, mis harilikult asus põranda tasapinnal või sellest veidi kõrgemal. *Diele*'t kütis mantelkorstna all asunud avatud kolle. Lisaks on Tallinna keskaegsetest hoonetest leitud kaminaid, ent need paistavad olevat pigem erandlikud. Paljudes hoonetes on sellise küttesüsteemi osad siiani alles: korruseid läbivad massiivsed korstnad ilmestavad katusemaastikku ja keldrites on hüpokaustahjusid, mis on säilinud alates viimasest kütmisest peaaegu puutumatuna.

Kuni 19. sajandini Tallinnas toimunud ümberehitused näivad olevat olnud suures osas säästlikud. Hoone kandekonstruktsioonid on jätud puutumata ning moodsaid elunorme on kohaldatud vastavalt olemasolevale hoonetele, mitte vastupidi. Sellisel alalhoidlikul muudatuste tegemisel on kindlasti hulk põhjuseid, ent sellele tendentsile on (mõnevõrra erinevas kontekstis) juhtinud tähelepanu ka Krista Kodres⁵. Uut tüüpi kütteseadeldisedki – pottahjud – lõimiti varasemasse süsteemi. Ahi ehitati sageli otse kerishüpokausti kütteplaadi peale ja ühendati vanade lõõride kaudu mantelkorstnaga.

Kerishüpokaustide ümberehitamine algas põhimõtteliselt kohe pärast nende hülgamist küttesüsteemina. Raekoja plats 13 hoones ehitati kuplikujulise laega leivaahi. Sarnane leid tuli 2014. aastal ilmsiks Lai 38 keldris asuva ahjukehendi uurimisel.

Kerishüpokaustide ja nende kütteruumide tänapäevaste funktsioonide puhul ei ole suuri erinevusi. Kui ahjukehand on tühi, on see kasutusel panipaigana. Üksikud ahjud on läbimurrete abil muudetud koridoriks, mis ühendab kütteruumi ja kõetava ruumi alust keldrit. Levinud võte on ka WC paigutamine kütteruumi või ahjukehendisse (Rataskaevu 10 ja 16). Massiivsel ahjukehandil on sageli kogu maja seisukohalt tähtis ehituslik ülesanne ning see on seetõttu ahju osadest kõige vastupidavam. Hüpokausti sisekonstruktsioon – tellisvõlvid ja kerisekiivid – oli n-õ kulumaterjal, mis kasutamise käigus aastate vältel läbi põles ja välja vahetati ning millel

ei ole pärast hüpokausti hülgamist mingisugust otsustarvet. Tallinnas on säilinud ka peaaegu komplektseid ahjusid (Pikk 60 ja 66).

Keskaegses Tallinnas suurel arvul kasutatud kütteseadeldis näib Euroopa kontekstis pigem erandlik või on Tallinna ahjud erakordselt hästi säilinud ja dokumenteeritud. Tallinna vanalinnas on säilinud 90 kerishüpokausti jäänused, kusjuures vähemalt kuuel ahjul on säilinud ka sisekonstruktsioonid. Peale Tallinna on kerishüpokaustide jäänuseid arvukalt teada Lübeckist, kus neid on 19.

On tähelepanuväärne, et eespool korduvalt viidatud K. Bingenheimeri andmetel on kogu Euroopas säilinud 206 eri tüüpi keskaegset õhkküttesüsteemi ja vähemalt 87 neist on kerishüpokaustid nagu Tallinnas. Bingenheimeril on hea ülevaade saksa autorite uurimustest. Võiks arvata, et muude riikide kohta on andmete saamise taktisuseks olnud keelebarjäär või publitseeritud materjali vähene levik (Eestit puudutavad andmed pärinevad peamiselt V. Vaga 1961. aastal ilmunud Tallinna keskaegseid elamuid puudutavast artiklist⁶).

Magistritöö koostamise käigus kaardistati seniste uuringute käigus leitud säilinud ahjujäänused. Edaspidi on võimalik keskenduda konkreetsete ahjude põhjalikumale uurimisele. Tallinna keskaegsete elamute kerishüpokaustid on ehituselt sarnased ning praegu teada olevate erinevuste alusel ei ole võimalik ahjusid dateerida ega selgelt rühmitada. Säilinud küttesüsteemide ja nende osade uurimine, inventeerimine ja mõõdistamine võib anda infot, mis aitab kerishüpokauste dateerida. Tallinna keskaegsete elamute eripära arvestades võib öelda, et kerishüpokaustide rohkearvuline esinemine siin on ootuspärane, aga (osaliselt) säilinud ahjude hulk Euroopa kontekstis on ikkagi muljetavaldav.

¹ Tvauri, Andres. Õhkküte keskaegses Viljandis ja mujal Eestis. – Viljandi muuseumi aastaraamat 2007. Viljandi, 2008, lk 75–100 ja A. Tvauri, Late medieval hypocausts with heat storage in Estonia. – Baltic Journal of Art History, Autumn 2009, lk 53.

² Birgenheimer, Klaus. Die Luftheizungen des Mittelalters. Zur Typologie und Entwicklung eines technikgeschichtlichen Phänomens. Hamburg: Verlag Dr Kovac, 1998.

³ Tvauri, Andres. Late medieval hypocausts with heat storage in Estonia. – Baltic Journal of Art History, Autumn 2009, lk 53.

⁴ TLA, R-242-1-270, 90.

⁵ Kodres, Krista. Esitledes iseend. Tallinlane ja tema elamu varauusajal, lk 58.

⁶ Vaga, Voldemar. Das mittelalterliche Wohnhaus in Tallinn. Tartu: Staatliche Universität zu Tartu, 1961.

MILJÖÖVÄÄRTUSLIKE PIIRKONDADE TAASELUSTAMINE KULTUURILISTE JA MAJANDUSLIKE VALIKUTE KOOSMÕJUS. KALAMAJA NÄITEL

Tuuli Põldma

Tallinna miljööasumeid on aastaraamatutes käsitletud siiani muinsuskaitse vaatenurgast. Oma magistritöös ja sellel põhinevas artiklis vaatlen neid aga kui linnaurija ja peegeldan elanike ehk miljööalade tarbijate arvamusi.

Taaselustamine (ingl *gentrification*) on protsess, mille käigus toimub piirkonnas muutus sellisel viisil, et uut elanikel on kõrgem sotsiaal-majanduslik staatus kui varasematel. Priit-Kalev Parts on kasutanud ka terminit *aadeldamine*. Sellega kaasneb ehitusliku keskkonna kvaliteedi muutumine kinnisvarasse ja naabruskonda tehtavate investeeringute kaudu.

Eesti kontekstis saab taaselustamisest rääkima hakata alles peale 1990. aastate omandireformi, mille käigus erastati ja tagastati enne 1940. aastat Nõukogude võimu poolt eksproprieeritud kinnisvara. Okupatsiooniaja nappide investeeringute tõttu vanematesse linnaosadesse amortiseerus sealne ehituslik keskkond ja kahanes kinnisvara väärtus. See võimaldas tekkida ka Kalamaja taaselustamisprotsessil. Nüüdseks on endisest halva mainega nn kõdupiirkonnast saanud eelistatud eluasemevalik inimeste jaoks, kes väärtustavad kesklinnalähedast asukohta ja erilist miljööd.

Artikkel põhinebki sellise inimese ehk taaselustaja hinnangul oma eluasemekogemusele taaselustamisprotsessis. Taaselustajatena analüüsisin Kalamaja miljööväärtuslikuks määratletud eluasemete omanikke, kellest enamikul oli oma elupaiga renoveerimise kogemus. Nende eluasemestrategiate analüüsimiseks tegin üheksa süvaintervjuud, mille põhirõhk oli elanike hinnangul eluasemele, piirkonnale, toetavate institutsioonide tegevusele ja valitud renoveerimisstrateegiale.

KALAMAJA ELUKOHA VALIKUNA. OTSUSTUSPROTSESSI KUJUNEMINE

Nende eluasemekogemust, kes on asunud Kalamaja elama varem kui intervjuueeritud inimesed, on tugevalt mõjutanud 1990. aastate omandireformiga kaasnenud kinnisvara tagastamine endistele omanikele. See pani elanikud keerulisse olukorda, sest oma koduks peetud eluasemest võidi ootamatult ilma jääda ja tuli hakata otsima uut. Samas tekkis võimalus soetada kinnisvara.

Omanik võis eluaseme kaotuse sundüürnikele hüvitada samaväärse korteri näol või rahas, ent tuli ette ka olukordi, kus nad sunniti lahkuma hüvitiseta. Mõnikord

loobus majaomanik ehitise vastuvõtmisest selle halva seisukorra tõttu ning see andis elanikele võimaluse korter ja kinnistu erastada. Uuematest linnapiirkondadest pärit või hilisemal ajal Kalamajja kolinud inimestele omandireform enam otsest mõju ei avaldanud, sest 2000. aastateks olid omandisuhted tagastatavates majades valdavalt korraldatud.

Just Kalamaja oma elupiirkonnaks valimise põhjuseks tõstsid intervjuueeritud enim esile asukohta. Suur osa töökohti koondub kesklinna, seega nimetati põhjenduseks lähedust töökohale ja sellest tulenevat lihtsamat logistilist planeerimist seoses töökoha, laste koolide ja huvialaringidega. Mugav on tarbida ka kesklinnas pakutavaid teenuseid.

Kui taaselustajad võrdlesid kesklinnalähedast piirkonda linnast välja eramajja kolimisega, selgus, et ehkki nad hindasid rohelust ja rahulikku keskkonda ning eramajas elamisega kaasnevat privaatsust, pidasid nad linnalähedasse maapiirkonda kolimist ebaratsionaalseks seoses igapäevase vajadusega liikuda maa ja linna vahel. Elupiirkonna valiku juures said määravaks ka majanduslikud kaalutlused.

Intervjuueeritud, kes oleksid eelistanud privaatset oma aia või hooviga eramaja, mis asuks siiski linnas, pidid rahanappuse tõttu piirduma ideaalile võimalikult lähedasega, milleks oli Kalamajale iseloomulike väheste korteritega maja koos hooviga. Piirkonna spetsiifilised arhitektuurilised omadused – vaiksed agulitänavad ja kinnised hoovid – pakuvad nii lastele kui ka täiskasvanutele rohkem võimalusi välitegevusteks. Ka peeti puumajas elamist tervislikumaks kui kodu paneelmajas.

Valiku puhul oli otsustav juba renoveeritud maja ja korteri viimistlus. Siseruumide remondiks kasutatud autentseks looduslikud materjalid, mis moodustasid ülejäänud majaga terviku, osutasid ühe intervjuueeritava jaoks peamisteks atraktiivseteks omadusteks. Renoveerimata elamu ja korteri puhul avaldus intervjuueeritute hinnangul teatud potentsiaal, milline võiks füüsiliselt halvas seisukorras maja ja korter peale remonti välja näha. Alahinnata ei tasu ka emotsioonide mõju, st esmamuljet, mis korterit nähes tekib. Vana ja lagunenud maja mõjub romantiliselt, seda tahetakse oma kätega korda teha ja päästa edasisest lagunemisest.

Vabriku tänav, populaarne piirkond Kalamaja uusasukate seas.
Foto Martin Siplane

Kinnisvaraturu tekke algusaastatel iseloomustas Kalamaja kortereid küllaltki soodne keskmine hind võrreldes kesklinnaga, mille põhjuseks oli asumi amortiseerunud ehituslik keskkond ja halb maine. Nüüdseks on piirkonna populaarsemaks muutumise tõttu kinnisvara hind tõusnud juba liiga kõrgele selleks, et Kalamaja tõmbeteguriks saaks odavus. Endiselt on oluline kriteerium kesklinna lähedus, samas hakkab üha suuremat rolli mängima naabruskond ise ja sealne arenev kogukonnatunne.

HINNANG KALAMAJALE KUI ELUPIIRKONNALE

Naabruskonna tasandil on inimesed valitud elupiirkonnaga rahul, eriti kuna alates 2000. aastate algusest on Kalamaja kvaliteet kiiresti paranenud. Sellele on kaasa aidanud ka linnaosavalitsus, näiteks endisele kalmistule rajatud haljasala on korrastatud.

Muutused füüsilises keskkonnas on kaasa toonud uute elanike huvi kasvu ja sellega seoses on asumis märgatud elanikkonna vahetumist. Intervjueeritud täheldasid, et lahkuvate vene rahvusest elanike ja madalama sotsiaalmajandusliku staatusega inimeste asemele tulevad pigem loomevaldkonnas tegutsejad ja noored perekonnad.

Kalamaja elupiirkonna arhitektuurilist terviklikkust rikuvad vaid vähesed miljöösse mittesobitavad uusehitis. Terviklikkus on ehk tingitud sellest, et arendus- ja ehitustegevus keskendus majandusbuumi ajal uusela-murajoonidele. Intervjueeritud elanikud peavad Kalamaja tunduvalt õnnestunumaks piirkonnaks kui uusasumeid. Elanikud usuvad isegi, et arengu jätkudes võib Kalamajast kujuneda eliitrajoon, kuna eeldused selleks on nende hinnangul olemas: arhitektuuriliselt esteetilised hoovidega eluasemed, rahulikud tänavad, haljastus ja mere lähedus.

Intervjueeritud elanikud hindasid asumi taristu üsna rahuldavaks – lasteaiad, koolid ja poed on lähedal, ühistransport on kättesaadav, samuti on olemas kultuuri tarbimise võimalused. Suuremad toidupoed asuvad asumi servades ja lähedal on Balti jaama turg. Siiski leiti, et äritegevus võiks hoogustuda.

Taaselustamisprotsessi iseloomustab elanike vahetusest tingitud tarbimiskäitumise ja -elistuste muutumine, mis mõjutab ka piirkonnas teenuseid pakkuvaid ettevõtteid. Väikesed toidupoed soklikorrustel küll kaovad, samas tekivad asemele spetsiifilisemad taaselustajate eluviisi toetavad asutused ja uued kultuurivaldkonna võimalused. Lisandub kohvikuid ning Kalamaja lähisteles on rajatud loometegevust soodustavaid asutusi, näiteks Telliskivi loomelinnak ja Eesti disaini maja.

Negatiivsena nähti piirkonna autostumist. Tiheda liiklusega tänavate ääres elavatel inimestel on müra ja saastunud õhu tõttu rohkem põhjust rahulolematuseks. Kuna Kalamaja asub kesklinnale nii lähedal, on linnavõimud kaalunud seal parkimise tasuliseks muutmist. Tasulise parkimise korral sooviks üha enam elanikke parkida oma auto hoovi, mille tõttu muudetaks hoovid tõenäoliselt veelgi rohkem parkimisplatsideks, Kalamajale iseloomulik haljastus väheneks ja sellega kahjustuks linnaosa identiteet.

Kalamaja paiknemine Balti jaama ja sama negatiivse kuvandiga Kopli asumiga lähedal avaldas algul mõju ka Kalamaja mainele. Asumiga vähem tuttavatel elanikel oli sinna kolides kartus, et Kalamaja on ebaturvaline koht ning seal esineb palju kuritegevust ja narkomaaniat. Piirkonnas elades on siiski märgatud, et see on üldiselt küllalt turvaline ja rahulik koht. Ei täheldata, et kuritegevus oleks sagedasem kui muudes elupiirkondades.

Turvalisustundele aitab kaasa veel see, et Kalamajas teatakse, kes on naabrid. Väiksemate kortermajadega piirkonna eelis on asjaolu, et läbikäimine naabritega on tihedam kui suurtes magalarajoonides või kesklinnas. Väiksem elanike arv majas soodustab naabrite suhtlust ja koostööd ning aitab omakorda kaasa tugevama kogukonnatunde ja ühisidentiteedi tekkele.

Teisedki selle asumiga seotud avaliku ja erasektori institutsioonid peavad rohkem arvestama aktiivse kogukonna arvamust. See aitab kaasa kohalike elanike soovitud elukvaliteedi hoidmisele või isegi parandamisele.

RENOVEERIMISSTRATEEGIAID JA HINNANG TOETAVATE INSTITUTSIOONIDE TEGEVUSELE

Kalamajja soetasid intervjueeritud korteri peamiselt laenu abil, kombineerides seda säästude, perelt saadud rahalise toetuse või mõne muu vara müügiga. Nende otsus eluase üürimise asemel osta kujunes ratsionaalsetel kaalutlustel: näiteks laenumakseid ja üürile kuluvaid summasid võrreldes oli majanduslikult otstarbekam korter soetada. Otsust mõjutas ka kindlustunne, mida kinnisvarasse investeerimine pikaajalises mõttes pakub. Arvati, et tänu kodu asumisele niivõrd kesklinna lähedal ja rangemate ehituslike piirangutega miljööväärtuslikus piirkonnas võib loota, et piirkonna väärtus püsib ja investering kinnisvarasse on paremini kaitstud. Prognoositi, et Kalamaja kui eluasemepiirkonna väärtus pigem tõuseb aja jooksul.

Et soetatud eluase oli ostuhetkel halvas seisundis, tuli enamikul intervjueeritudel teha siseruumides lisakulutusi remondile, et saavutada soovitud kvaliteet. Korteri

vilets füüsiline olukord võis olla isegi positiivne, seda juhul, kui sooviti kodu oma maitse järgi kujundada või isegi eelistati vana ja pisut lagunenud muljet.

Aastakümneid alarahastuse all kannatanud elamud olid tehniliselt amortiseerunud, mistõttu vajasis need uusi elektrisüsteeme, torusid, soojustamist, küttesüsteemi väljavahetamist ja katuseremonti. Elanike jaoks oli tähtis, et eluase oleks mugav ja vastaks tänapäeval nõutavale elukvaliteedile ja oleks energiasäästlikum. Maja terviklik renoveerimine on keeruline protsess, mida on võimalik võtta ette juhul, kui elanikud saavutavad üksmeele. Tänu sellele, et Kalamaja majades on vähe kortereid ja omavaheline suhtlemine on lihtsam, võivad korteriühistud paremini toimida, aga sellises elamus on teisalt keerulisem renoveerimistöödeks vajalik summa kokku saada.

Elamute renoveerimise rahastamiseks kasutati erinevaid strateegiaid. Levinuim oli kombineerida laenu omavahendite või toetustega (sihtasutuselt KredEx, Tallinna Kultuuriväärtuste Ametilt ja „Hoovid korda” projekti raames). Lisaraha saamiseks kasutati ka võimalust müüa põõningu- või keldripind eluasemeteks ning arendajate pakutavaid lahendusi. Näiteks ostis arendaja maja, renoveeris selle ja hiljem müüs korteri intervjuueeritule. Teise variandina sai arendaja maja renoveerimise eest õiguse ehitada maja põõningukorrusele korterid ja need maha müüa.

Ajaloolise ehituspärandi renoveerimine on vajalik selleks, et miljöole iseloomulike majade kadumine ei hävitaks piirkonna väljakujunenud struktuuri. Ehitiste miljööväärtuslike karakteristikute säilimiseks on Tallinna Kultuuriväärtuste Amet näinud renoveerimisele ette teatud nõuded.

Intervjuueeritud olid rahanappuse tõttu sunnitud ekspertide teenusest ja autentsetest ehitusmaterjalidest loobuma ning kasutasid odavamaid viise kortermaja korrastamiseks. Mõnikord tehti soovitud elukvaliteedi tagamiseks teadlikult reeglitevastane valik selleks, et saavutada maksimaalne tulemus minimaalse rahakuluga.

Üldjuhul pidasid intervjuueeritud miljöölade kaitseks määratud reegleid õigustatuks selleks, et arendustegevus ei rikuks piirkonda sobimatute ehitiste rajamisega arhitektuurilist ühtsust. Teisest küljest leiti, et institutsioon võiks teha rohkem järeleandmisi täieliku autentsuse poole püüdlamise puhul, st leida kompromissi nüüdisaja mugavuste ja ajaloolise väärtuse säilitamise vahel.

Intervjuueeritud inimesed hindasid kõrgelt Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti tegevust miljöö ja ajaloolise ehitusliku pärandi kaitsel, eriti pakutavaid renoveerimisnõuandeid, põhjalikkust ja initsiatiivi tunnustada terviklikult renoveeritud elamuid. Teisalt pidasid nad ameti ressursse ebapiisavaks, kuna märkasid tänavapildis kas teadmatusest või hoolimatusest põhjustatud rikkumisi. Ka hinnati miljööväärtuslikule elamule pakutavaid toetusi liiga väikeseks, peale selle on neile tugev konkurents. Soodsamaks isetegemiseks pakub renoveerimiskoolitusi Kalamajas tegutsev Säästva Renoveerimise Infokeskus, mille teenu-seid on kasutanud ka osa intervjuudel osalenutest.

Taaselustamine on Eesti kontekstis tihedalt seotud just miljööväärtuslike elupiirkondadega, mille eripära kaitsmiseks on kindlad planeeringulised ja ehituslikud nõuded. Kuna selliste alade haldus kuulub kohaliku omavalitsuse pädevusse, on linna tegevuse mõju oluline. Analüüsi tulemustest võib järeldada, et avaliku sektori finantspanus miljöölade väärtustamisse on üsna vähene. Seetõttu on taaselustatavas piirkonnas maju renoveeritud peamiselt eraisikute enda rahaga, ent seda on võimalik kombineerida avaliku sektori toetuste ja laenusoodustustega.

Avaliku sektori tähtsus avaldub pigem elanike teadlikkuse suurendamises, säästva renoveerimise pro-pageerimises ja arhitektuuripärandi säilitamises õiguslike piirangute sätestamisega selleks, et ajalooliselt väljakujunenud eluasemepiirkondi hakataks rohkem teadvustama ja väärtustama ning seeläbi ka rohkem hoidma.

SUHTUMINE MILJÖÖVÄÄRTUSTESSE

Intervjuueeritud hindasid miljööväärtusi kõrgelt. Nad tundsid, et nende elupiirkonda väärtustavad ka need rühmad, kes elavad väljaspool piirkonda. Positiivne hinnang Kalamajale tekitas taaselustajates uhkusetunde, kuna nad tundsid, et see hinnang kandub üle ka neile. Rõhutati, et peetakse haruldaseks, et nii suur puitmajadega asum on veel alles. Teistes riikides olevat sarnased asumid tihti peale hävinud, mistõttu väärib asumil miljöö hoolikamat hoidmist.

Kalamajas nähti ka kvaliteetset ja inimsõbralikku elukeskkonda, mille miljööle on iseloomulikud korterelamuid ümbritsevad spetsiifilise haljastusega hoovid. Selliseid hoove leidub pigem aedlinnalistes eramurajoonides. Kalamaja on ühtlasi oma ajastu sümbol, mis muudab linnamaastiku mitmekülsemaks.

Küsimusele, miks miljööpiirkondi on vaja hoida, nimetati vastuses peamiste põhjustena ajalugu, piirkonna arhitektuurset tervikilmet ja omapära, mis võimaldab taaselustajatel kujundada identiteedi, millega ennast teistest eristada.

Oskus ja teadlikkus miljööväärtuslike piirkondi hinnata kujuneb ajaga ja kodanikuühiskonna arenguga, mida on võimalik saavutada tänu tihedamale koostööle ja ühisüritustele naabruskonna elanikega. Miljöölade väheste korteritega elamud, ühiskasutuses hoovid ja sellest tingitud tihedam kokkupuude naabritega võimaldab piirkonnas kogukonnatundel paremini areneda.

Kogukonnatunne ja Kalamaja identiteet sõltub sellest, kuidas elanikud oma piirkonda tajuvad ja kui väärtuslikuks nad seda peavad. Kokkuvõtvalt on Kalamaja taaselustamist kujundanud nii majanduslikud põhjused kui ka kultuuriline mõju, mis avaldub elanike oskuses väärtustada ajaloolist ehituspärandit.

KAS TALLINNA PÜHA KATARIINA KIRIKU TULEVIK ON KONSERVEERITUD VARE VÕI TOIMIV HOONE?

Heli Nurger, Lilian Hansar

Tallinna suurima keskaegse kirikuhoone säilinud ruumid on praegu alakasutatud ja igapäevaselt külastajatele suletud. Püha Katariina kiriku tõhusama toimimise osa eeldusi oleksid esiteks avalikkusele suunatud funktsioon ning teiseks uus ja otstarbekam katus.

Võimalike arhitektuursete lahenduste leidmiseks korraldati 2014. aasta jaanuaris Eesti Kunstiakadeemia (EKA) muinsuskaitse, arhitektuuri ja sisekujunduse ning Tallinna Tehnikaülikooli (TTÜ) ehitusinseneride magistriõppe tudengite ühine töötuba. Juhendajateks olid EKA õppejõud Maris Mändel, Lilian Hansar, Tüüne-Kristin Vaikla, Andres Ojari ja Martin Melioranski ning TTÜ õppejõud Targo Kalamees ja Alar Just. Üliõpilased jaotusid kolme rühma põhimõttel, et neis oleksid esindatud kõik erialad.

Enne ideekavandite loomist olid kõik kolm rühma tutvunud Katariina kiriku kompleksi ajaloo ja praeguste kasutajate soovidega, töötanud läbi hulgaliselt ideid ning arvestanud muinsuskaitse, arhitektuurseid ning insener-tehnilisi poolt- ja vastuargumente. Kuna tegu oli üliõpilaste loomingulise ühistööga, olid avalikul väljapanekul esitletud tööd küllalt ootamatud ja lennukad.

Esimene ideekavandi peamine juhtmõte oli markeerida kiriku omaaegne maht teraspostidest ja -trossidest koosneva õhulise konstruktsiooni abil. Praegune avalikus kasutuses olev kirikuosa kaetaks eri tasapinnas katuste ja neid ühendavate klaaskonstruktsioonidega, mis lasevad läbi kumada kirikuruumi markeerival õhulisel teraskonstruktsioonil. Ruum jaotataks neljaks alaks, mille tõstetavad ja langetatavad põrandatasapinnad võimaldavad moodustada erinevaid ruume lähtuvalt funktsionaalsetest vajadustest. Selline ruum töötaks hästi kogunemiskohana, teatri-, kontserdi- ja näitusesaalina.

Teise projekti autorid lähtusid kiriku omaaegse kõrguse otsingust – nimelt pole säilinud ühtki dokumenti, mis tõestaks hoone algkõrgust. Seetõttu jaotati katus erineva kõrgusega viiludeks. Lääneportaali kohale moodustuv kõrge teravnurkne viil ulatuks tõenäoliselt omaaegse kiriku räästani ning iga järgnev viil oleks eelmisest madalam, taandudes idaseina kohal nürinurkseks „garaažikatuseks”. Viilud oleksid omavahel ühendatud klaasiga, et tuua ruumi põnevat valgust. Kirikusse kavandati teater ja kohvik.

Kolmanda kavandi kandev idee on säilitada vana kirikuosa konserveeritud varemena, mille kohal asub uus hoone, toetatuna kunagiste sammaste asukohast lähtuvalt liimpuitsammastele. Varemeosa oleks päeval kõigile huvilistele avatud. Ümber perimeetri sisse langev valgus, tuul, vihm ja aastaegade vaheldumine võimaldaksid tunnetada ruumi kui aeda. See oleks vaimne oas kesk mertsist pulbitsevat vanalinna. Soojemal aastaajal saaks kirikus korraldada ka üritusi. Sammaste kohale kavandatud hoone moodustub viiest üksteise külge ehitatud viilkatusega majast. Hoone sees on üks suur ruum, mis võimaldab sel kanda kõiki avalikke funktsioone alates kogunemiskohast ja teatri-kontserdisaalist kuni näitusepaigani.

Töötoa peamine eesmärk oli õpetada erinevate valdkondade üliõpilasi märkama ja arvestama pärandi väärtust ja eripära, teisalt aga saada vaba mõttelendu võimaldavatest tudengitöödest intrigeerivaid ideid tulevikuks. Tähtis on, et muinsuskaitse-, arhitektuuri- ja inseneritudengid mõistaksid juba õppimise ajal teiste erialade rõhuasetusi ning õpiksid tegema koostööd. 2013. aastal toimus sarnane ühistöötuba Kohtla-Järve põlevkivitööstuse vanas õlitornis ning 2015. aastal on kavas leida lahendusi Sindi kalevivabriku varemete säilitamiseks.

Maketid tudengite lennukate ideedega. Fotod Eesti Kunstiakadeemia

KROONIKA JA TRÜKISED

MUINSUSKAITSEAMET TUNNUSTAB

Muinsuskaitseamet tähistas 8. oktoobril 2014 oma 21. sünnipäeva traditsiooniliselt – parimate tunnustamisega. Energia avastuskeskuses, endises Tallinna elektrijaama turbiinisaalis anti üle auhinnad terves hulgas kategooriates. Tunnustamisürituse eesmärk on olnud märgata ja tõsta esile inimesi, kes panustavad muinsuskaitse ja restaureerimise hüvanguisse väljaspool riiklikku süsteemi.

AASTA EHITISMÄLESTISE tiitli pälvis Keila-Joa mõisa peahoone (vt lk 5). Võttes aluseks hoone ajaloolisi kirjeldusi, graafilist materjali ja säilinud detaile, restaureeriti peahoone võimalikult lähedasena 1833. aasta valimisjärgsele olukorrale. Tööd teostati korrektselt ja hea kvaliteediga. Erilise tänu ja tunnustuse pälvis osatähtsusega liige Andrei Dvorjaninov, kes igapäevaselt kohapeal viibides koostas restaureerimistööde jaoks oma ala parimad ehitajad, restauraatorid ja töödejuhatajad. Muinsuskaitse eritingimused koostas Aleksandr Pantelejev ja restaureerimisprojekti Arhitektuuribüroo Allan Strus. Preemia nominendid olid veel villa Viljandis Oru 21 (vt lk 26) ja Tallinna elektrijaama turbiinisaali rajatud Energia avastuskeskus (vt lk 14).

AASTA KUNSTIMÄLESTISEKS VALITI Kuressaare Laurentiuse kiriku altarisein ja kantsel (vt lk 41). Aastail 2012–2014 kestnud restaureerimistööde käigus restaureeriti altarimaal (H&M Restuudio konservaator Merike Kallase juhendamisel). OÜ Vana Tallinn arhitekti Svea Volmeri koostatud interjööri restaureerimise projekti kohaselt taastati kantsli ja altari algne ilme. Restaureerisid OÜ Rändmeister restauraatorid Mirjam Averin ja Eva Mölder. Toneerimis- ja kuldamistöo autorid on Madli Viires, Ann Mikk ja Sirje Thaling.

AASTA ARHEOLOOGIAMÄLESTISEKS valiti Kahutsi maalinn Saaremaal, kus Põide Vallavalitsuse ja Maire Käärde eestvõttel puhastas kohalik kogukond linnusevallid võsast ning suve jooksul niideti õue ja valla mitu korda. Maalinnast on kujunenud kohalikele elanikele ja külalistele meeldiv ja mõttessesüüvimist pakkuv puhkekoht, kus saavad kokku mineviku hiilgus ja oleviku elavus. Nominendid olid veel Truuta kivilalmed Valgamaal ja Lõhavere linnamägi Viljandimaal.

AASTA AJALOOMÄLESTISEKS said Roosna-Alliku mõisa kalmistu ja kabel. Kabeli restaureeris OÜ Gromell Jarkko Kalevi Arhilahti juhtimisel ning kalmistu hauatähised konserveeris OÜ Mandragora Jaak Sarapi eestvõttel.

PARIMA UURIJA tiitel läks seekord H&M Restuudio OÜ-le, mis on tuntud nii kunstimälestiste konserveerimise kui ka ehitis- ja kunstimälestiste põhjalike uuringute poolest. Ettevõtte kaasab töödesse ka Eesti Kunstiakaademia tudengeid, kelle jaoks on see väärtuslik kogemus. 2014. aastal tehti uuringuid Aruküla ja Kolga mõisa peahoones ning Põlva kirikus. Preemia nominendid olid veel Garel Püüa ja Rändmeister OÜ.

PARIMAD ERITINGIMUSED: Kristiina Hellström, kes koostas Hiiumaal asuva Suuremõisa mõisa pargi rekonstrueerimise eritingimused.

PARIM MUINSUSKAITSELINE JÄRELEVALVE: OÜ Muinassepp (Kuressaare linnuse bastionid, raveliinid ja vallikraav). Nominendid olid veel Asum Arhitektid OÜ (Anetsi pukktuulik Saaremaal) ja Helve Ilves (Viimsi mõis).

PARIMAKS RESTAURAATORIKS tunnistati Vladimir Smeško, kes pälvis tunnustuse kõrgel professionaalsel tasemel teostatud stukist dekoratiivelementide ja krohvitööde eest Keila-Joa mõisa peahoone jaoks.

PARIMAKS PÄRANDIT VÄÄRTUSTAVAKS UUSEHITISEKS valiti Harjumaal Rebala muinsuskaitsealal asuv Loo küla Ajaveski (pilt vt lk 127). Lagunenud tuuleveski kehandisse rajati kultuurikeskus ainulaadse restaureerimislahenduse tulemusena, kus vanad veskimüürid on oskuslikult sobitatud uute klaasseintega. Ehitusprojekti koostas Arhitektuuribüroo Eek & Mutso. Nominendiks oli veel Jõhvi promenaad.

AASTA OMANIKUKS valiti Lääne-Virumaal asuva Inju mõisa peahoone omanik Jari-Vesa Isokotamägi, kes on tellinud põhjalikke uuringuid ja väga heal tasemel restaureerimistööd. Mõisa peahoone ehitusprojekti koostas ja järelevalvet tegi Mare Rähni, tööd teostas OÜ Restaure. Nominendiks oli veel Saaremaal asuva Kotlandi mõisa omanik Indrek Raudne (mõisa restaureerimise lugu vt lk 20).

AASTA TEGUTSEJAKS valiti Inna Ligi, kelle algatusel on uuesti ellu ärrganud Muhu pastoraat Liival, kuhu on loodud Muhu pärandikool. Kogukonna toel on restaureeritud pastoraadi peahoone aknaid, korraldatud koolitusi ja talguid. Restaureeritud on pastoraadi aida katus ja alustatud mitme projektiga. Nominentideks olid veel Jarkko Kalevi Arhilahti ja SA Uderna Hooldekodu.

HEA KOOSTÖÖPARTNERI TITLIGA PÄRJATI

Päästeamet konverentsi „Ajalooste hoonete tuleohutus” korraldamise eest ning Soome erafirma SubZone Oy, kelle abil on viimastel aastatel põhjalikult dokumenteeritud Hiiumaa lähistel meres asuvaid vrakke.

PÄRANDI POPULARISEERIJANA tõsteti esile ajalehte Põhjarannik, kus ajakirjanikud Külli Kriis ja Teet Korsten on avaldanud kirjutisi Muinsuskaitseameti tegevuse, mälestiste ja arheoloogiliste leidude teemal, aidates selgitada muinsuskaitse aktuaalseid teemasid avalikkusele. Nominentideks olid veel MTÜ Hiiumaa Muinsuskaitse Selts ja MTÜ Arheopolis.

AASTA LEIUKS TUNNISTATI Jõgevamaalt välja tulnud 16. sajandist pärinev Kivijärve peitleid, mis tänu leidja Andres Keske teadlikule tegutsemisele jõudis tervikliku leiukogumina Tartu Ülikooli arheoloogialaborisse. Puhasdamise käigus paljastus kasetohuvakk, kuhu olid omal ajal asetatud vasesulamist valmistatud spiraalitorudest ja kuljustest mustriribad ning nendega kaunistatud tekstiilesemad. Varasematele paralleelidele toetudes on arvatud, et osaliselt võivad spiraalid ja sinise kanga fragmendid pärineda naiste pidulikust peakattest.

ELUTÖÖ AUHINNAGA tunnustati Ülo Puustakut, kes on Eesti muinsuskaitstes tegutsenud 42 aastat. Restaureerimisvalitsuse juhatajana oli ta paljude Eesti olulisimate mälestiste restaureerimise juures, lisaks on ta Eesti Muinsuskaitse Seltsi asutajaliige, Muinsuskaitseameti tööle alusepanija ja selle pikaaegne juhtivtöötaja. Ülo Puustak on elav leksikon, kes teab ja mäletab kõike mälestiste restaureerimise kohta, ning ühtlasi meeldiv kolleeg, kes oma teadmisi alati lahkelt jagab (vt ka lk 113).

AGNE TRUMMALI NIMELINE NOORE MUINSUSKAITSJA PREEMIA anti välja esimest korda. Selle pälvis aktiivne muinsuskaitse Madis Tuuder, kes töötab praegu Narva Linnavalitsuses muinsuskaitse vaneminspektorina ja on olnud Ida-Virumaa vaneminspektor. Põhjalik oma töös, on ta tulihingeline Ida-Virumaa populariseerija, leides aega ka soome-ugri kultuuride uurimiseks, esinemisteks, ekskursioonide juhtimiseks ja artiklite kirjutamiseks, tutvustades neis Ida-Virumaa kultuuripärandit ja muinsuskaitse põhimõtteid (vt lk 113). Noore muinsuskaitse preemia eesmärk on tunnustada ja motiveerida noori teenistujaid, kes on muinsuskaitse valdkonda tööle asudes andnud olulise panuse eriala arengusse, aidanud kaasa muinsuskaitse üldisele arengule, selle maine parandamisele üldsuse silmis ning innustanud oma kolleege ja kodanikke.

Restaureeritud Roosna-Alliku kabel. Foto Jaan Vali

MÕNI MÕTE PÜHAKODADE PROGRAMMI ESIMESEST KÜMNENDIST

Anneli Randla

Kui 2002. aastal hakati mõisakoolide riikliku programmi eeskujul kavandama sarnast programmi kirikutele, olid ootused ja lootused suured. See idealism kajastub selgelt ka aasta hiljem kokku kirjutatud pühakodade riikliku programmi tekstis. Eesmärgiks seati süsteemne ja terviklik lähenemine kiriklikule pärandile ning loomulikult ka selle jaoks adekvaatsete rahasummade eraldamine. Tegelikkus osutus – nagu ikka – plaanitud mõneti erinevaks.

Programmi tulemusi hinnates sõltub vaatepunktist, kas tass on poolltäis või poollühi. Katsungi järgnevalt vaagida mõnd programmi aspekti mõlematpidi. Kuna pühakodade programmi kokkuvõtteks avaldas Muinsuskaitseamet 2013. aastal eraldi raamatu („Pühakodade säilitamine ja areng. Riiklik programm 2003–2013”), pole siin põhjust käsitleda kogu programmi.

Kui alustada positiivsest, siis tööd 197 kirikus kokku 9,23 miljoni euro eest on loomulikult saavutus. Ootuspärane on katusetööde suur osakaal – 65% töödest tähendas just tornide ja katuste restaureerimist (suurematest nt Põide, Väike-Maarja, Järva-Peetri ja Avinurme). Vähemal määral tehti vundamendi- ja interjööriid. Plusspoolele tuleks arvata seegi, et raha jagus ka väiksemateks töödeks ja varem vähem tähelepanu pälvinud pühakodadele (nt palvemajad ja tsässonad).

Teisalt tuli nii kogutud algandmetest kui ka jooksvalt esitatud taotlustest välja, et kirikute vajadused olid mitu korda suuremad kui programmi võimalused: 2003. aastal arvutati vajaduseks kümne aasta peale 40 miljonit eurot, tegelikult eraldatud 9,23 miljonit moodustas sellest ainult 22,8%. Kõige suuremad käärid jooksvate taotluste ja reaalse raha vahel olid 2009. aastal, kui taotlusi esitati 4,5 miljoni euro ulatuses, aga kasutada oli vaid 0,6 miljonit. Seega selgus juba programmi esimestel aastatel, et püstitatud eesmärgid ei suudeta ligilähedaseltki saavutada.

Samas tuleb kordaminekuks lugeda see, et programmi vahendite abiga õnnestus pääseda üksikutele juhtudel ligi palju suurematele Euroopa Liidu rahastamisvõimalustele, nt Harju-Risti kiriku ja Varnja vanausuliste palvemaja puhul, või innustada eraannetuste tegijaid, nt Haljala kiriku puhul. Programmi omamoodi satelliidina võib vaadelda INTERREG IVA rahastusega rahvusvahelist uurimisprojekti „Sustainable Management of Historic Rural Churches” (<http://smcproject.org.ee>), millega otsiti maakirikute haldamiseks uusi võimalusi.

Nii programmiga seotud inimestel kui ka Riigikontrollil tegi meeletu mõruks kirikutele eraldatud poliitrika. Kuna summad olid päris suured ja objektide valik ei lähtunud kuidagi programmi põhimõtetest, siis õnnestas see programmi usaldusväärsust. Kui programmi juhtnõukogu koostas kokkulepitud kriteeriumide alusel pingeridu ja arutas kõik taotlused üksikasjalikult läbi ning otsustas selle põhjal, milline avariiline katus toetust saab ja milline peab järgmist aastat ootama, siis Riigikogus otse eelarvesse kirjutatud objektide puhul ei eelnenud rahaeraldusele mingit analüüsi ega võrdlust. Samuti olid summad ebaproportsionaalselt suured võrreldes programmi omadega. Näiteks 2006. aastal tuli Tallinna Jaani kiriku interjööriidideks otsetoetus summas 5 miljonit krooni, samal ajal kui kogu programmi maht (koos poliitrahaga!) oli 19 miljonit krooni.

Programmi õnnestumiste poolel asuvad põhjalikud monograafiad kahes sarjas – „Eesti kirikud” ja „Eesti kirikute sisustus” – ning kogudustele mõeldud eesti- ja venekeelne „Kirikute hooldusraamat”. Nii erialaringkondade kui ka laiema publiku jaoks on loodud kirikute ehitusloo ja konserveerimise internetipõhine andmebaas, mis koondab erinevates arhiivides oleva info ja täieneb pidevalt uute uuringute andmetega.

Õpetlik on olnud programmi juhtnõukogu töö. Nõukogus olid ja on ühe laua taga suuremad konfessioonid, Eesti Kirikute Nõukogu, mitu ministereeriumi, omavalitsusteliidud ja eksperdid, seega on tegu igati kaasava demokraatliku otsustusprotsessiga. Üksmeele saavutamine ei ole nii eripalgeliste huvide esindajate vahel sugugi kerge olnud, kuid kümne aastaga on õpitud mõistma kõigi osaliste vajadusi ja võimalusi ning jõutud kompromisslahendusteni.

Kõige suuremaks võiduks võib pidada programmi jätkamist. Riigi tasandil on ehk lõpuks hakatud mõistma, et ajaloolised pühakojad ei vääri toetust mitte ainult mälestistena, vaid Eesti kultuuri (ja turismimajanduse) kandjatena ka tulevikus. Kuigi uus rahastus on esimese programmi kümne aasta asemel antud viieks aastaks ning mahus, mis on võrdne esimese programmi viimase aastaga (722 800 eurot), on sellest siiski kirikutele abi.

Nõutuks teeb aga olukord, kus ühelt poolt tuli programmi toetuste eraldamiseks kehtestada veelgi põhjalikumad reeglid, mis on peletanud palju väiksema haldussuutlikkusega kogudusi taotlusi esitamast, ent teisalt jätkub Riigikogun katuseraha maksmine küsitava sisuga toetusteks.

KULTUURIMÄLESTISTE RIIKLIKU REGISTRI ARENDUSTÖÖD 2014. AASTAL

2014. aastal valmis esimene e-teenus mälestiste omanikele. ID-kaardiga sisse logides saab esitada toetuste taotlusi mälestiste remontimiseks, hooldamiseks ja restaureerimiseks. Seda võimalust kasutas 27% taotluse esitanutest, mis on esimese aasta kohta väga hea tulemus. Kodanikuna registrisse sisse logides on võimalik vaadata, kas olete mälestise omanik ja milline mälestis teile kuulub või kas teile kuuluv kinnistu jääb mõne muinsuskaitseala piiridesse. Samuti saate sealt teada, kas teile on väljastatud mälestisel tehtavate tööde lubasid või antud kooskõlastusi. Teie töölauale salvestuvad ühtlasi kõik teie esitatud taotlused toetuse saamiseks. Toetuse või otsinguloa saanu saab e-teenusena sisestada ka aruande.

Avalikkusele huvitava teemana kaasasime Google'i kaardirakenduse, kuhu kuvatakse kõik arheoloogia-, ehitis- ja ajaloomälestised. Aastast 2003 on kõik kinnismälestised küll ka Maa-ameti kaardirakenduses ja iga mälestise juures võib avada kaardi selle asukohaga. Google'i rakendus võimaldab aga vaadata registris tehtud päringu järgi mälestiste asukohti üle Eesti teemakaardina. Otsinguid mälestiste hulgas peaks lihtsustama ehitismälestiste märksõnastamise lõpuleviimine. Ehitismälestised on jaotatud kolme kategooriasse: ehitiste liigid, ehitusperioodid ja kompleksid. Teiste mälestiselike puhul on märksõnastamistöö veel pooleli. Registris on kättesaadav ka hulk digiteeritud arhiivimaterjale ja fotosid.

2014. aasta lõpuks jõuti vrakiregistris üle kontrollida, avalikustada ja inglise keelde tõlkida kõik kirjed hukkunud laevade kohta. Kirjeid on 1249 vraki kohta ja need olid kokku kogutud rahvusvahelise projekti Shipwher käigus.

2014. aastal oli kultuurimälestiste registri kasutajaid 120 593 ja selles vaadati 2 miljonit lehte. Nendest pidevaid kasutajaid oli 53% ja uusi kasutajaid 46%. Enamik kasutajaid on Eestist: 92%. Tänapäeva nutivahendeid kasutades on registrit vaadanud ligikaudu 10% kasutajatest. Kultuurimälestiste registril on ka mobiiliversiooni leht (m.register.muinas.ee).

Urve Russow

EESTI, LÄTI JA VENE ARHEOLOOGIDE KOOSTÖÖPROJEKT

Kolme naaberriigi arheoloogid tegid detsembris 2014 Pihkvas kokkuvõtteid piiriülesest koostööst. Lõppev kolmeaastane arheoloogiaprojekt „Arheoloogia, võim ja ühiskond: koostöö arheoloogiapärandi kaitseks” sai teoks Euroopa naaberluse ja partnerluse instrumendi 2007–2013 Eesti-Läti-Vene piiriülese koostööprogrammi „EstLatRus” prioriteedi „Ühised väljakutsed” alameetme „Ajaloo- ja kultuuripärandi säilitamine ning kohalike traditsiooniliste oskuste toetamine” raames.

Kolme riigi partnerid esindasid projektis nii teaduslikku, muinsuskaitsealist kui ka teavitusaspekti. Eestist oli juhtpartner ja teaduspoole kandja Tartu Ülikool, võimu esindaja Muinsuskaitseamet ning ühiskonna teavitaja MTÜ Arheoloogiakeskus. Venemaad esindasid sarnaste ülesannetega asutused Pihkvast ning Pihkva muuseum-kaitseala, Läti aga Alüksne ja Ludza muuseum ning keskne uurimisasutus Läti Ajaloo Instituut.

Projekti eesmärk oli kaitsta ühist arheoloogiapärandit, suurendada avalikkuse teadlikkust selle kaitse vajalikkusest ja arendada piiriülest koostööd.

Ühisekspeditsioonidele ja väljakaevamistele lisaks üllitati arvukalt trükiseid kolme riigi piirialade arheoloogiamälestiste teemal, täiendati Tartu Ülikooli muinasleidude kogu, uuendati Pihkva, Alüksne ja Ludza muuseumi laboreid, hoidlaid ja eksponaate ning kerkimist jätkas Rõuge muinasküla. Ilmus kolm numbrit rikkalikult illustreeritud arheoloogia aastakirja Tutulus.

Muinsuskaitseameti arheoloogid Ingmar Noorlaid ja Anu Kivirüüt keskendusid projektijuhi Helle-Silvia Solnaski koordineerimisel detektorileidude inspekteerimisele, andmekogumisele ning teavitustööle ida- ja lõunanaabritega piirneval projektialal. Lisaväärtust andsid aerofotolennud, samuti õppekäigud muististele põimituna heakorralgutega koos infomaterjalide esitlemise ja ekspertide selgitustega kohapeal.

Rahvusvahelist arheoloogiaprojekti kajastavad koduleheküljed <http://www.estlatrus.eu>, <http://www.aac-project.eu/et/> ja <http://tutulus.ee/>. Üks olulisi eesmärke pärast projekti lõppu on luua Pihkvasse keskus piiriülese koostöö jätkamiseks.

Ants Kraut

UUED TRÜKISED

100 SAMMU LÄBI 20. SAJANDI EESTI ARHITEKTUURI

Koostaja ja toimetaja: Leele Välja
Sammude autorid: Lilian Hansar, Jaak Huimerind, Karen Jagodin, Liina Jänes, Mart Kalm, Epp Lankots, Maris Mändel, Triin Ojari, Oliver Orro, Heiki Pärdi, Anneli Randla, Leele Välja ja Mait Väljas.

Kujundajad: Tiiu Pirsko ja Mati Veermets

Väljaandja: Eesti Arhitektuurimuuseum

Raamatus on 100 märksõna, mis iseloomustavad ajavahe-
mikku 1870–1992. Need on hoonetüübid või valdkonnad
(raudteearhitektuur, vallamaja, individuaalelamu jne), konk-
reetseid hooned (Riigikogu hoone, Munamäe vaatetorn,
vesilennukite angaariid jne), asustustüübid (mikrorajoon,
alev, suvilakooperatiiv jne), arhitektid (Karl Burman, Edgar
Velbri, Raine Karp jt), ehitusmaterjalid (silikaat, raudbetoon
jne) või stiilid (historitsism, funktsionalism, stalinism jne).

TALLINNA PUITARHITEKTUUR

Koostaja ja toimetaja: Leele Välja
Artiklite autorid: Monika Eensalu, Liina Jänes, Jüri Kuuskemaa, Epp Lankots, Olev Liivik, Madle Lippus, Anni Nool, Oliver Orro, Risto Paju, Aleksandr Pantelejev, Krista Sarv, Liisi Selg, Mark Sepp, Triin Talk, Egle Tamm, Marje Tammert, Madis Tuuder, Leele Välja ja Mait Väljas

Kujundaja: Kristo Kooskora

Väljaandjad: Eesti Arhitektuurimuuseum, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet

Raamatu eesmärk on vaadata puitarhitektuuri läbi tüpo-
loogia ja ajaloo, pakkudes sissevaateid kadunud agulitesse
ja värskelt restaureeritud hoonetesse, aga ka viimaste
kümnendite uusehitistesse. Raamat on pühendatud Agne
Trummalile (1973–2005), Tallinna Kultuuriväärtuste
Ameti juhatajale aastatel 2000–2004.

TALLINNA MÄRTSI-POMMITAMINE 1944

Autor: Jaak Juske
Kujundaja: Mart Kivisild
Väljaandja: Pegasus

1944. aasta 9. märtsi ööl sooritas
Nõukogude lennukid Tallinnale

kahes laines terrorirünnaku, mille käigus hävis hinnangu-
liselt pool toonasest elamispinnast – Tallinna ilme muu-
tus igaveseks. Aeg teeb aga oma töö ja õige pea mälestus
kaob. Seda tähtsam on tuua avalikkuse ette arhiividest ja
erakogudest pärit vanad fotod, mis seda mäletavad.
Fotodel on rääkida oma tumm, ent väga kõnekas lugu.
Et me ei unustaks.

SÕJAJÄRGNE INDIVIDUAAL-MAJA. HOONETÜÜBI ARENG JA SÄÄSTEV UUENDAMINE

Koostajad: Mariette Aavik ja Tallinna Kultuuriväärtuste Amet
Kujundaja: Andra Aaloe
Väljaandja: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet

Trükis tutvustab 1940.–1960.
aastatel kerkinud individuaal-

elamuid, milles kajastub eestlasliku koduideaali kujune-
mine. Ajaloolise tausta avab ülevaade krundi taotlemisest
ja planeerimisest, elamu projekteerimisest ja ehitamisest.
Tutvustatakse individuaalmajade tüüpe, põnevamaid
eriprojekte ja arhitektide enda kodusid. Käsitletakse sise-
planeeringut ja interjööri, juttu on maja ümbritseva aia
kujundamise traditsioonidest.

TALLINNA KUNSTIHOONE 1934–1940. EHITAMINE JA ARHITEKTUUR

Autor: Karin Hallas-Murula
Kujundaja: Tiit Jürna
Väljaandja: Tallinna Kunstihoone Fond

Ülevaade Tallinna Kunstihoone
(1934) ehitusloost ja arhitektuuri-
st, alustades selle tollal uudse
funktsiooniga hoone kavandamisest ning lõpetades 1930.
aastate näitustegevusega. Raamatusse on kogutud roh-
kelt 1930. aastate arhiivimaterjale, omaaegseid fotosid ja
projekte, millest paljud publitseeritakse esimest korda.

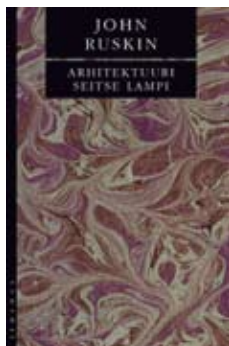

ESITLEDES ISEEND. TALLINLANE JA TEMA ELAMU VARAUUSAJAL

Autor: Krista Kodres
Kujundaja: Andres Tali
Väljaandja: Tallinna Ülikooli Kirjastus

Monograafia näitab, kuidas
varauusajal (1550–1750) asusid

kohalik kõrgkoodanlus ja aadelkond vanalinna keskaegseid hooneid ümber kujundama, et need vastaksid paremini omanike muutunud enesekäsitusele ja Euroopa uuema-tele maitsetrendidele. Peale elamute välisvormides toimunud muutuste vaadeldakse siseruume, tubade planeerimist ja mööblit.

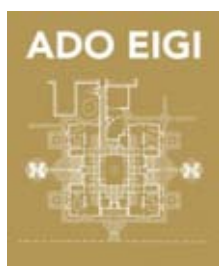

ARHITEKTUURI SEITSE LAMPI

Autor: John Ruskin
Kujundaja: Eve Kask
Väljaandja: Ilmamaa

Sarjas „Avatud Eesti raamat” ilmunud John Ruskini teos on oluline arhitektuuri ja kunstiväärtuste säilitamisega tegelevatele inimestele. John Ruskin määratleb selles arhitektuuri ja kunstiobjektide säilitamise teoreetilised põhialused. Tema sõnastatud teooriale toetub terve läänemaailma restaatorite konserveeriv ja autentsust väärtustav suund.

Teos nägi esimest korda ilmavalgust 1849. Eestikeelsele väljaandele on kirjutanud saatesõna Jaak Kangilaski.

ADO EIGI

Autor: Karin Paulus
Kujundaja: Tanel Eigi
Väljaandja: Solnessi
Arhitektuurikirjastus

Ado Eigi (26. VIII 1938 – 28. I 2008) oli Eesti arhitektuuriklassik, kes on projekteerinud mitmeid Eesti jaoks olulisi maju, nagu uus raadiomaja, Haapsalu kultuurikeskus ja Kirovi kalurikolhoos. 1980. aastatel oli ta Eesti postmodernismi liidrite seas. Kolumnistina tõstatas Eigi hulga arhitektuuri ja ühiskonna jaoks tähtsaid teemasid. Lisaks tema loomingule käsitlesele on võimalik tutvuda arhitekti kaasteeliste meenutuste, Ado Eigi viimase süvaintervjuu ja loomeliitude pleenumil (1988) peetud kõnega.

EESTI BETOONEHITUSE AJALUGU

Autorid: Uno Trumm, Paavo Kangur, Maris Mändel
Kujundaja: Tarmo Rajamets
Väljaandja: In Nomine

Mahukas teos võtab kokku betooni võiduloo Eestis alates tsemenditootmiste algusest kuni nüüdisaja betoonelementideni.

Vaatluse all on nii ajalugu, tootmine kui ka arhitektuur, sekka ajakirjanduslikke memuaare. Võrdsele saavad tähelepanu tsaariaeg, iseseisvusaeg ja nõukogude aeg, lisaks tehakse ülevaade iseseisvusaaja arengusuundadest ja parimatest näidetest. Teksti illustreerib rikkalik pildimaterjal.

EESTI KIRIKUD. KIRIKUD, PASTORAADID, KLOOSTRID, KABELID, KALMISTUD. REISIJUHT

Autor: Ivar Sakk
Kujundaja: Ivar Sakk
Väljaandja: Sakk & Sakk

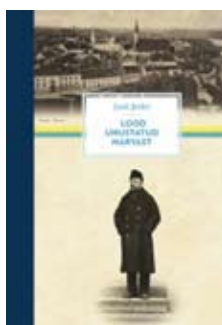
Reisijuhis leidub rohkelt pilte ja andmeid Eesti luteri ja õigeusu pühakodade, pastoraatide, kabelite, kloostrite ja kalmistute kohta. Kokku käsitletakse 545 objekti alates uhketest linnakatedraalidest ja lõpetades setude väikeste külakabelite tsässonatega. Arhitektuuri- ja ajaloolise andmestiku esitamise kõrval on juttu usutegelistest, kes on mõjutanud meie kultuuri- ja hariduslugu. Lisatud on kaardid ning koha- ja nimeregister.

VESILENNUKITE ANGAAR. LENNUKUURIST MUUSEUMIKS

Koostaja: Mihkel Karu
Artiklite autorid: Urmas Dresen, Mihkel Karu, Andrus Kõresaar, Carl-Dag Lige, Maris Mändel, Oliver Orro, Robert Treufeldt, Toomas Türk, Karl Öiger ja Artur Ümar.
Kujundaja: Martin Pedanik
Väljaandja: Eesti Meremuuseum

Ajalooliste ja tänapäeva fotode ja joonistega illustreeritud teos kirjeldab Peeter Suure merekindluse ja Tallinna Lennusadama vesilennukite angaari ehitust ning ajalugu kuni tänapäevani. Juttu on ka angaari unikaalsusest inseneritehnilisest vaatenurgast ja naabruses asuvast Patareist. Suurem osa fotodest ja joonistest jõuab lugejateni esimest korda.

LOOD UNUSTATUD NARVAST

Autor: Jaak Juske
Kujundaja: Mart Kivisild
Väljaandja: Pegasus

Laiale lugejaskonnale mõeldud raamat sisaldab viit jalutuskäiku, mis algavad nüüdseks linna-ruumist kadunud keskaegsetest linnavärvavatest ja lõpevad Narva lähikonnas asuvates ajalooliselt olulistest kohtades, sh Narva-Jõesuus. Juttu tuleb ka legendidest ja piirilinna saatust mõjutanud inimestest. Teosest leiab üle saja foto omaaegsest Narvast ning ajaloolise linnakaardi.

PÕHJA-VILJANDIMAA VANADEL FOTODEL

Koostaja ja tekstide autor:
Ain-Andris Vislapuu
Kujundaja: Herki Helves
Väljaandja: Viljandi Muuseum

Raamat tutvustab Viljandimaa fotokogudes säilinud kujutiste vahendusel ajaloolise Põhja-Vil-

jandimaa Suure-Jaani, Pilistvere, Kolga-Jaani ja Põltsamaa kihelkonda. Valitud 400 fotot täiendavad pildiallkirjad ja kihelkondi iseloomustavad tekstid.

PÄRNU KUURORT. VALIKUD JA OTSUSED

Autorid: Aldur Vunk, Tiit Kask
Väljaandja: Pärnu Muuseum

Sõnad *Pärnu* ja *kuurort* on kokku kõlanud alates 19. sajandist, ometi tähistab see sõnapaar

linna ühte noorematest majandusharudest. Raamatus on otsestele allikatele toetudes võimalik taastada ühe linnamajanduse haru kujunemise lugu.

KUNSTNIKU KÄEPUUDUTUS. JOHANN KÖLERI FRESKOMAAL

„Tulge minu juurde kõik ...”

Koostaja: Hilikka Hiiop
Artiklite autorid: Vootele Hansen, Tiina-Mall Kreem ja Hilikka Hiiop.
Kujundaja: Villu Plink
Väljaandja: EELK Tallinna Toompea Kaarli kogudus

Väike ülevaade Johann Kölerist kui esimesest eesti soost professionaalsest maalikunstnikust ja rahvusliku maalikoolkonna loojast. Juttu on Tallinna Kaarli kiriku freskomaali saamisloost ja Köleri autoritehnikast, apsiidimaali ajaloolisest taustast ja tehnilisest ülesehitusest, 2013. aasta konserveerimistöödest jms.

MAASTIK JA MÄLU. PÄRANDILOOME ARENGUJOONI EESTIS

Koostanud ja toimetanud Linda Kaljundi ja Helen Sooväli-Sepping
Artiklite autorid: Valter Lang, Marek Tamm, Ulrike Plath, Ants Hein, Kristina Jõekalda, Riin Magnus, Heiki Pärdi, Hannes Palang, Mariann Raisma, Helen Sooväli-Sepping, Anu Printsmann, Tiina Peil, Aet Annist, Marju Kõivupuu, Tarmo Jüristo, Daniel Vaarik ja Linda Kaljundi.
Kujundaja: Sirje Ratso
Väljaandja: Tallinna Ülikool

Kogumik pakub esimest korda laia ülevaate maastike ja mälu suhetest Eestis keskajast kuni tänapäevani. Huvilisele annab see lisaks hea sissejuhatuse maastiku ja ajaloomälu suhete tõlgendamise võimalustest eri teadusvaldkondades. Raamatus kohtuvad ajaloolase ja arheoloogi, kunstiajaloolase ja semiootiku, antropoloogi ja etnograafi ning kultuurigeograafi vaatenurk maastiku, mälu ja pärandiloomete suhetele.

LAULUPIDU JA VERIVORST. 21. SAJANDI VAADE KULTUURIPÄRANDILE

Autor: Kurmo Konsa
Kujundaja: Meelis Friedenthal
Väljaandja: Tartu Kõrgem Kunstikool

Raamat annab ülevaate pärandi nüüdisaegsetest käsitlustest. Lähtutakse ideest, mille kohaselt on pärand inimeste poolt praegu-

sel hetkel loodav nähtus. Raamat on kasutatav nii õpiku kui ka käsiraamatuna. Iga peatüki lõpus on viited kirjan- dusele, mis aitavad teemasse põhjalikumalt süüvida.

KURESSAARE. JALUTAJA TEEJUHT

Autor: Leele Välja
Kujundaja: Tanel Eigi
Väljaandja: Solnessi Arhitektuurikirjastus

Teosest saab ülevaate Kuressaarest rõhuga arhitektuuril: teemad ulatuvad piiskopilinnusest kuu- rordini ja kunagistest kalurihüt- tidest moodsate majadeni. Kesk-

linna ja teatud-tuntud objektide kõrval suunab teejuht huvilise jalutuskäikudele ka vähem tuntud ajaloolistesse linnaosadesse. Raamatu ees on linna ajaloo lühikronoloogia, tähtsaimad persoonid ja kümme märksõna Kuressaarele iseloomulikest arhitektuuriilmingutest.

VIIMISTLUSKIHTIDE UURINGUD JA ARUANDE KOOSTAMISE PÕHIMÕTTED

Koostajad: Eva Mölder ja Nele Rohla
Kujundaja: Aili Paat
Väljaandja: Muinsuskaitseamet
Ilmumisaeg: 2014

Raamatu eesmärk on abistada neid, kes korraldavad ajaloolises hoones viimistlusuuringuid ja koostavad saadud andmete põhjal aruandeid. Uus, täien- datud trükk. Väljaannet saab tasuta Muinsuskaitseameti raamatukogust ja maakondlikest kontoritest.

IN MEMORIAM: TÖNIS PADU

25. X 1950 – 26. III 2014

Tõnis Padu sündis ja kasvas Haapsalus, kus ta juba koolipoisina tundis huvi ajaloo vastu. Aastatel 1973–1978 õppis ta Eesti Riiklikus Kunstiinstituudis arhitektuuriteaduskonnas, mille lõpetas kiitusega. Arhitekti esimeseks töökohaks sai Riiklik Ehitismälestiste Projekteerimise Instituut. Aastatel 1980–2004 töötas ta Lääne Maavalitsuses maakonna peaarhitektina ja seejärel Haapsalu Linnavalitsuse linnaarengu ja muinsuskaitse peaspetsialistina.

Alates 2001. aastast oli Tõnis Padu Muinsuskaitseameti juures tegutseva arhitektuurimälestiste ekspertnõukogu liige ja 2004. aastast Kultuuriministeeriumi juures tegutseva vabariikliku arhitektuurikomisjoni ekspert. Ta oli ajavahemikul 1999–2002 Haapsalu Linnavolikogu liige Isamaaliidu nimekirjas.

Tõnis Padu osales Haapsalu generaalplaani (RPI Eesti Projekt 1986), Haapsalu vanalinna detailplaneerimise projekti (KRPI 1987), Läänemaa maakonnaplaneeringu (1998) ja paljude teiste Haapsaluga seotud projektide koostamisel. Haapsalu miljöo on suuresti tänu just Tõnis Padu teadmistele ja asjatundlikule tööle säilitanud oma inimkesksuse ja romantika. Inimene ja linnaelanik olid alati tema tähelepanu keskpunktis.

Suurt huvi kultuuriajaloo vastu peegeldab Tõnis Padu koostatud väljaanne „Läänemaa väärtuslikud maastikud” (2006). Maastike muutusi uuris ta geoloogia, kultuuripärandi, taimekoosluse, veekogude jms kaudu. Raamatu illustreeritud plaanid näitavad Tõnis Padu oskust kasutada ajaloolisi kaarte ja moodsaid kaarditöötlemise meetodeid. Rikkalikest erialateadmistest annab tunnistust tema inventeeritud väärtuslik arhitektuur Hiiumaal, Läänemaal ja Jõgevamaal.

Vabariigi president andis Tõnis Padule 2006. aastal Valgetähe V klassi teenetemärgi. Eesti luteri kirik andis talle 2012. aastal kiriku arhitektuuri ja kunstipärandi hoidmise eest teeneteristi.

Kolleegid mäletavad Tõnist kui rahulikku ja sõbralikku inimest, kellega oli turvaline koos töötada. Tema sügavad teadmised ajaloost ja talletatud materjalikogu olid projekteerimisel alati abiks. Tõnis oli väga põhjalik, uuris

1

objekte süvitsi, oli valmis kulutama tunde väikseimategi detailide lahendustele. Oma seisukohti kaitses ta tuliselt. Teinekord kestsid vaidlused pealtnäha tühiste küsimuste pärast mitu päeva, aga kunagi ei läinud need üle tülitsemiseks. Kolleegide suhtes oli Tõnis ebatavaliselt tähelepanelik, peale pikka koosolekut ei pidanud ta näiteks paljuks helistada ja tänada. Tõnis näitas meile, et puude taga on mets. Tema sõnal oli kaalu.

Tõnise üks ajaloohuviga kaasnenud hobisid oli fotografeerimine. 2010. aastal Haapsalu piiskopilinnuses üles pandud näitusel esitas ta fotomontaažid linnusest, mille abil seletas ta lahti paljud linnuse arhitektuursed osad ja detailid või esitas nende kohta küsimusi. Haapsalu linnusest oli arhitekti jaoks kujunenud otsekui kivist raamat, mida ta rida-realt ikka jälle uuris ja kust ta uusi seoseid leidis. Oma viimaseks jäänud tööpäeval näitas Tõnis kolleegile läinud suvel tehtud fotot Haapsalu valgest daamist. Säriaeg oli olnud pikk. Tõnise enda säriaeg jäi kahjuks lühikeseks.

Mäletan Tõnist juba ajast, kui olime rajooniarhitektidena kolleegid. Paljud meist lahkusid sellest ametist, Tõnis aga jäi Haapsalu arhitektuurielu juhtima vaatamata poliitiliste tuulte muutumisele – ajendiks missioontunne. Viimastel aastatel käisime restaureerimistudengitega regulaarselt Haapsalus, et kuulata ja näha arhitekti ja muinsuskaitset, kes tundis oma ala meist kõige paremini, ning et temalt teadmisi saada.

Lilian Hansar

2

1. Tõnis Padu oma lemmiktegevuse juures – pildistamas 2. Tõnise elutööks oli suunata Haapsalu arhitektuuripärandi saatust. Fotod Lilian Hansar

TAPEET TARTU LINNAKODANIKU PUITELAMUS

19. SAJANDI LÕPUS JA 20. SAJANDI ALGUSES

Heli Tuksam

Tapeedivahetus on üks hõlpsamaid meetodeid tuua koju uuendust ja värskendust. Vanade majade tapeedikihistuste rikkalik arv viitab sellele, et mitte alati ei püütud eelmist kihti täielikult eemaldada. Tavaks oli, et üksnes lahtised osad eemaldati ja asendati makulatuuriga.

Moodsad materjalid ja uued kujundustrendid on vanade ehitiste renoveerimise viise muutnud. 1990. aastatel levima hakanud tava remondi käigus avada seinad kuni konstruktsioonideni on märkimisväärselt vähendanud ajaloolise tapeedi uurimise võimalusi. Väärtuseks on saanud renoveerimistöde käigus vana seinakatte kildude kogumine, mõnigi kord neid omamoodi hullusena lausa prüghunnikust üles korjates. Nüüdseks on tähenduse omandanud isegi nõukogudeaegsed tapeedinäited.

Seoses ülevaatliku näitusega Tartu Linnamuuseumis koondati kokku seni erakogujate kättes olnud materjalid. Tapeet kui eelistatud siseviimistlusmaterjal oli interjööri-des rohkelt kasutusel 19. ja 20. sajandil. Kõige varasemad leiud Tartust pärinevad 18. sajandi lõpust ja 19. sajandi esimesest kümnendist. Põnevaimad leiud haakuvad peamiselt kesklinna hoonetega, kuid huvitavaid ja terviklikke leide on registreeritud ka puitasumitest, näiteks Karlova linnaosast, samuti Karlova mõisast. Viimase aja köitvaimad tapeedileiud pärinevad kahest 19. sajandil ehitatud Tartu linnakodaniku puitelamust.

Ajalooliste tapeedikihtide tervikuuring tehti 2012. aastal K. E. von Baeri tänav 5 asuvas hoones, mis on ehitatud tõenäoliselt 19. sajandi keskel. Vanust kinnitab huvitav leid hoone trepikoja teise korruse seinal, kus kaks varasemat tapeedikihti imiteerivad marmoreeringut ning nende alla jääb – samuti marmorit jäljendav – liimvärvides maalings, mis on kantud otse palgipinnale. Marmor või kivirustika jäljendamine oli Tartu trepikodade kujundamisel tol ajal üldlevinud (foto 1).

Baeri 5 hoones oli tapeet peamine viimistlusmaterjal – enamikus ruumides oli suures ulatuses säilinud ehituse järel palkidele kleebitud õhukesi tapeedikihte. Nii toimiti omal ajal selleks, et puitmaterjal saaks läbi teha loomuliku kuivamisprotsessi ja maja rahulikult paika vajuda. Seinu krohvida või pingutatud papiga katta sai alles pärast seda. Baeri 5 on seintel papi all vähemalt kaks tapeedikihti, pingutatud papi peal on neid kihistunud aga kümmekond. Põneva leiuna tulid päevavalgele 19. sajandil levinud mustritega tapeedijääd, mis olid kleebitud tagurpidi otse segutäitele, et tasandada palgipragusid (foto 2).

Ehitusjärgsed tapeedid on napi koloriidiga ning trükitud väga õhukesele, puitmassist toodetud tselluloosist paberile (foto 3). Luksuslikumatel tapeetidel on juba juugendile iseloomulikud detailid (foto 4). Erinevates mustrites ja kihistustes on kasutatud kuld- ja pärlmutter-efektvärvi. Elamu teise korruse korterist võib esile tuua 1920. – 1930. aastate *art déco* stiilile omaste lihtsate mustrite, kuid intensiivse tonaalsusega tapeete, mis varieeruvad kogu korteris eri värvitoonides (fotod 5, 6). Neid valides järgiti tavaks saanud reeglit kasutada elutoa kujunduses kõige heledamaid värvitoone (foto 7). 1930. aastate lõpus leiame seevastu teistsugused kujunduspõhimõtted: funktsionalismile omase rahuliku tausta loovad lihtsad, samas mitmesuguseid faktuure imiteerivad tapeedid. Leidude hulgas on ka Soome märgistusega Toijala tapeeditehase toodangut ja niinimetatud kasetohumustriga tapeete (foto 8).

Teine näide on hoone aadressil Õpetaja (endine Pastoraadi) tänav 7, mis ehitati omal ajal Maarja kiriku pastoraadiks. Projekt kinnitati 1894. aastal ja selle tellis August Kannov. Ajastule tüüpiliselt on sellegi hoone alumised tapeedikihid kleebitud otse palgile (foto 9). Neid varasemaid kihistusi on vähemalt kaks, järgneb juba kohustuslikuna pingutatud papp ja seejärel kuni 13 tapeedikihti. Selgelt eristuvad historitsismile omaste tapeetide kasutus (foto 10), aga ka stiilsed 20. sajandi avakümnendi heleda tapeedi näited (foto 11). Üks ilusamaid leide on 1930. aastate lõpus kasutatud tumepruun tapeet (foto 12). Selleski hoones leidub Soome algupära, 1930. aastate lihtsa kujundusega tapeeti, mille helerohelisel taustal ristuvad graafilised oksaraod.

Hoonete siseviimistlusuuringud aitavad tajuda konkreetse kultuuriväärtusliku objekti kontekstis toimunud muutusi, neis majades elanud inimeste stiilieelistusi ning muutusi elujärjes. Üha haruldasemaks muutuvate tervikobjektide leiumaterjal on toeks enim levinud suundumuste määratlemisel kümnendi täpsusega 19. ja 20. sajandi jooksul.

1.–8. Baeri 5 hoone tapeedinäidised, **9.–12.** Õpetaja tänav 7 hoone tapeedinäidised

1 2

3

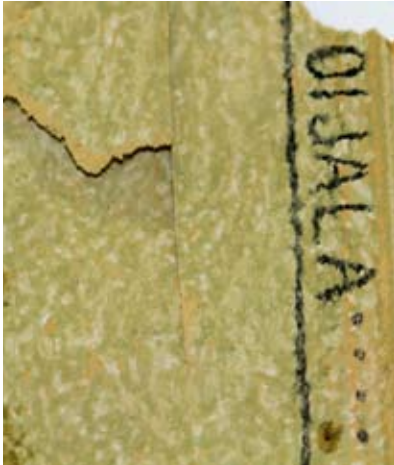
4 5

6

7 8

9

10 11

12

